

Dopisy z vězení

Antonio Gramsci

SVOBODA 1949

Dopisy z vězení

Antonio Gramsci

SVOBODA 1949

SUK Olomouc

2650282514

PŘEDMLUVA K ITALSKÉMU VYDÁNÍ

Kniha, kterou veřejnosti předkládáme, neobsahuje všechny dopisy, jež napsal Antonio Gramsci během deseti let svého věznění. Některé, ztracené v letech fašismu a války, nemohly být ještě nalezeny; jiné, pojednávající o záležitostech čistě rodinných, jsme nepovažovali za vhodné uveřejnit. Z téhož důvodu je vypuštěn z uveřejněných dopisů některý odstavec. Jde tedy o vybrané dopisy, ale o výběr bohatý, více než dostatečný, aby podával obraz bolestných útrap autorových, jeho povahy muže a revolucionářského bojovníka, jeho zájmů intelektuálních, jeho širokých a hlubokých lidských vztahů.

Antonio Gramsci, tajemník komunistické strany a poslanec v parlamentě, byl zatčen v Římě večer dne 8. listopadu 1926 v ulici G. B. Morgagni 25, v domě rodiny Passarge, kde měl pronajatý zařízený pokoj. Po šestnácti dnech vazby v žaláři Regina Coeli byl převezen na ostrov Ustiku, aby si tu odpykal pět let určeného trestu. Na místo přibyl 7. prosince, avšak byv obviněn před zvláštním soudem ze spiknutí proti státní moci, z ponoukání k občanské válce, z popuzování k třídní nenávisti, z obrany zločinu a podvratné propagandy, musel 20. ledna 1927 opustit ostrov a byl převezen do vězení San Vitore v Miláně.

Po skončeném vyšetřování v květnu 1928 byl Gramsci znovu převezen do římského vězení, aby byl přítomen procesu, který se konal od 28. května do 4. června 1928. Zvláštní soud,

jemuž předsedal generál Saporiti, přijav požadavky veřejného žalobce Isgro, odsoudil Antonia Gramsciho na 20 let, 4 měsíce a 5 dní vězení. V červenci 1928 byl Gramsci odvezen do trestnice v Turi u Bari, aby trest odpykal.

Jeho zdravotní podmínky se začaly zhoršovat a přes neuvěřitelnou odolnost jeho křehkého těla se velmi brzy staly znepokojujícími. V srpnu 1931 měl několikrát chrlení krve a 7. března 1933, po sedmi letech nevýslovných utrpení, jeho organismus se po prvé zhroutil: dostavily se mdloby, halucinace, blouznění, předtuchy konce. A přece jeho morální síla se nezmenšila. Jeho švagrová takto popisuje rozhovor, který s ním měla v témže měsíci, několik dní po strašné krizi:

„... Když se mne Antonio snažil přesvědčit, že během posledních let udělal všechno možné, aby se udržel v nejlepšímu stavu, ale že se nedá pro jeho zotavení nic dělat, protože je ještě ve vězení, přítomný strážce se ke mně pojednou obrátil a řekl mi, abych pověděla Ninovi, co by měl udělat: ‚Když tvrdí, že udělal všechno možné, pokud se týče zdraví, měl by nyní udělat to nejlavnější.‘

Dovedete si představit, jak jsem byla překvapena, když strážce na můj posunek, že jsem nerozuměla, co chtěl říci, pokračoval: ‚Musíte, slečno, říci svému švagrovi to, o čem jsme mluvili v kanceláři.‘

Tehdy, bez hněvu, s klidem, který mě uskutku překvapil, řekl Nino, obraceje se k dozorcí: ‚Tomu rozumím. To není nic nového, to je hodně stará věc; jde o to podat si žádost o milost, vidíte? Tohle je přec jakási forma sebevraždy, a má-li se už zvolit jeden způsob spíše než druhý, udělá se to snadno, ale je to věc pořádně stará.‘

Když jsem mu řekla, že mi venku všichni, vedle lidí v kanceláři, radí tento prostředek, aby se dostal ven, že to však nesvědčí o špatnosti těchto nebožáků, ale naopak, o sympatiích k němu, připustil, že je to důkaz zaslepenosti a

nevědomosti, nikoli špatnosti... Říkám vám pravdu, nemohu někdy pochopit, jak to přijde, že se Nino bojí duševně překonat tak těžkou krizi, zatím co jinak vždy prokazuje ducha tak bojovného, odbojného, nemilosrdnou kritiku věcí a lidí, a že je možné, že chce za všech okolností razit cestu odporu k prospěchu všech...“

Gramsci se pak mohl poněkud zotavit a pokračovat ještě s překvapující jasností a duševní silou ve svých studiích dějin italských vzdělavců. Zlepšení bylo dočasné: nemoc dále ničila organismus, který se bránil, spaluje poslední rezervy energie. Osud Gramsciho zjitřil vlnu rozhořčení v celém světě. Vzdělavci a vynikající osoby všech zemí a všech přesvědčení od Romaina Rollanda až po arcibiskupa canterburského pozdvihli své hlasy k protestu a Mussolini se musel konečně rozhodnout k převozu vězně nejprve na kliniku Dr Cosumana ve Formii, potom na kliniku „Qui si sana“ v Římě. Příliš pozdě. Dne 27. dubna 1937, tři dny po uplynutí trestu (který byl snížen po různých prominutích a amnestiích na něco více než deset let) Gramsci vydechl naposledy.

Po všechna ta léta, až do předvečera smrti, intelektuální činnost Gramsciho neochabla a odráží se ve všech dopisech, které psal z vězení. Zdá se nám však, že tyto dopisy jsou především zajímavé a dojemné pro svůj lidský obsah, pro city, které vyjadřují nebo dávají uhadnout. Kromě čtyř dopisů, adresovaných Giuseppe Bertimu, uvězněnému na Ustice s četnými jinými komunisty, všechny jsou určeny členům rodiny: manželce, synům, matce, sestrám, švagrové a přenášejí nás do světa citů a vztahů nezákladnějších, proto však neméně bohatých a rozmanitých, přenášejí nás do největší hloubky velkého a šlechetného srdce. Ale nechceme nyní zkoumat obsah dopisů; je lépe, provede-li toto zkoumání čtenář sám.

K objasnění četných vztahů a narážek na skutečnosti, které čtenář nezná, prospějí však některé údaje o osobách,

jimž byly dopisy určeny, a o rodinné situaci Gramsciho v letech jeho žalářování.

Matka a sestry Terezina a Grazietta žily na Sardinii v Ghilarze, kam se rodina Gramsciho přestěhovala před mnoha lety z Ales, rodného místa spisovatelova. Bratr Karel byl úředníkem v Miláně, bratr Gennaro byl vystěhovalcem ve Francii.

Manželka Giulia (Julia, Julka) Schuchtová, se dvěma syny Deliem a Julianem (Julík), žila v Moskvě. Původem Ruska, strávila před revolucí z roku 1917 léta dětství v emigraci. Gramsci ji poznal v prvních měsících 1923 v jedné zotavovně u Moskvy. Jejich prvorozený syn Delio se narodil v Moskvě v srpnu 1924, za málo měsíců potom, co se Gramsci vrátil do Itálie. Teprve koncem 1925 mohla se Julie sejit s mužem v Římě a strávit s ním několik měsíců. Na jaře 1926, když se musela vrátit do Moskvy, byla v jiném stavu; v srpnu téhož roku se jí narodil Juliano, jež otec nikdy nespatriil. Julie, která byla chatrného zdraví, cítila se krutě zasažena uvězněním Gramsciho; její nervy utrpěly nebezpečný otřes a začalo pro ni velmi dlouhé období nervové choroby, která ještě trvá.

Závažnost této nemoci chtěly Julie a její sestra Taťána Gramscimu zatajit, aby mu ušetřily aspoň toto další zneklidnění, ale podařilo se jim to jen částečně. Gramsci brzy vytušil, že se mu něco tají, a to byla příčina mučivých a občas drsných rozprav, špatných nálad a nevolí. Kromě jiných důvodů nemohla též proto Julie nikdy podniknout zamýšlenou cestu do Itálie, kterou si Gramsci tak horoucně přál.

Jedné Juliině sestře, Taťaně (Táni), která se po revoluci s rodinou do Ruska nevrátila a usadila se v Římě, připadla úloha být Gramscimu po boku v letech jeho věznění. Poznala ho v Římě v létě 1924 a brzy k němu cítila sesterskou lásku a neomezenou oddanost, což se stávalo téměř vždy všem těm,

kteří se s ním důvěrně seznámili a měli možnost ocenit jeho nedostižné vlastnosti. Od listopadu 1926 do 27. dubna 1937 Taťána Schuchtová žila jen pro to, aby Gramscimu ulehčila utrpení, aby mu ulehčila tvrdý vězeňský život a aby se pokusila vyrvat ho smrti, kterou mu fašisti připravovali. Ač slabá a křehká, podrobila se všem nástrahám, aby důstojně vykonala tento úkol. Taťána byla také při posledním vydechnutí Gramsciho, postarala se o jeho pohřeb a zachránila jeho drahocenné dědictví literární: sešity z vězení.

Zanedlouho po smrti Gramsciho se Taťána Schuchtová vrátila do Sovětského svazu, kde zemřela roku 1943.

Má drahá Julko,

vzpomínáš si na jeden ze svých posledních dopisů? (Byl to aspoň poslední dopis, který jsem dostal a četl.) Psalás mi, že my dva jsme ještě dost mladí, abychom mohli doufat, že spolu uvidíme růst své děti. Je nutné, abys na to nyní hodně vzpomínala, abys na to hodně myslela po každé, kdy myslíš na mne a přidružuješ mě k dětem. Jsem si jist, že budeš statečná a odvážná, jako jsi vždycky byla. Budeš muset být ještě víc než v minulosti, aby děti dobře rostly a byly ve všem hodny Tebe. V těchto dnech jsem mnoho, mnoho přemýšlel. Snažil jsem si představit, jak se vyvine náš budoucí život, protože jistě zůstanu dlouho bez Vašich zpráv; a znovu jsem myslel na minulost a tak jsem těžil z ní povzbuzení k síle a k nekonečné víře. Jsem a budu statečný; mám Tě tolik rád a chci se dožít toho, abych viděl naše děti.

Má drahá, nechtěl bych Tě nijak zneklidnit; jsem poněkud unaven, poněvadž spím velmi málo, a proto se mi nepodaří napsat Ti všechno, co a jak bych chtěl. Chci, abys velmi silně cítila celou mou lásku a mou důvěru. Obejmi všechny v rodině; tisknu Tě a děti co nejněžněji.

Antonio

Drahá Tatáno,

přijel jsem na Ustiku sedmého a včera osmého jsem dostal Tvůj dopis z třetího. V jiných dopisech Ti vylíčím dojmy ze své cesty, jak se mi postupně v hlavě budou urovnávat vzpomínky a rozličná vzrušení a až si odpočinu z únavy a nevyspání. Mimo zvláštní okolnosti, za jakých se konala (jak snadno pochopíš, není právě pohodlné ani pro silného člověka strávit dlouhé hodiny v zrychleném vlaku a na parníku s okovy v zápěstích a připoután na řetízku, který Tě poutá k zápěstím spolucestujících), cesta byla velmi zajímavá a bohatá na všelijaké zážitky od shakespeareovských až k fraškovitým: nevím, podaří-li se mi na příklad vylíčit noční scénu při průjezdu Neapolí, v ohromné síni, přebohaté na nejnečekanější zoologické přeludy; myslím, že pouze hrobařova scéna z Hamleta se jí může rovnat. Nejtěžší kus cesty byl přejezd z Palerma na Ustiku: čtyřikrát jsme se pokusili o plavbu a třikrát jsme se museli vrátit do palermského přístavu, protože parníček neodolával bouři. Mimochodem, víš, že jsem v tomto měsíci ztloustl? Já sám žasnu, že se cítím tak dobře a že mám takový hlad: myslím, že se za 14 dní, až si odpočinu a dostatečně se vyspím, zbavím docela jakéhokoliv bolení hlavy a zahájím nejnovější období své molekulární existence.

Můj celkový dojem z Ustiky je výborný. Ostrov má rozlohu osmi čtverečních kilometrů a má asi 1300 obyvatel, z nichž 600 jest obyčejných trestanců, to jest vězňů již několikrát trestaných. Obyvatelstvo je velmi zdvořilé, s námi jednájí všichni velmi korektně.

Jsmo úplně odděleni od obyčejných vězňů, jejichž

život bych Ti nemohl stručně popsat: vzpomínáš na Kiplingovu novelu „*Podivná jízda*“ z francouzského svazku: „*Člověk, který se chtěl stát králem*“? Vynořila se mi náhle v paměti, tak se mi zdálo, že ji prožívám. Dosud je nás patnáct přátel. Náš život je velice klidný: jsme zaměstnání zkoumáním ostrova, který dovoluje dosti dlouhé procházky, asi tak devět až deset kilometrů, na velmi půvabných místech, s výhledy na moře, s jedinečnými úsvity a západy: každé dva dny přijíždí parníček, který přináší zprávy, noviny a nové přátele... Ustika je mnohem půvabnější, než se zdá z pohlednic, které Ti pošlu: je to městečko saracenského typu, pitoreskní a malebné. Neumíš si představit, jak jsem spokojen, že mohu kroužit z jednoho kouta ostrovního území do druhého a vdechovat mořský vzduch po onom měsíci převážení z jednoho vězení do druhého, ale obzvláště po šestnácti dnech v Regina Coeli, strávených v naprosté izolaci. Myslím, že se stanu ustickým borcem ve vrhu kamenem na dálku, protože jsem už porazil všechny své přátele.

Píší Ti tak trochu rozházeně, jak mi co přijde do pera, protože jsem ještě poněkud unavený. Drahá Tatáno, neumíš si představit mé pohnutí, když jsem v Regina Coeli viděl Tvůj rukopis na první přijaté láhvi kávy a četl jméno Marietty;¹⁾ doslova jsem se znovu stal dítětem. Vidíš, teď, když vím s určitostí, že mé dopisy budou čteny podle vězeňských předpisů, zmocnil se mne jakýsi stud: neodvážuji se psát o jistých citech, a když se je snažím ztlumit, abych se přizpůsobil situaci, zdá se mi, že dělám kostelníka. Proto se omezím na psaní několika zpráv ze svého pobytu v Regina Coeli, přihlížeje k tomu, nač se mne ptáš. Dostal jsem vlněnou vestu, která mi byla krajně uží-

¹⁾ Marietta (a Nilde, jmenovaná později v témž dopise): přítelkyně Tatány Schuchtové, které navštěvovaly Gramscioho rodinu.

tečná, také punčochy atd. Byl bych bez nich velice trpěl zimou, protože jsem jel v lehkém kabátě a časně ráno, když jsme se pokoušeli o přejezd Palermo—Ustika, byla psí zima. Dostal jsem talíře, které jsem jen nerad nechal v Římě, protože jsem musel dát všechny své věci do pytle (který mi prokázal nedocenitelné služby), a s určitostí jsem věděl, že je rozbiju. Nedostal jsem ani cirio¹⁾, ani čokoládu, ani španělský chléb,²⁾ které byly zakázány: viděl jsem je zapsány v seznamu, avšak s poznámkou, že jsou nepřipustné. Stejně jsem nedostal šálek na kávu, ale opatřil jsem si sám service z půltuctu vaječných skořápek, pyšně připravených na podstavec z chlebové střídky. Viděl jsem, že byla překvapena, že jsou obědy skoro vždy studené: to není nic zlého, protože jsem jedl vždycky, po prvních dnech aspoň dvakrát tolik, než jsem jedl v hostinci, a nikdy jsem neměl ani nejmenší poruchy, zatím co jsem slyšel, že všichni moji přátelé měli potíže a nadměru užívali projimadel. Přesvědčuji se, že jsem mnohem silnější, než bych byl věřil, protože na rozdíl ode všech jsem z toho vyšel s lehkou únavou. Ujišťuji Tě, že kromě několika málo hodin zasmušilosti jednoho večera, kdy nám vzali z cel světlo, byl jsem vždycky velmi veselý; schopnost, která mi umožňuje chápat komickou a karikaturní stránku všech výjevů, byla ve mně vždycky živá a udržovala mě navzdory všemu veselým. Četl jsem vždycky nebo skoro vždycky obrázkové časopisy a sportovní noviny a znovu jsem si sestavoval knihovnu. Zde jsem si ustanovil tento program: 1. mít se dobře, aby se mé zdraví stále zlepšovalo; 2. studovat němčinu a ruštinu soustavnou methodou; 3. studovat národní hospodářství a dějiny. Společně budeme provozovat promyšlený tělocvik atd.

¹⁾ Cirio je potravinářská firma v Itálii, která prodává konzervy kávy, rajských jablek atd. (Pozn. překl.)

²⁾ V Itálii dort s krémem. (Pozn. překl.)

Drahá Tatáno, jestliže jsem Ti ještě nepsal, nesmíš si myslet, že jsem na Tebe, byť i jen na okamžik, zapomněl a že jsem na Tebe nemyslel; Tvůj obraz je přesný, protože každá věc, kterou jsem dostal a v níž jsem plasticky viděl známku Tvých drahých rukou, byla více než pozdravem, a byla také laskavým pohlazením. Chtěl bych mít adresu Marietty; snad bych měl také napsat Nildě; co tomu říkáš? Vzpomene si na mne a přijme můj pozdrav? Psát a dostávat dopisy se mi stalo jedním z nejnepínavějších okamžiků života.

Nejdražší Tatáno, psal jsem Ti poněkud zmateně. Myslím, že dnes, desátého, parníček nebude moci přijet, protože tu byl celou noc velmi prudký vítr, který mi nedal spát, přes to, že lůžko i podušky byly měkké, čemuž jsem odvykl; je to vítr, který proniká všemi škvírami balkonu, okna a dveří s hvízdáním a tóny trubky velmi pitoreskními, ale poněkud rušivými. Napiš Julii a řekni jí, že se mi vede vskutku všestranně dobře a že můj pobyt tady, který ostatně, myslím, nebude tak dlouhý, jak rozhodl rozsudek, vyžene mi z těla všechny staré neduhy. Snad jsem období naprostého odpočinku právě potřeboval.

Něžně Tě objímám, má drahá, protože s Tebou objímám všechny své drahé.

Antonio

Ustika 19. prosince 1926.

Drahá Tatáno,

osmnáctého jsem Ti psal pohlednici, abych Ti oznámil, že jsem dostal Tvůj peněžní dopis ze čtrnáctého, před-

tím jsem psal dlouhý dopis pro Tebe na adresu paní Pas-sarge,¹⁾ který Ti měl být odevzdán jedenáctého nebo dva-náctého.

Shrnuji hlavní události celého údobí. Zatčen osmého večer v půl jedenácté a bezprostředně odveden do vězení. Jel jsem z Říma časně ráno dne 25. listopadu. Pobyt v Re-gina Coeli byl nejošklivějším obdobím vazby: šestnáct dní naprosté izolace v cele, velmi tuhá kázeň. Mohl jsem mít placenou celu teprve v posledních dnech. První tři dny jsem strávil v cele dosti světlé ve dne a osvětlené v noci; lůžko však bylo velice špinavé; prostěradla již používaná; hemžil se tam nejroztodivnější hmyz; nemohl jsem mít nic ke čtení, ani „Gazetta dello Sport“, protože jsem si ji ještě nezamluvil: jedl jsem vězeňskou polévku, která byla dost dobrá. Pak jsem přešel do jiné cely, ve dne tmavší a v noci bez světla, která však byla desinfikována plynem a kde bylo lůžko s čistým prádlem. Začal jsem si kupovat ledacos ve vězeňské kantině: svíčky na noc, mléko k sní-dani, polévku z masového odvaru a kousek vařeného masa, sýr, víno, jablka, cigarety, noviny a ilustrované časopisy. Z obyčejné cely do placené jsem přešel bez oznámení, proto jsem zůstal jeden den bez jídla, neboť věznice dává stravu pouze obyvatelům obyčejných cel, zatím co vězňové z pla-cených cel se musí „stravovat“ na vlastní útraty. Placená cela měla pro mne tu výhodu, že mi přidali matraci z ovčí vlny a rovněž tak podušku k pytlí žíní a že byla cela vyba-vena umyvadlem na řetízku, džbánem a židlí. Měl jsem mít také stolek, věšák a skříňku, ale správě chyběl kasárenský inventář; měl jsem také elektrické světlo; ale bez vypínače, takže jsem se celou noc převracel, abych si chránil oči proti světlu. Život probíhal takto: v sedm hodin ráno budíček a

¹⁾ Majitelka domu, kde Gramsci bydlel.

čištění pokoje; okolo deváté mléko, které se pak změnilo v kávu s mlékem, když jsem počal dostávat jídlo z kantiny. Káva bývala obvykle ještě vlažná, kdežto mléko bylo vždycky studené, ale lámal jsem si do toho hodně chleba. Od devíti do poledne byl čas procházky: jedna hodina buď od devíti do desíti nebo od desíti do jedenácti nebo od jedenácti do dvanácti; nechávali nás vycházet odděleně, bylo zakázáno mluvit a zdravit kohokoliv a chodilo se po dvoře, který byl rozdělen velmi vysokými zdmi paprskovitě do příhrad, oddělených mříží od ostatního dvora. Dohlížel na nás dozorce stojící na výstupku nad příhradami a druhý do-zorce, který se procházel před mřížemi; dvůr byl zabeđen velmi vysokými zdmi a s jedné strany vyčníval úzký komín malé vnitřní dílny; někdy byl vzduch zakouřený, jednou jsme museli zůstat asi půl hodiny v průtři mračen. Okolo poledne býval oběd: minestra¹⁾ bývala často ještě teplá, ostatní bylo vždycky studené. Ve tři hodiny přišla do cely prohlídka, aby přezkoušela přičky mřížoví; prohlídka se opakovala v deset večer a ve tři ráno. Spával jsem mezi těmito dvěma posledními přestávkami: probuzen prohlíd-kou ve tři nemohl jsem již usnout; avšak bylo povinné zůstat na lůžku od půl osmé večer až do svítání. Bylo tu rozptýlení, neboť se mi občas podařilo zachytit rozličné hlasy a útržky rozhovorů ze sousedních nebo protějších cel. Nedostal jsem nikdy žádný trest; zato Maffi měl tři dny o chlebu a vodě v trestní cele. Skutečně jsem necítil nikdy žádnou potíž, a ačkoliv jsem nikdy všechno jídlo ne-snědl, přece jsem jedl vždycky s větší chutí než v hostin-cích. Měl jsem jen dřevěnou lžici, ani vidličku, ani pohár. Džbán a džbánek z kameniny na vodu a na víno; hrubou kamennou misku na polévku a jinou jako umyvadlo, než mi byla povolena placená cela.

¹⁾ Minestra = druh polévky. (Pozn. překl.)

19. listopadu mi byl oznámen rozsudek, který mi ukládal pět let vězení v koloniích bez jakéhokoliv vysvětlení. V následujících dnech jsem se doslechl, že budu odvezen do Somálska. Teprve 24. večer jsem se nepřítmo dozvěděl, že si odpykám trest na některém italském ostrově; přesné určení místa bylo mi sděleno úředně teprve v Palermu: mohl jsem jet na Ustiku, ale také na Favignanu, Pantellerii nebo Lampedusu; Tremiti byly vyloučeny, protože jinak bych byl cestoval z Caserty do Foggie. Z Říma jsem jel ráno 25. prvním rychlíkem do Neapole, kam jsem přijel asi v jednu hodinu; mými spolucestujícími byli Molinelli, Ferrari, Volpi a Picelli, kteří byli uvězněni také 8. Avšak Ferrari byl v Casertě odpojen na Tremiti. Říkám odpojen, protože jsme byli také ve voze přivázáni dohromady na dlouhém řetězu. Z Říma pak jsem byl stále s druhými pohromadě, což způsobilo pozoruhodnou změnu duševního stavu; mohli jsme tlachat a smát se přesto, že jsme byli svázáni na řetězu a že jsme měli obě zápěstí v okovech a při takovém vybavení se mělo jíst a kouřit. A přece se nám dařilo zapalovat sirky, jíst a pít; zápěstí nám poněkud otékala, ale podivili jsme se, jak je lidské ústrojí dokonalé a může se přizpůsobit nejnepřirozenějším okolnostem. V mezích nařízených předpisů jednali s námi dozorcí velmi slušně a zdvořile. Zůstali jsme v Neapoli dvě noci ve vězení Carmine, stále pohromadě, a na cestu přes moře, jež bylo velice klidné, jsme se vydali večer dvacátého sedmého. V Palermu jsme měli místnost velmi čistou a větranou, s překrásným výhledem na Monte Pellegrino; našli jsme jiné přátele, určené na ostrovy, maximalistického poslance Concu z Verony a advokáta Angeloniho, republikána z Perugia. Pak přibyli další, mezi nimi Maffi, který byl určen na Pantellerii.

Měl jsem jet z Palerma druhého, avšak odjezd se po-

dařil teprve sedmého; tři pokusy o přeplavbu ztroskotaly, protože moře bylo bouřlivé. Byl to nejošklivější kousek přepravy. Představ si: budíček ve čtyři, formality s odevzdáním peněz a rozličných uložených předmětů, okovy a řetěz, vězeňský vůz až k přístavu, sestup do bárky, převážející k parníku, výstup po schůdkách na loď, výstup po schůdkách na můstek, sestup z jiných schůdků do oddělení třetí třídy; to všechno jsem musil podstoupit, máje svázaná zápěstí a jsa připoután na řetěze k třem jiným. V sedm parník vyjíždí, jede hodinu a půl, tancuje a zmítá se jako delfín, pak se obrátí nazpátek, protože kapitán shledá další přepravu nemožnou. Pozpátku se pak opakuje všechno od schůdků atd. až po návrat do cely; mezitím je už poledne, nepřišlo se včas k objednání oběda; až do pěti se nejí a ráno se nejedlo. To všechno čtyřikrát s přestávkou jednoho dne.

Na Ustiku již přijeli čtyři přátelé: Conca, bývalý poslanec z Perugia, Sbaraglini a dva z Aquily. Několik nocí jsme spali v nějakém sále; nyní jsme už ubytováni v jednom domě, který máme k dispozici. Dům se skládá z jednoho pokoje v přízemí, kde spí dva; v přízemí je také kuchyň, záchod a jakási komora, kterou jsme upravili na společnou umývárnu. V prvním poschodí ve dvou místnostech spíme čtyři, tři v jednom dosti velkém pokoji a jeden v předsínce; rozsáhlá terasa je nad větším pokojem a strmí nad pláží. Platíme 100 lir měsíčně za dům a 2 liry denně za lůžko, ložní prádlo a ostatní domácí zařízení (2 liry za osobu). V prvních dnech jsme utratili mnoho za jídlo: neméně než 20 lir denně. Nyní utratíme 10 lir denní pense za oběd a večeři; právě organisujeme společnou mensu, jež nám snad dovolí žít denně s deseti lirami, které nám povolila vláda. Je nás již třicet politických vězňů a snad ještě někdo má přijet.

Naše povinnosti jsou rozmanité a složité; hlavní

je ta, že nesmíme opustit dům před svítáním a že se musíme vrátit před osmou večer; nesmíme překročit určené hranice, které jsou zhruba představovány obvodem obydlí. Dostali jsme však povolení, která nám dovolují procházky po celém území ostrova s povinností vrátit se do vymezeného prostoru v pět odpoledne. Osazenstvo, celkem asi 1600 obyvatel, z nichž šest set jsou obyčejní vězňové, jsou Siciliani, velmi laskaví a pohostinní. S obyvateli se smíme stýkat; obyčejní vězňové jsou podrobeni velmi tuhé kázní. Velká většina, vzhledem k malé rozloze ostrova, nemůže mít žádné zaměstnání a musí žít se čtyřmi lirami denně, které vláda povoluje. Dovedeš si představit, co se stává: mazzetta (to je slovo, které slouží k označení vládní pokůvky) se zpravidla utratí za víno; pokrmy se omezí na trochu nudlí se zeleninou a kousek chleba; podvýživa vede ve velmi krátkém čase k nejzhubnějšímu alkoholismu. Tito vězňové jsou zavíráni do zvláštních místností v pět hodin odpoledne a jsou pohromadě celou noc (od pěti hodin odpoledne do sedmi ráno), zavřeni zvenčí; hrají karty, prohrají někdy „mazzettu“ na několik dní, a tak jsou v pekelném kruhu, který trvá věčně. S tohoto hlediska je opravdu škoda, že nám byly zakázány styky s bytostmi, přinucenými k tak mimořádnému životu. Myslím, že by se tu mohla konat jedinečná pozorování psychologická a folkloristická. Všechno, co původního přežívá v moderním člověku, znovu nezadržitelně vyplouvá na povrch, jestliže se tyto rozdrobené molekuly seskupí podle principů, které odpovídají tomu, co je ještě podstatného v nejzaostalejších lidových vrstvách. Existují tři základní typy: severní, střední (se Sicilií) a sardský. Sardové žijí naprosto odděleni od ostatních. Lidé ze severu jsou mezi sebou jaksi solidární, ale jak se zdá, nijak organizovaní; pokládají si za čest, že jsou zloději, kapsáři, podvodníci, ale nikdy ne-

prolili krve. Mezi středními jsou nejlépe organizováni Římané; neudávají ani zvědy lidem odjinud, ale mají k nim nedůvěru. Jižní jsou prý velmi organizovaní, ale mezi sebou se dělí dále: stát neapolský, stát apulský, stát sicilský. Pro Siciliana je ctí nikoliv dokonaná krádež, nýbrž prolítí krve. Všechny tyto charakteristiky mi dal jeden vězeň, jenž byl v palermském vězení, aby si tu odpykal trest, který si vysloužil za své vazby, a jenž byl pyšný, že podle promyšleného plánu zasadil ránu 10 centimetrů hlubokou (změřeno, říkal) pánovi, který s ním špatně zacházel. Bylo mu určeno předem deset centimetrů a deset centimetrů to také bylo, ani o milimetr více. To bylo jeho arcidílo, na něž byl neskonale pyšný. Věř, že odvolání na Kiplingovu novelu nebylo přehnané, ačkoliv bylo diktováno dojmem z prvního dne.

Drahá Taťano, objímám Tě láskyplně.

Antonio

4

Ustika 8. ledna 1927.

Má nejdražší Julko,

dostal jsem Tvé dopisy z 20. a 27. prosince a pohlednici z 28. s původním Deliovým podpisem. Snažil jsem se psát Ti několikrát; nikdy se mi to nepodařilo. Z Tvých dopisů vidím, že Taťana Ti vysvětlila důvod snad poněkud dětinský, avšak dosud rozhodující. Předsevzal jsem si, že budu pro Tebe psát jakýsi deník, serii obrázků o celém svém životě v tomto originálním a dosti zajímavém období. Nepochybně to udělám. Vynasnažím se, abych Ti všemožně usnadnil, abys byla s to představit si můj život

vcelku i v nejvýznamnějších podrobnostech. Stejně to dělej Ty o sobě. Tak rád bych věděl, jaké vztahy se vyvíjejí mezi Deliem a Julianem: jak Delio pojímá a vyjadřuje svou úlohu staršího bratra bohatšího zkušenosti.

Drahá Julie, zeptej se B.,¹⁾ z jakéhopak pramene dostal zprávu, že prý žijí v nedobrych zdravotních podmínkách. Ve skutečnosti jsem nepředpokládal, že mám takovou zásobu fyzické síly a energie. Netrpěl jsem nikdy ničím od okamžiku uvěznění; všichni ostatní, jeden tak, druhý onak, prošli nervovými krisemi, někdy velmi těžkými. Ve vězeních v Palermu Molinelli za jedinou noc omdlel třikrát ve spánku, upadáje do silných křečí, které trvaly po každé až dvacet minut, aniž bylo možné někoho zavolat. Tady na ostrově jeden přítel z Abruzz, který spí se mnou v pokoji, probouzel se po mnoho nocí neustále štván divokými nočními můrami, křičel a hrozně sténal. Já jsem neměl žádné potíže krom toho, že málo spím, což není nic nového a což ostatně nemohlo mít žádné následky vzhledem k nucené nečinnosti. A přece má cesta byla velmi nepohodlná a plná útrap, protože bouřlivé moře nám třikrát zabránilo dokončit cestu až do Ustiky. Velmi jsem zpyšněl nad touto fyzickou odolností, kterou jsem u sebe nepředpokládal; proto jsem se Ti o tom zmínil: v mé současné situaci je také ona hodnotou, a jistě jednou z nejcennějších.

Budu Ti psát mnoho a dlouze a popíši ti podrobně celý svůj život. Také Ty mi budeš psát nebo mi dáš napsat Žeňou²⁾ dopis o životě dětí a o životě vašem; jsi jistě velmi zaneprázdněna a unavena. Cítím, že vy všichni jste mi velmi blízcí. Horoucně Tě líbám.

Antonio

¹⁾ Vincenzo Bianco, turinský dělník, přítel Gramsciho a jeho rodiny. Bianco se v oněch letech přestěhoval do Moskvy.

²⁾ Sestra Juliana.

Drahá Táňo,

poslední dopis, kterýs mi poslala, má datum 4. ledna. Nechalas mě jedenáct dní beze zpráv. Za podmínek, v nichž žijí, velmi mě to znepokojuje. Myslím, že bude možné dohodnout se o vzájemných potřebách se závazkem od Tebe, že mi pošleš aspoň každé tři dny lístek. Začal jsem již tímto způsobem. Když nemám na dopis námět, a to je pro mne nejobvyklejší důvod, pošlu Ti alespoň lístek tak, abych nevynechal žádnou poštu: život tu probíhá pustě, jednotvárně, beze změn. Snad bych Ti měl popsat nějakou scénku z vesnického života, kdybych měl dost dobrou náladu. Na příklad mohl bych Ti popsat zatčení vepře, kterého našli, jak se nezákonně pase na ulici vesnice, a obřadně ho odvedli do vězení; ta věc mě nesmírně bavila, ale jsem si jist, že mi ani Ty ani Julie nebudete chtít věřit; snad mi uvěří Delio, až bude o trochu starší a uslyší vyprávění téhle příhody společně s ještě jinými (té o zelených brýlích atd.), rovněž pravdivými a věrohodnými. Také to, jak se vepř zatýká, mě pobavilo: chytí se za zadní nohy a strká se kupředu jako trakař, zatím co řve jako ďáblem posedlý. Neměl jsem možnost podrobně se informovat, jak se může zjistit pých na pastvě a nedovolené odběhnutí, myslím, že dohlizitelé nad hygienou znají veškeren drobný dobytek osady. Jiná zvláštnost, o níž jsem se Ti nikdy nezmínil, je ta, že jsem ještě neviděl na celém ostrově žádný dopravní prostředek kromě osla, vskutku jedinečného zvířete vysoké postavy a tak krotkého, že to ukazuje na dobrou povahu obyvatel: v našem kraji jsou oslové napůl divocí a nemůže se k nim přiblížit nikdo, kromě ma-

jitelů. A ještě, mluvím-li už o zvířatech: slyšel jsem včera znamenitou historku o koních, kterou vyprávěl jeden Arab zde uvězněný. Arab mluvil italsky poněkud podivně a značně nejasně, ale dohromady bylo jeho vyprávění velmi pestré a výstižné. To mi připomíná — velmi zvláštní asociací — že jsem se dozvěděl, že se dá snadno v Itálii najít proslulá pohanka: někteří benátské přátelé mi říkají, že v Benátsku je jí dosti často používáno k přípravě polenty. Tak jsem vyčerpал jistou zásobu námětů stojících za řeč. Doufám, že jsem Ti vyloudil trochu úsměvu: zdá se mi, že celé Tvé dlouhé mlčení si musím vysvětlit jako následek zármutku a únavy a že je nutné Tě rozveselit.

Drahá Táno, musíš mi psát, protože jediné od Tebe dostávám dopisy: když mi chybí tak dlouho Tvá korespondence, zdá se mi, že jsem ještě více osamocen, že všechny mé vztahy se světem jsou přervány.

Láskyplně Tě líbám.

Antonio

6

Ustika 15. ledna 1927

Má nejdražší Julko,

chci Ti popsat svůj každodenní život v jeho nejpodstatnějších rysech, abys ho mohla sledovat a vybrat si z něho občas nějakou část. Jak víš, protože už Ti to asi Táňa napsala, bydlím spolu s jinými čtyřmi přáteli. Je nás tedy pět, jsme rozděleni do tří ložnic (celý dům): máme k dispozici překrásnou terasu, s níž se podívujeme nekořečněmu moři ve dne a jedinečnému nebi v noci. Nebe,

26

prosté veškerého městského rmutu skýtá co nejúčinnější radost z těchto krás. Barvy mořské vody a oblohy jsou vskutku neobyčejné svou rozmanitostí a hloubkou: viděl jsem duhy jediné svého druhu.

Ráno obvykle první vstávám. Dělán sám kávu. Začíná tedy náš život: jdeme do školy, buď jako učitelé, nebo jako žáci. Je-li den pošty, jde se k moři a toužebně se očekává příjezd parníčku. Když pro ošklivé počasí pošta nepřijíždí, den je zkažený, protože na všech tvářích se rozhostí jakási zádumčivost. V poledne se jí: účastním se společného oběda a právě dnes mě čeká úloha číšníka a kuchtka. Nevím ještě, budu-li muset škrábat brambory, připravit čocku nebo čistit salát, dříve než budu sloužit u stolu. Moje první vystoupení je očekáváno s velkou zvědavostí. Několik přátel mě chtělo v službě zastoupit, ale já jsem byl neoblomný ve své vůli splnit svůj úkol. Večer se musíme vrátit do svých obydlí v osm hodin. Občas přijdou prohlídky, aby zjistily, jsme-li vskutku doma. Na rozdíl od obyčejných vězňů nejsme zvenčí zavřeni. Jiný rozdíl spočívá v tom, že naše volné vycházky trvají až do osmi, nejen do pěti; mohli bychom mít večerní propustky, kdybychom je na něco potřebovali. Večer hrajeme doma v karty. Už jsem si zase zřídil jakousi knihovničku a mohu číst a studovat.

Nejdražší Julko, piš mi dlouze o svém životě a o dětech. Jakmile bude možno, pošli mi fotografie Juliana. Delka udělal jistě velký pokrok? Narostly mu nové vlasy? Má nemoc nějaké následky? Piš mi hodně o Julianovi. A Žeňa se uzdravila? Líbám Tě vroucně.

Antonio

27

Drahá Táňo,

měsíc a deset dní nedostávám od Tebe zprávy a neumím si to vysvětlit. Jak jsem Ti psal už před týdnem, do chvíle mého odjezdu z Ustiky parníček nepřistal téměř deset dní. S parníčkem, který mě odvezl do Palerma, mělo přijít na Ustiku aspoň několik Tvých dopisů, které by mi měly být odevzdány do Milána; zatím jsem v korespondenci, kterou jsem tu dostal z ostrova, nenašel od Tebe nic. Drahá, závisí-li to na Tobě a nikoliv už (jak je možné a pravděpodobné) na nějaké administrativní překážce, musíš se vyhnout tomu, abys mne nechávala dlouho v úzkostlivém očekávání: osamělému člověku, jako jsem já, každá novota a každé přerušení pravidelnosti vyvolává mučivé a tísnivé myšlenky. Tvé poslední dopisy, které jsem dostal na Ustiku, byly vskutku poněkud zneklidňující. Co jsou tyhle starosti o mé zdraví, které Ti dokonce působí fyzické utrpení? Ujišťuji Tě, že mi bylo vždycky dost dobře a že mám v sobě tělesnou energii ne snadno vyčerpateľnou přes zdánlivě křehké zdraví. Myslíš, že nic neznamenal, že jsem vždy žil krajně střízlivě a přísně? Nyní si všímám toho, co to znamenalo, že jsem nikdy nebyl těžce nemocen a že jsem svému organismu nezasadil nikdy žádnou velkou ránu; mohu se strašně unavit, to je pravda; ale trochu odpočinku a stravy a rychle se znovu zotavím. Konečně nevím, co bych Ti psal, abych Tě uklidnil a rozjasnil. Mám se utéci k vyhrůžkám? Mohl bych Ti také už nepsat, víš, abys také pocítila, co to znamená být načisto beze zpráv.

Představuji si Tě, jak jsi vážná a zasmušilá, bez úsměvu, byť i jen prchavého. Chtěl bych Tě nějak rozve-

selit. Budu Ti vyprávět příhody. Co tomu říkáš? Jako intermezzo v popisu své cesty v tomto světě tak velkém a strašném chci Ti na příklad povědět něco o sobě samém a o tom, jak jsem znám, něco moc zajímavého. Mimo dost úzký okruh nejsem znám; moje jméno je proto zkomoleno všemi nejnepřehlednějšími způsoby: Gramasci, Granúsci, Gramisci, Granisci, Gramàsci, dokonce Garamascon, se všemi nejbizarnějšími obměnami. V Palermu při čekání na kontrolu zavazadel potkal jsem v jednom skladě skupinu turinských dělníků, určených do vězení, byl s nimi jedinečný typ anarchisty-ultraindividualisty, známého pod označením „Unico“, který odmítá svěřit osobní údaje komukoliv, ale hlavně policii a úřadům vůbec: „Jsem Unico a basta,” to je jeho odpověď. V zástupu, který čekal, Unico poznal mezi obyčejnými vězni (bandity) nějakého Siciliána (Unico je asi Neapolitán nebo odněkud dále z jihu), kterého zavřeli pro něco složitějšího — byl to napůl politický a napůl obyčejný vězeň — a došlo k představení. Představil mě. Ten druhý se na mne dlouze zadíval, pak se zeptal: „Gramsci Antonio?“ „Ano, Antonio,“ odpověděl jsem. „Není možná,“ odvětil, „protože Antonio Gramsci musí být obr a ne takový malý člověk.“ Neřekl už nic víc, stáhl se do kouta, sedl na nějaký nepojmenovatelný předmět a jako Mario na troskách Karthaga uvažoval nad vlastními ztracenými ilusemi. Bedlivě se vyhnul další rozmluvě se mnou po celou dobu, kdy jsme zůstali ještě v téže síni, a nepozdravil mě, když nás oddělili.

Jiná podobná epizoda, myslím však zajímavější a složitější, se mi přihodila později. Vyjžděli jsme; dozorcí oddíl nám už dali železa a řetězy; byl jsem svázán novým a velice nepřítomným způsobem, protože železa mě tlačila silně v zápěstí, jak byla kůstka zápěstní mimo pouto a bolestně se tloukla o železo. Vstoupil velitel eskorty, obrovitý

strážmistr, který se při vyvolávání zastavil u mého jména a ptal se, jsem-li příbuzný onoho „proslulého poslance Gramsciho“. Odpověděl jsem, že já sám jsem ten člověk, a on na mne soucitně pohlédl a nesrozumitelně si něco bručel. Ve všech zastávkách jsem slyšel, že mluvil o mně, hodnotě mě vždycky jako „proslulého poslance“, v kroužcích, které se tvořily okolo vězeňského vozu (musím připojit, že mi dal upevnit okovy snesitelnějším způsobem), takže jsem myslel, podle panující nálady, že bych mohl ke všemu ještě dostat nějakou ránu od některého fanatika. V jedné chvíli strážmistr, který jel v druhém vězeňském voze, přešel do toho, kde jsem byl já, a začal rozhovor. Byl to člověk neobyčejně zajímavý a podivínský, plný „metafysických potřeb“, jak by řekl Schopenhauer, ale jemuž se podařilo uspokojit je nejpřekroucenějším a nejnespořádanějším způsobem, jaký si lze představit. Řekl mi, že si mě vždycky představoval jako osobu „kyklopskou“ a že byl s tohoto hlediska velmi rozčarován. Četl tehdy knihu M. Marianiho „*Rovnováha egoismů*“ a právě dočetl knihu nějakého Paul Gillese o vyvrácení námitek marxismu. Střežil jsem se říci mu, že Gilles je francouzský anarchista bez jakékoliv vědecké nebo jiné kvality: líbilo se mi slyšet ho mluvit s velkým nadšením o tolika myšlenkách a pojmech rozptýlených a neuspořádaných, jak o nich může mluvit samouk inteligentní, avšak bez kázně a metody. Báječně jsem se bavil, to si dovedeš představit. A tak jsem učinil zkušenost o své „pověsti“. Co tomu říkáš?

Jsem už skoro na konci papíru. Chtěl jsem Ti podrobně popsat svůj zdejší život. Učiním to ve zkratce. Vstávám ráno v půl sedmé, půl hodiny před budíčkem. Připravím si velmi horkou kávu (tady v Miláně je dovoleno palivo „meta“, velmi pohodlné a užitečné); uklízím celu a dávám se do pořádku. V půl osmé dostávám půl litru

mléka, ještě teplého, jež ihned vypiji. V osm jdu na vzduch, to jest na malou procházku, která trvá dvě hodiny. Nesu si knihu, procházím se, čtu, kouřím nějakou cigaretu. V poledne dostávám zvenčí oběd a večer dostávám stejně večeři: nepodaří se mi sníst všechno, ačkoliv jím více než v Římě. V sedm večer uléhám a čtu až asi do jedenácti hodin. Za den dostávám patero denních novin: „Corriere“, „Stampa“, „Popolo d'Italia“, „Giornale d'Italia“, „Secolo“. V knihovně jsem předplacen dvojmo a mám právo dostávat osm knih týdně. Kupuji ještě nějaké revue a „Il sole“, národohospodářsko-finanční milánské noviny. Tak čtu neustále. Četl jsem již „Nansenovy cesty“ a jiné knihy, o nichž Ti povím příště. Nepocítil jsem žádné potíže, kromě zimy v prvních dnech. Piš mi, má drahá, a pošli mi zprávy o Julii, Deliovi, Ženě a všech ostatních; a hlavně zprávy o sobě. Líbám Tě.

Antonio

8

Vězení v Miláně 26. února 1927.

Nejdražší Táno,

již asi půl druhého měsíce jsem bez Tvých zpráv o Tobě, beze zpráv o Julii a o dětech. Jsem si jist, žeš mi psala. Nevím, komu přiřknout vinu, že mi Tvé dopisy nedocházejí. Jedno vysvětlení by se mohlo najít v tom, že mi byl jeden dopis adresován (nevím proč) do vojenské věznice a že jsem na obálkách našel napsáno tužkou „Není zde“. Je možné, že se tak ztratilo ještě několik jiných dopisů. Ale nezdá se mi možné, že by se byly ztratily „všechny“;

myslím tedy, že jsou tu nějaká tajná opatření, pro něž mi není dávana jedna část mé korespondence. Nejsem si proto ani jist, zda Ti mé dopisy docházejí; v kladném případě a pro všechny okolnosti, předpokládaje, že v Tvých dopisech byla byt i jen vzdálená narážka na řízení, které mě postihlo, prosím Tě, aby ses vyhnula takovým náznakům, byt i sebenejasnějším a nepřímým, a aby ses omezila na pouhé rodinné zprávy.

Drahá Táňo, dojde-li Ti tento můj dopis, napiš mi ihned a zprav mě o svých životních podmínkách, o Juliiných a dětí; nepočítej s předchozími dopisy, kteréš mi jistě psala; opakuj všechny zprávy. To je má jediná starost, a ta mě trápí tak, že Ti to ani neumím říci.

Drahá Táňo, líbám Tě oddaně.

Antonio

9

Vězení v Miláně 19. března 1927.

Nejdražší Táňo,

dostal jsem tento týden dva Tvé lístky: jeden z 9. a druhý z 11. března, avšak nedostal jsem dopis, o kterém se zmiňuješ. Domníval jsem se, že dostanu Tvou korespondenci vrácenou z Ustiky. Vskutku jsem dostal z ostrova balík knih a písar, který mi je odevzdával, řekl, že v balíku byly také neotevřené dopisy a lístky, které měly ještě přijít na revisní úřad; doufám, že je dostanu za pár dní. Děkuji Ti za zprávy, které mi posíláš o Julii a o dětech; nemohu napsat přímo Julii, neboť očekávám její dopis, který přijde také velmi opožděně. Představuji si její duševní stav, kromě

32

podmínek tělesných, pro celou řadu důvodů; ta nemoc je asi velmi znepokojující. Chudák Delio; ze spály do chřipky v tak krátkém čase! Napiš babičce Lule¹⁾ a popros ji, ať mi napiše dlouhý dopis italsky nebo francouzsky, jak může (ostatně bys mi mohla poslat pouze překlad) a ať mi popíše opravdu důkladně život dětí. Přesvědčil jsem se, že babičky umějí lépe než matky popisovat děti a jejich pohyby. Realisticky a věcně. Jsou objektivnější a pak mají zkušenost celého životního vývoje. Zdá se mi, že něha babiček je hlubší než mateřská (Julie se však nesmí urazit a považovat mě za horšího, než jsem!)

Opravdu nevím nic, co bych Ti poradil pro Juliana. Na tomto poli jsem už jednou chybil s Deliem. Snad já sám bych uměl zhotovit něco vhodného, kdybych mu mohl být nablízku. Učiň podle svého vkusu a vyber něco mým jménem. Vyrobil jsem v těchto dnech míč z drceného papíru, který se právě dosušuje; myslím, že budu mít možnost poslat Ti ho pro Delia; ostatně se mi ještě nepovedlo vymyslet způsob, jak jej nalakovat a bez nátěru by se snadno rozpustil vlhkem.

Můj život probíhá stále stejně jednotvárně. Také studium je mnohem nesnadnější, než by se zdálo. Dostal jsem nějaké knihy a skutečně čtu mnoho (více než jednu knihu denně kromě novin), ale toho se to netýká; myslím to jinak. Jsem posedlý myšlenkou (a to je, „myslím, zjev vlastní vězňům), že by bylo zapotřebí udělat něco *für ewig*²⁾ docela podle pojetí Goethova, které, jak vzpomínám, velice trápilo našeho Pascoliho. Jedním slovem, chtěl bych se podle předem stanoveného plánu zabývat intensivně a systematicky nějakým podnětem, který by mne pohltil a

¹⁾ Lichotivý výraz, jímž Delio a Julian nazývali babičku s matčiny strany.

²⁾ Na věčnost.

3 - Dopisy z vězení

33

soustředil můj vnitřní život. Dosud jsem pomýšlel na čtyři náměty — a už to je důkaz, že se nedokáži soustředit — je to:

1. Výzkum, jak se vytvářelo veřejné mínění v Itálii v minulém století, jinými slovy, výzkum italských intelektuálů, jejich původu, jejich seskupení podle proudů kultury, jejich rozličných způsobů myšlení atd., atd. Námet nanejvýše podnětný, který bych ovšem mohl pouze načrtnout v hrubých liniích, vzhledem k tomu, že je naprosto nemožné mít k dispozici obrovskou spoustu materiálu, jehož by bylo zapotřebí. Vzpomínáš si na můj velmi rychlý a velmi povrchní spis o jižní Itálii a o významu B. Croceho? A přesto bych chtěl rozvinout plně thesi, kterou jsem tehdy načrtl, s „nezaujateho“ hlediska, *für ewig*.

2. Studium srovnávacího jazykozpytu! Nic menšího. Ale co by mohlo být nezaujatejšího a *für ewig* než toto? Pochopitelně by šlo o to, pojednat jen o metodologické a čistě theoretické části námětu, o níž nebylo nikdy jednáno úplně a systematicky s nového hlediska neolinguistů proti neogramatikům. (Vyděsím Tě, drahá Táňo, tímto svým dopisem.) Jedna z největších intelektuálních „výčitek“ mého života je hluboká bolest, kterou jsem na turinské universitě způsobil svému dobrému profesoru Bartolimu, který byl přesvědčen, že já jsem archanděl určený k rozhodné porážce „neogramatiků“, poněvadž on, jsa z téže generace a vázán miliony akademických nití k této chásce nejproradnějších mužů, nechtěl jíti ve svých prohlášeních za určitou mez, stanovenou zdvořilou zdrženlivostí k starým pohřebním pomníkům vzdělanosti.

3. Studie o Pirandellově divadle a o přeměně divadelního vkusu italského, kterou představoval Pirandello a kterou svým dílem uskutečnil. Víš, že já mnohem dříve než Adriano Tilgher jsem objevil a přispěl k popularisaci

divadla Pirandellova? Psal jsem o Pirandellovi od 1915 do 1920, až jsem dal dohromady svazek o dvou stech stránkách a tehdy byla má tvrzení původní a bez příkladu: Pirandello byl buď shovívavě trpěn, nebo se mu otevřeně smáli.

4. Pojednání o... románech na pokračování a o lidovém vkusu v literatuře. Myšlenka mě napadla, když jsem četl zprávu o smrti Serafina Renziho, hlavního komika kočovné divadelní společnosti, divadelní obdoby románů na pokračování, a vzpomínal jsem si, jak jsem se po každé bavil, když jsem ho šel poslouchat, protože představení bylo dvojí: úzkostné očekávání, uvolnění vášní, zásah lidového obecenstva byly zajisté neméně zajímavou podívanou.

Co tomu říkáš? V základě, pozoruješ-li dobře, je u těchto čtyř námětů společný jmenovatel: lidový tvůrčí duch ve svých rozličných tvárnostech a stupních vývoje tvoří jejich základ ve stejné míře. Napiš mi svůj dojem; mám velkou důvěru v Tvůj dobrý vkus a vážnost Tvých úsudků. Znudil jsem Tě? Víš, psaní mi nahrazuje rozhovory: zdá se mi, že s Tebou vskutku mluvím, když Ti piši, jenomže všechno se omezuje na monolog, protože Tvé dopisy mi buď nedocházejí nebo neodpovídají začaté konverzací. Proto mi piš, a hodně, dopisy kromě lístků; já Ti napíši dopis každou sobotu (mohu psát dva týdně) a rozptýlím se. Nebudu Ti znovu vyprávět o událostech a o svých dojmech z cesty, protože nevím, zda Tě zajímají; pro mne zajisté mají osobní hodnotu, jelikož se pojí k určitým duševním stavům a určitým utrpením; aby byly zajímavé pro druhé, bylo by snad nutno vyložit je formou literární; ale já musím psát narychlo v krátkém čase, kdy mi nechají kalamář a pero...

Líbám Tě, drahá, měj mne ráda a piš mi.

Antonio

Nejdražší Táňo,

v tomto týdnu jsem nedostal ani Tvé lístky, ani dopisy; byl mi však doručen Tvůj dopis ze 17. ledna (s dopisem od Julie z 10.), vrácený z Ustiky. Tak jsem v jistém smyslu a do jisté míry dosti spokojen; znovu jsem viděl Juliinu povahu (ale jak málo píše to děvče a jak dobře se umí ospravedlňovat hlomozem, který okolo ní tropí děti!) a svědomitě jsem se naučil z paměti Tvému dopisu. Našel jsem v něm několik chyb (studuji také tyto maličkosti, víš, a měl jsem dojem, že tento Tvůj dopis nebyl myšlen italsky, ale překládán ve spěchu a špatně, a to znamená, že byla unavena a nebylo Ti dobře a žeš myslela na mne pouze oklikou; snad jsi tehdy právě dostala zprávu o chřipce Julie a dětí), mimo jiné chyby také neodpustitelnou záměnu mezi svátkem sv. Antonína z Padovy, který je v měsíci červnu, a sv. Antonína, jehož obecně zvou sviňským, což je právě můj svatý, protože jsem se narodil 22. ledna a na něhož si velice potrpím z mnoha důvodů divotvorného rázu.

Tvůj dopis mi připomněl život na Ustice, který sis zajisté představovala velmi odlišně od toho, jaký skutečně byl; v budoucnu snad Ti budu znovu vyprávět o svém tehdejší životě a pak Ti o něm udělám obraz; dnes nemám chut a cítím se poněkud unaven. Z Ustiky jsem si dal poslat mluvičky a *Fausta*; metoda je dobrá, ale vyžaduje přítomnost vyučujícího, aspoň pro začátečníka. Pro mne je však výtečná, poněvadž musím sám přehlédnout své znalosti a musím hlavně dělat cvičení; dal jsem si též poslat Puškinovu „*Slečnu selku*“, ve vydání Polledrově; text, literární a gramatický překlad a poznámky. Učím se textu

z paměti; Puškinova próza je velmi dobrá, a proto se nebojím, že si přeplním paměť stylistickými hloupostmi. Tento způsob učit se z paměti próze považuji za znamenitý po všech stránkách.

Dostal jsem dopis od své sestry Teresiny, odeslaný za mnou z Ustiky, s fotografií jejího syna Franca, narozeného nějaký měsíc po Deliovi. Zdá se mi, že si vůbec nejsou podobní, avšak Delio se velice podobá Edmei,¹⁾ Franco není kudrnatý a zřejmě kaštanový; kromě toho je Delio určitě hezčí: Franco má již teď příliš zřetelné základní rysy, takže se dá předpokládat, že vývojem ztvrdnou a zesílí. Ale nápadnější je vážnost celkového jeho výrazu a jakási zasmušilost, která naprosto není dětská a nutí mnoho k přemýšlení. Poslala jeho fotografii mé matce, jak jsi slíbila? Uděláš moc dobře: chudák trpěla mnoho pro mé věznění a myslím, že bude trpět ještě víc, protože v našich zemích je těžko pochopit, že může někdo přijít do vězení, aniž je zlodějem nebo šejdířem, nebo vrahem; žije v neustálém strachu od vypuknutí války (moji tři bratři byli na frontě) a říká a říká jednu větu: „Moji synové půjdou na porážku“, což je v sardském nářečí strašlivě výmluvnější, než v italštině: *faghera a pezza*²⁾. Nevím vskutku, jak ji utěšit a jak jí vysvětlit, že se mám dost dobře a že nejsem v žádném z těch nebezpečí, která si ona představuje: to je velmi nesnadné, protože vždy podezřívá, že se jí chce utajit pravda, a proto se velmi málo vyzná v nynějším životě. Považ, že nikdy necestovala, nikdy nebyla ani v Cagliari,³⁾ a já ji podezřívám, že považuje za hezkou pohádku mnohá líčení, která jsme jí říkali.

Drahá Táňo, dnes se mi vskutku nedaří, abych Ti

¹⁾ Francova sestřenice.

²⁾ Rozsekati na kusy. (Pozn. překl.)

³⁾ Hlavní město ostrova Sardinie. (Pozn. překl.)

něco napsal: ještě ke všemu mi dali pero, které dře papír a nutí mě k opravdové akrobacii prstů. Očekávám Tvé dopisy. Líbám Tě.

Antonio

II

Vězení v Miláně 4. dubna 1927.

Drahá, předrahá Táňo,

minulý týden jsem dostal dva Tvé lístky (z 19. a 22. března) a dopis z 26. Velmi mne mrzí, že jsem Ti způsobil bolest; myslím, že také Ty jsi nepochopila dobře můj duševní stav, protože jsem se nevyjádřil přesně a nelíbí se mi, že mezi námi mohou vzniknout nedorozumění. Vážně Tě ujišťuji, že mě ani nenapadlo, že bys na mne mohla zapomenout anebo mít mne méně ráda; zajisté, kdybych byl myslel jen zdaleka něco takového, nebyl bych Ti už psal vůbec; takový byl vždycky můj charakter a pro něho jsem v minulosti přerušil mnoho starých přátelství. Jen ústně bych Ti mohl vysvětlit důvod nervosy, která se mne zmocnila po dvou měsících, kdy jsem byl beze zpráv; nepokusím se ani učinit to dopisem, aby nedošlo k jiným, právě tak bolestným nedorozuměním. Nyní to všechno pominulo a nechci už na to ani myslet. Před několika dny jsem změnil celu a oddělení (vězení je rozděleno na oddělení, jak vyplývá ze zpáteční adresy dopisu; nejprve jsem byl v 1. oddělení, 13. cela, nyní jsem v 2. oddělení, 22. cela). Moje situace — abych tak řekl — vězeňská se mi zdá zlepšena. Avšak můj život probíhá celkem jako dříve. Chci Ti jej popsat poněkud podrobněji: tak si můžeš každý den představit to,

co dělám. Cela je prostorná jako studentská světnička: od oka ji odhaduji na 3 × 4,5 metru a 3,5 metru výšky. Okno vedena dvůr, kam se chodí na procházku: není to pravidelné okno, přirozeně; je to tak zvaná „vlčí tlama“ s mřížemi uvnitř; je vidět pouze proužek nebe, není však možné dívat se na dvůr nebo se strany. Poloha této cely je horší než té předchozí, která byla položena na jihojihozápad (slunce bylo vidět okolo desáté a ve dvě zabíralo střed cely proužkem aspoň šedesáticentimetrovým); v nynější cele, která je asi položena na jihozápadozápad, je slunce vidět okolo druhé hodiny a je v cele až do pozdního večera, ale proužkem 25 centimetrů. V tomto teplejším období to bude snad výhoda. Mimo to: nynější cela je nad dílnou a je tu slyšet hukot motorů; ale zvyknu si. Cela je velice jednoduchá i složitá zároveň. Mám palandu u zdi se dvěma matracemi (jedna z vlny); prádlo mění asi každých čtrnáct dní. Mám stoleček a jakousi skříňku, zrcátko, škopík a džbán ze smaltovaného plechu. Mám mnoho předmětů z aluminia, koupených v Rinascente,¹⁾ která zřídila ve věznici odbočku. Mám několik svých knih; každý týden dostávám ke čtení osm knih z vězeňské knihovny (mám tu dvojí předplatné). Aby sis o nich učinila představu, napíši ti seznam z tohoto týdne, který však je výjimečný, protože knihy byly tentokrát relativně hodnotné: 1. Pietro Colletta: *Dějiny neapolského království* (výborné); 2. V. Alfieri: *Autobiografie*; 3. Molière, *Vybrané komedie*, přeložené panem Morettim (překlad je směšný); 4. Carducci, dva svazky úplného díla (velmi prostřední, patří mezi nejhorší knihy Carducciho); 5. Arthur Lévy, *Napoleon v soukromí* (zajímavé, apologie Napoleona jako „člověka morálního“); 6. Gina Lombroso, *V Jižní Americe* (velmi průměrné); Harnach, *Podstata*

¹⁾ Rinascente je římský obchodní dům jako v Praze Bílá labuť. (Pozn. překl.)

křesťanství; Virgilio Brocchi, *Osud v pěsti*, román (vydělilo by psy); Salvator Gotta, *Moje žena* (aspoň, že je jeho, protože je velmi nudná). Ráno vstávám v půl sedmé, v sedm zvoní budíček: káva, strojení, čištění cely; vypiji půl litru mléka a sním k tomu housku; asi kolem osmé hodiny se jde ven asi na dvě hodiny. Procházím se, studuji německou gramatiku, čtu Puškinovu „*Slečnu selku*“ a učím se z paměti asi dvaceti řádkům textu. Kupuji „*Ilsole*“, noviny obchodně průmyslové, a čtu nějaké zprávy národohospodářské (přečetl jsem si všechny výroční zprávy akciových společností); v úterý kupuji „*Corriere dei Piccoli*“, který mě pobaví; ve středu kupuji „*Domenica del Corriere*“; v pátek „*Guerin Meschino*“, t. zv. humoristický. Po procházce káva; dostávám troje noviny „*Corriere*“, „*Popolo d'Italia*“, „*Secolo*“ (nyní vychází „*Secolo*“ odpoledne a už ho nebudu kupovat, protože za nic nestojí), oběd přichází v rozličnou dobu, od dvanácti do tří. Ohřívám si polévku, jím kousek masa (je-li telecí), protože stále ještě nedokážu jíst hovězí maso, chléb, kousek sýra (ovoce jím nerad) a čtvrtku vína. Čtu knihu, procházím se, přemýšlím o mnoha věcech. Ve čtyři hodiny nebo v půl páté dostávám další dva deníky: „*Stampa*“ a „*Giornale d'Italia*“. V sedm večeřím (večeři nosí v šest hodin): polévka, dvě syrová vejce, čtvrtka vína; sýr nemohu nikdy sníst. V půl osmé se zvoní ke klidu; jdu si lehnout a čtu knihy až do jedenácti - dvanácti. Po dva dny okolo deváté piji číšku heřmánku. (Pokračování v příštím čísle, protože Ti chci psát o něčem jiném.)

Líbám Tě.

Antonio

Nejdražší Táňo,

dostal jsem Tvé pohlednice z 31. března a z 3. dubna. Děkuji Ti za zprávy, které mi posíláš. Očekávám Tvůj příjezd do Milána; ale přiznám se, nechci s tím příliš počítat. Myslel jsem si, že není moc příjemné pokračovat v popisování svého současného života, které jsem začal v minulém dopise. Je lépe, abych Ti po každé psal to, co mi napadne, bez plánu předem stanoveného. Psaní se mi stalo také fysickým utrpením, protože mi dávají hrozná pera, která dřou papír a vyžadují strašlivé pozornosti na mechanickou část psaní. Věřil jsem, že snad dostanu pero ke stálému používání, a umnil jsem si, že napíšu pojednání, o nichž jsem se Ti zmínil; nedostal jsem však povolení a je mi protivné na to naléhat. Proto píši jen ve dvou a půl nebo třech hodinách, kdy se vyřizuje týdenní korespondence (dva dopisy); samozřejmě si nemohu dělat poznámky, takže skutečně studovat pořádně a s užitkem nemohu. Pročítám knihy. Avšak přesto čas velmi rychle míjí, více než bych byl myslel. Uběhlo pět měsíců ode dne mého uvěznění (8. listopadu) a dva měsíce od mého příchodu do Milána. Nezdá se mi, že opravdu uběhlo tolik času. Je však třeba počítat se skutečností, že za těch pět měsíců jsem prožil všechno možné a zažil nejpodivnější a nejvýjimečnější dojmy svého života. Řím: od 8. listopadu až do 25. listopadu; naprostá a přísná izolace. 25. listopadu: Neapol, ve společnosti svých čtyř společníků poslanců až do 29. (Vlastně tří, nikoliv čtyř, neboť jeden byl oddělen v Casertě pro Tremiti.) Nalodění a příjezd do Palerma dne 30. Osm dní v Palermu:

tři cesty na Ustiku nadarmo, protože moře bylo bouřlivé. První styk se sicilskými vězni z maffie: nový svět, který jsem znal jenom na papíře; ověřuji si a kontroluji svá případná mínění a shledávám, že jsou dosti přesná. Dne 7. prosince přicházím na Ustiku. Poznávám svět vyhnanců: fantastické a neuvěřitelné věci. Poznávám kolonii Beduinů z Cyrenaiky, politické vězně: orientální obrázek velmi zajímavý. Život na Ustice. Dne 20. ledna návrat. Čtyři dny v Palermu. Průjezd Neapolí s obyčejnými vězni. Neapol: poznávám celou řadu druhů lidí, pro mne nanejvýše zajímavých, protože z jižního území jsem znal osobně pouze Sardinii. V Neapolí mimo jiné jsem přítomen výjevu zasněžení do kamorry: poznal jsem odsouzence k nuceným pracím (nějakého Artura), který ve mně zanechal nerasmazatelný dojem. Po čtyřech dnech odjíždím z Neapole; zastávka v Cajanello, v četnických kasárnách; poznávám své spolence s řetězu, kteří se mnou pojedou až do Bologne. Dva dny v Isernii, s těmito lidmi. Dva dny v Sulmoně. Jedna noc v Castellamare A., v četnických kasárnách. Ještě: dva dny asi s 60 uvězněnými. Organizují se oslavy na mou počest; Římané pořádají narychlo velmi hezkou recitaci, na programu Pascarella a lidové historky ze života římské spodiny. Obyvatelé z Puglie, Kalabrie a Sicilie konají šermířskou akademii s noži podle pravidel čtyř států jižní spodiny (Sicilský stát, Kalabrijský stát, Apulský stát, Neapolský stát): Siciliáni proti Apulským, Apulští proti Kalabrijským. Nekoná se zápas mezi Siciliány a Kalabriji, protože nenávisť mezi oběma státy je velmi silná a také akademie se stává vážnou a krvavou. Apulští jsou nepřemožitelní mistři v boji nožem, s technikou plnou tajemství a velice vražednou, podle rozvíjenou a k překonání všech ostatních taktik. Starý 65letý muž z Apulie, velice uctíváný, ale bez „státních“ hodností, porazí vše-

chny borce ostatních „států“, potom na zakončení šermuje s jiným mužem z Apulie, mladíkem překrásné postavy a překvapující čilosti, vysokým hodnostářem, kterého všichni poslouchají, a půl hodiny rozvíjí veškerou obvyklou techniku všech známých šermů. Scéna opravdu jedinečná a nezapomenutelná pro všechny, pro herce a pro diváky: odhaluje se mi celý podzemní svět, velmi složitý, s vlastním životem citů, hledisek, pojmů cti, s železnými a podivuhodnými hierarchiemi. Zbraně byly jednoduché: lžíce otřené o zeď, takže vápno označovalo na šatě utržené rány. — Potom Bologna, dva dny s jinými výjevy, potom Milán. Těchto pět měsíců bylo opravdu tak vzrušených a tak bohatých dojmy, že o nich mohu rok nebo dva přemýšlet . . .

To Ti vysvětlí, jak trávím čas, když nečtu; znovu přemýšlím o všech těch věcech, rozebírám je do posledních podrobností, opíjím se touto byzantskou prací. Všechno, co se okolo mne přihodí a co se mi povede pochopit, stává se neobyčejně zajímavým. Samozřejmě se neustále kontroly, protože nechci upadnout do utkvělých myšlenek, které vyznačují duševní stavy vězňů. V tom mi pomáhá obzvláště jistý ironický duch, plný humoru, který mě stále doprovází. — A Ty, co pořád děláš a o čem přemýšlíš? Kdo Ti kupuje dobrodružné romány teď, když já tam nejsem? Jsem přesvědčen, že sis znovu přečetla podivuhodné historky Korkorána a jeho milé Lisotty.¹⁾ Chodíš letos na přednášky v Polyklinickém ústavu? Ten profesor Caronia je ten, který objevil bacil osypek? Viděl jsem jeho žalostné osudy; nepochopil jsem z novin, zda také profesor Cirincione byl zbaven úřadu. To všechno je, alespoň částečně, spojeno s problémem sicilské maffie. Je neuvěřitelné, jak Siciliáni od nejnižších vrstev až do nejvyšších

¹⁾ Assolant, *Dobrodružství kapitána Korkorána*. Dobrodružný román pro chlapce. Lisotta je tygřice, neodlučná společnice kapitána.

drží pohromadě a jak také vědci nepopíratelné hodnoty se dostávají do sporu s trestním zákoníkem pro tento pocit družnosti. Přesvědčil jsem se, že Siciliani skutečně tvoří samostatnou skupinu; je více podobnosti mezi obyvatelstvem Kalabrie a Piemontu než mezi kalaberským a sicilským. Obvinění, která obvykle lidé z jihu vznášejí proti Sicilíánům, jsou strašná: obžalovávají je dokonce z kaniibalismu. Nikdy bych byl nevěřil, že existují takové národní city. Myslím, že by bylo zapotřebí číst mnoho knih o dějinách posledních století, obzvláště o období odluky Sicilie a Jihu za vlády Josefa Bonaparte a Jáchyma Murata v Neapoli, aby se našel původ takových citů.

Tady je zase jiný námět velmi zajímavého rozboru: vězeňský řád a duševní stavy, které se vyhraňují u strážného personálu na jedné straně na jeho podkladě a na druhé straně na vztahu s vězni. Myslil jsem si, že dvě významná díla (říkám to docela vážně) soustřeďují tisíciletou zkušenost lidí na poli masové organizace: příručka kaprála a katolický katechismus. Přesvědčil jsem se, že je zapotřebí, i když v rozsahu daleko omezenějším a mimořádně, připojit řád vězeňský, který obsahuje skutečné poklady psychologické introspekce.

Očekávám dopisy od Julie: věřím, že až je přečtu, podaří se mi konečně napsat jí přímo. Nemysli si, že tohle je nějaká moje dětinská umíněnost.

Důležitá zpráva: již několik dní mnoho jím, avšak přesto nedokážu jíst zeleninu; statečně jsem o to usiloval, nyní jsem se vzdal, protože se mi strašně protiví.

A přece se mi nepodaří zapomenout, že Ty snad přijdeš a že se snad můžeme spatřit, i když jen (bohužel) na pár minut. Líbám Tě.

Antonio

Nejdražší Táňo,

dostal jsem Tvůj dopis z 12. a chladně, nelítostně jsem si předsevzal, že Tě pozlobím. Víš to, že jsi domýšlivá? Chci Ti to objektivně dokázat a už se bavím, když si představuji Tvůj hněv (ale nerozhněvej se příliš; to by mě mrzelo). Je jisté, že dopis, kterýs mi poslala na Ustiku, byl plný omylů, ale z toho Ty se nemůžeš odpovídat. Je nemožné si představit život na Ustice, tamní prostředí, protože je naprosto výjimečné, mimo veškerou normální zkušenost lidského soužití. Mohla by sis představit takové věci, jako je tato? Poslyš. Přijel jsem na Ustiku dne 7. prosince po osmi dnech přestávky v jízdách parníčku a po čtyřech přejezdech, které se nezdařily. Byl jsem pátým politickým vězněm, který přijížděl. Byl jsem předem upozorněn, abych si udělal zásobu cigaret, protože zásoba byla nepatrná; šel jsem k trafikantovi a žádal jsem deset balíčků macedonek (šestnáct lir), položiv na pult padesátilirovou bankovku. Prodavačka (mladá žena, podle zevnějšku docela normální) se podivila mé žádosti, dala si ji opakovat, vzala deset balíčků, otevřela je, začala počítat cigarety po jedné, ztratila počet, začala znovu, vzala kousek papíru, dlouze počítala s tužkou, přerušila se, vzala bankovku, prohlížela ji se všech stran; konečně se mě zeptala, kdo jsem. Když se dozvěděla, že jsem politický vězeň, položila cigarety a vrátila mi 50 lir a řekla mi, že bych mohl zaplatit, až rozměním bankovku. Totéž se opakovalo všude a mám tady pro to vysvětlení: na Ustice existuje pouze haléřové národohospodářství; prodává se na halěře; nikdy se neutratí víc než 50 centesimů. Národohospodářský typ Ustiky je vězeň,

kteřý bere čtyři liry na den, dvě už má obstavené u lichváře nebo za víno a s dvěma dalšími se živí, kupuje si 30 gramů chleba a dává si do něho pro chuť za centesim mletého pepře. Cigarety se prodávají po jedné; jedna macedonská stojí 16 centesimů. Vězeň si koupí jednu za den, nechá si peníz v záloze a odpočítává z něho po pět dní jeden centesim. K vypočítání ceny 100 cigaret bylo tedy zapotřebí mnoha počtů a nikdo nemůže popřít, že je velmi nesnadné a složité to vypočítat. A byla to trafika, to jest jeden z největších obchodů na ostrově. Shrnuji: duševní stav vládnoucí celém ostrově je stav, který má asi za základ haléřové hospodářství, hospodářství, které zná pouze jednoduché sčítání a odčítání, počítání bez Pythagorových pouček.

Poslyš jinou příhodu (a to Ti vyprávím pouze o případech, které se mi osobně přihodily a o nichž myslím, že nejsou cenzurně závadné): byl jsem volán na úřad úředníkem, přiděleným k revisi došlé pošty. Byl mi odevzdán dopis mně adresovaný a byl jsem dotazován, abych vysvětlil jeho obsah. Psal mi jeden přítel z Milána, nabízel mi rozhlasový přijímač a dotazoval se mne na technické údaje, aby mohl koupit přijímač, kterým bych na Ustice chytil Řím. Ve skutečnosti jsem nepochopil otázku, kterou mi na úřadě dali, a vysvětlil jsem jim, oč se jedná; mysleli si, že bych chtěl mluvit s Římem, a odepřeli mi povolení, abych si dal přijímač poslat. Později mě starosta volal soukromě a řekl mi, že by radnice koupila přijímač na vlastní útraty, a proto abych nenaléhal; starosta byl nakloněn tomu, abych dostal povolení, protože byl v Palermu a viděl, že rozhlasovým přijímačem se nedostane spojení.

Drahá Táno, nehněvej se moc; mám Tě velmi rád a byl bych vskutku zoufalý, kdybych Tě příliš silně rozladil. Líbám Tě.

Antonio

Nejdražší Julie,

myslím, že bude pro mou korespondenci zdravější, nebudu-li dodržovat daný slib, že Ti budu popisovat alespoň pozitivní část svého dobrodružství. To mě nesmírně mrzí, věř mi, protože se obávám, že se moje dopisy stávají konvenčními, a co horšího, konvenčně vězeňskými.

Byl bych Ti mohl vyprávět tolik příhod! Vyprávěla Ti Tána případ s uvězněným prasetem? Asi ne, protože Tána tomu nevěřila; myslela si snad, že je to jen můj výmysl, abych ji rozesmál a obveselil. Ostatně, ani Ty nebudeš mnoho věřit těmto povídkám, jež jsou však hezké právě proto, že jsou pravdivé (opravdu pravdivé): nechtělas věřit ani vyprávění o letadlech, která chytají na lep ptáky, a Loriovu vyprávění, založeném na tom, ačkoliv je tu revue s Loriovým článkem jako nepopiratelný doklad.¹⁾ Jak Ti mám povědět o svém způsobu života a myšlení? Velkou část mých zážitků si můžeš sama představit; na př. to, že mnoho myslím na Tebe a na vás všechny. Můj tělesný stav si můžeš snadno představit. Mnoho čtu: v těchto třech měsících jsem přečetl dvaosmdesát knih z vězeňské knihovny, těch nejpodivnějších a nejvýstřednějších (možnost výběru je velice malá); pak mám nějaké množství svých knih poněkud více stejnorodých, které čtu pozorněji a s větší methodou. Mimo to čtu denně patery noviny a nějaké časopisy. A ještě: učím se ruštině a němčině... Ale

¹⁾ Zmiňuje se o článku Achille Loria „*Sociální vlivy letectví*“ (Pravda a fantasie), uveřejněném v „*Rassegna contemporanea*“ 1. ledna 1910. V tomto článku Loria vykládá theorii o dělnickém osvobození ze závislosti na mzdě a na tovární práci pomocí letadel, která jsouce pomazána lepem, umožní každému, aby se živil chycenými ptáky.

ve skutečnosti jsem se přesvědčil, že se právě naopak, než jak jsem si vždycky myslel, ve vězení studuje špatně z mnoha důvodů, technických a psychologických.

Minulý týden jsem dostal Tvůj dopis z 15. III. S velkou úzkostí očekávám Tvé dopisy a jsem velmi šťasten, když je dostávám. Chtěl bych, aby se Ti podařilo najít si čas a popsat mi svůj život a zvláště život Delióv. Ale představuji si, že jsi jistě neustále zaneprázdněna. Kolik věcí bych chtěl vědět!

Víš, když jsem dostal Tvůj dopis, v němž mluvíš o proslulém Atlantovi, bylo tomu právě pár dní, co jsem odevzdal knihu „*Guerin Meschino*“, velmi populární italský rytířský román, hodně čtený obzvláště jižními venkovany; byl bych Ti chtěl opsat něco ze zeměpisu, jak se to podává v románě, co opravdu pobaví (Sicilie na př. je jmenována mezi polárními zeměmi), abych Tě ujistil, že tu byl někdo, kdo znal zeměpis ještě méně než Ty; nemluvme o historii, protože v tom případě by bylo nutno citovat už nahoře chváleného profesora Loria, který v jednom rozhovoru mluvil tak, jako by věřil, že za časů Julia Caesara byly Benátky a že se v Benátkách mluvilo jako nyní „sladkým nářečím Laguny“ (podle jeho pohotové obrazotvornosti).

Drahá, snažil jsem se Ti psát tolik, kolik jen mohu, a o věcech, které, doufám, nezaviní zadržení dopisu; proto Tě musím obtěžovat s takovými hloupostmi. Vřele a vroucně Tě objímám.

Antonio

Nejdražší Táňo,

minulý týden jsem dostal jeden Tvůj lístek a jeden dopis, zároveň s dopisem Juliiným.

Chci Tě ubezpečit, pokud se týče mého zdraví: daří se mi dost dobře, docela vážně. V tomto posledním týdnu jím tak pilně, že mě samotného to překvapuje: povedlo se mi, že dostávám jídlo téměř všechno, které mám rád a myslím, že jsem dokonce ztloustl. Mimoto se již po nějaký čas věnuji chvíli ráno a chvíli odpoledne gymnastice: je to pokojová gymnastika, která — myslím — není příliš racionální, která však přesto je velice užitečná, podle mého názoru. Dělán to takhle: snažím se dělat pohyby, které po pořádku rozehrají všechny svaly, a snažím se zvýšit každý týden počet pohybů; že je to užitečné, je dokázáno — podle mne — tím, že v prvních dnech jsem se cítil celý polámaný a určité pohyby jsem mohl dělat jen několikrát, kdežto teď už se mi podařilo ztrojnásobit počet pohybů, aniž bych vůbec pocítil únavu. Myslím, že tahle obnova mi velice pomohla také po duševní stránce, protože mě odvrátila obzvláště od četby příliš otrápané a pěstované jen pro zabítí času. Nesmíš se ani domnívat, že příliš studuji. Vážné a opravdové studium se mi zdá nemožné z tolika důvodů, nejen psychologických, ale též technických; je mi velice obtížné věnovat se úplně jednomu námětu či jednomu předmětu a prohlubovat se pouze v něm, právě tak, jak se to dělá, když se vážně studuje, aby se shledaly všechny možné vztahy a harmonicky navázaly. Něco takového v tom smyslu se mi začíná dít při studiu řeči, jež se snažím provádět systematicky, t. j. nezanedbávaje žádný gramatický

prvek, což jsem dosud nikdy nedělal, protože jsem se spokojil s vědomostmi, které mi stačily k rozhovoru a především ke čtení. Proto jsem Ti dosud nepsal o žádný slovník: německý Kohlerův slovník, kterýs mi poslala na Ustiku, ztratili mi moji tamější přátelé; až se naučím celé gramatice, napíši Ti o jiný slovník, podle Langenscheidtova systému; a pak Ti také napíši o „*Gespräche*“ Goetha s Eckermannem, nejen abych je četl, ale abych na nich dělal slohové rozborů; nyní čtu pohádky bratří Grimmů, velmi prosté. Jsem vskutku rozhodnut učinit ze studia jazyků své hlavní zaměstnání; po ruštině a němčině chci systematicky znovu začít angličtinu, španělštinu a portugalštinu, kterou jsem studoval v minulých letech; kromě jazyka rumunského, který jsem studoval na universitě pouze v části novolatinské a který bych asi nyní mohl studovat úplně, t. j. také slovanskou část jeho slovníku (jež je více než padesátiprocentní). Jak vidíš, to všechno dokazuje, že jsem také duševně docela klidný; vskutku netrpím již nervositou a záchvaty zbytečného hněvu jako v prvých dobách. Přízpůsobil jsem se a čas mi dost rychle utíká; počítám jej na týdny, nikoliv na dny, a pondělí je východiskem, protože píší a protože se holím, což jsou význačné zdejší operace.

Chtěl jsem Ti tohle všechno napsat, protože se mi zdá, že je to nejlepší prostředek, aby sis Ty i Julie mohla udělat aspoň přibližnou představu o mém životě a o obvyklém běhu mých myšlenek. Ostatně nesmíte si myslet, že jsem docela sám a izolován; každý den, ať tak či onak, se tu něco děje. Ráno je procházka; když se mi nahodí na dvorku dobré místo, pozoruji tváře těch, kdož přicházejí do ostatních dvorků. Pak přijdou noviny povolené všem vězňům. Při návratu do cely mi přinesou politické noviny, jichž četba mi byla povolena; potom je nákup, pak přinesou nákup z minulého dne, pak donesou oběd atd., atd.

(Ostatně neustále je vidět nové tváře, z nichž každá skrývá osobnost, kterou je třeba uhodnout. Konečně, kdybych se zřekl četby politických novin, mohl bych být čtyři až pět hodin denně ve společnosti ostatních vězňů. Myslel jsem na to trochu, ale pak jsem se rozhodl býti sám a číst noviny; náhodná společnost by mě bavila nějaký den, snad nějaký týden, ale pak by mi velmi pravděpodobně nemohla nahradit četbu novin. Co o tom myslíte? Či snad společnost vůbec se vám zdá cennějším psychologickým prvkem? Táňo, ty jako lékařka mi musíš vskutku věcně poradit, protože já možná nejsem s to usuzovat tak objektivně, jak by bylo zapotřebí.

Taková je všeobecná struktura mého života a mých myšlenek. Nechci mluvit o svých myšlenkách, pokud jsou určeny vám všem a dětem; to si dovedete představit a doufám, že to cítíte.

Milá Táňo, ve svém lístku mluvíš ještě o svém příjezdu do Milána a o možnosti, že se při hovoru uvidíme. Bude to tentokrát vskutku pravda? Víš, že teď už po více než šest měsíců jsem neviděl z rodiny nikoho? Tentokrát Tě doopravdy očekávám. Líbám Tě.

Antonio

Milý Berti,

dostal jsem Tvůj dopis z 20. června. Děkuji Ti, žeš mi napsal. Nevím, zda Ventura dostal mé četné dopisy, protože z Ustiky nedostávám korespondenci už hezky

dlouho. V této chvíli překonávám jisté údobí vnitřní únavy ve vztahu k rodinným událostem. Jsem velice nervosní a prchlivý; nedokážu se soustředit na žádný podnět, i když je tak zajímavý jako ten, o němž pojednává Tvůj dopis. Ostatně jsem ztratil veškeren styk s vaším prostředím a neumím si představit ráz změn, jež se průměrně s vězňnými dějí. Podle mého názoru bylo by jednou z nejdůležitějších činností, kterou by vyučující¹⁾ měli vyvinout: uvádět, rozvíjet a slučovat pedagogické a didaktické zkušenosti a pozorování; jen z této nepřetržité práce se může zrodit typ školy a typ učitele, jakého vyžaduje prostředí. Jak hezká a jak užitečná kniha by se dala napsat o těchto zkušenostech! Jelikož takové je moje mínění, je mi nesnadné, abych Ti radil a tím méně abych Ti, jak říkáš, vpravoval řadu „geniálních nápadů“. Myslím, že genialita se musí poslat k čertu a naopak že se musí používat metody nejdrobnějších zkušeností a naprosto nepředpojaté a objektivní autokritiky. Drahy Berti, nemysli si, že Tě chci zastrašit nebo zvýšit zmatek, který máš již v sobě, jak píšeš. Já myslím tak zhruba, že škola by měla být o třech stupních (základních, aby se každý stupeň mohl rozdělit na ročníky): v třetím stupni by měli být vyučující nebo jim na roveň postavení a fungovat spíše jako klub než jako škola v obecném smyslu. To značí, každý člen by měl přispět jako přednášející nebo jako zpravodaj o určitých námětech vědeckých, historických nebo filosofických, především ovšem didaktických a pedagogických. Pro kurs filosofie, myslím, měl by být výklad historie shrnut vždy zhruba a naopak by se mělo přihlídnout k určitému filosofickému systému, jako třeba hegelovskému, vykládat jej a podrobovat kritice po všech jeho stránkách. Zatím

¹⁾ Političtí vězňové na Ustice pořádali kursy všeobecné kultury.

bych udělal přednášky o logice (i takové *barbara, baralipon* bych vykládal) a dialektice. Ale o tom všem můžeme ještě mluvit, jestliže mi ještě napíšeš.

Drahy Berti, pozdravuj všechny přátele a věř, že jsem Tvůj upřímný

Antonio

Nejdražší Táňo,

dostal jsem Tvůj dopis z 28. července a dopis od Julie. Nedostal jsem dopisy od 11. července a trápilo mě to tak, že jsem udělal něco, co se Ti bude zdát hloupostí; nechci Ti to říci, ale povím Ti to, přijdeš-li na návštěvu. Mrzí mě, že se cítíš duševně unavena. Mrzí mě to tím více, protože jsem přesvědčen, že jsem přispěl k Tvé sklíčenosti. Drahá Táňo, mám vždycky veliký strach, že se Ti daří hůře, než jak mi to píšeš, a že můžeš mít kvůli mně nějaké nepříjemnosti. Tohle je pocit, jež nic nemůže změnit. Je ve mně zakořeněn. Víš, že v minulosti jsem žil vždycky jako medvěd v jeskyni právě kvůli tomuto duševnímu stavu: protože jsem nechtěl, aby byl někdo připoután k mému neštěstí. Snažil jsem se, aby na mne zapomněla i má rodina, a psal jsem domů co nejméně. Nechme toho! Chtěl bych udělat něco, abych Tě aspoň rozesmál. Budu Ti vyprávět příběh o svých vrabcích. Musíš totiž vědět, že mám vrabce, a že jsem měl jiného, který zemřel, snad otráven nějakým hmyzem (švábem nebo stonožkou). První vrabec byl mnohem milejší než ten nynější. Byl hodně

pyšný a měl se k světu. Ten nynější je velmi skromný, duše otrocká a nesamostatná. Prvý se stal ihned pánem celý. Myslím, že byl ducha zřejmě goethovského, jak jsem četl v jedné biografii o tomto muži: „*Ueber allen Gipfeln.*“¹⁾ Dobýval všech vrcholků, které byly v cele, a pak usedal na nějakou minutu, aby vychutnal vznešený mír. Jeho stálým útočištěm byla zátka lahvičky tamarindu: a proto jednou spadl do nádoby plné kávové ssedliny a málem tam zůstal. Na tomhle vrabci se mi líbilo nesmírně, že nechtěl, abych se ho dotýkal. Divoce se obracel s rozloženými křídly a zobal do ruky velmi energicky. Zdomácněl, ale aniž dovoľoval přílišné důvěrnosti. Je zajímavé, že jeho poměrná důvěrnost se nestupňovala, ale vznikla náhle. Pohyboval se celou, ale vždycky co nejdál ode mne. Jednou byly v krabičce ne jedna, ale pět nebo šest mušek; dřívě, než je snědl, zuřivě okolo nich nějakou chvíli tančil; tanec se opakoval vždycky, když měl více mušek. Jednou ráno, když jsem se vrátil s procházky, našel jsem vrabce blízko sebe; už se neodloučil, od té doby byl mi vždycky nablízku, pozorně se na mne díval a každou chvíli přihopsal, aby mi zobal do boty nebo abych mu něco dal. Ale nikdy se nedal vzít do ruky, aniž se vzpouzel a aniž se snažil uletět. Zemřel pomalu; byl totiž náhle zasažen večer, když byl schoulen pod stolem, křičel opravdu jako dítě, ale zemřel až den nato: byl ochromen na pravé straně a bolestně se vlekl k jídlu a pití, pak náhle pošel.

Nynější vrabec je naopak nudně domácí; musím ho vábit, ačkoliv jí sám velmi dobře; přiskáče na botu a usadí se v záhybu kalhoty; kdyby měl celá křídla, přiletěl by na koleno; je vidět, že by to chtěl udělat, protože se protahuje, třese, pak seskočí na střevíc. Myslím, že také

¹⁾ Nad všemi vrcholky: první verš jedné Goethovy lyrické básně.

on brzy zajde, protože má ve zvyku zobat spálené hlavičky zápalek a kromě toho jí vždycky měkký chléb a to jistě způsobuje těmhle ptáčkům smrtelné potíže. Zatím je dost zdravý, ale není čilý: neběhá, je pořád blízko mne a nerad už jsem o něj několikrátě zakopl. Tohle je vypravování o mých vrabečcích.

Antonio

18

Vězení v Miláně 8. srpna 1927.

Drahý Berti,

dostal jsem Tvůj dopis z 15. července. Ujišťuji Tě, že můj zdravotní stav není horší, než byl v minulých letech; dokonce myslím, že se trošinku zlepšil. Ostatně nekonám žádnou práci, protože prací se nedá nazývat pouhé a jednoduché čtení. Čtu mnoho, ale neuspořádaně. Dostávám nějaké knihy zvenčí a čtu knihy z vězeňské knihovny, tak jak je každý týden dostanu. Mám dosti šťastnou schopnost najít něco zajímavého také v nejnižší intelektuální produkci, jako na př. v románech na pokračování. Kdybych měl možnost, nashromáždil bych sta a tisíce poznámek k několika námětům z psychologie lidových vrstev. Na příklad: jak vznikl mythus „ruského válce“ v roce 1914. V těchto románech najdeš na sta takových podnětů, což znamená, že existoval celý systém pověr a strachu, zakouřených v širokých lidových vrstvách, a že v roce 1914 vlády... (censurováno). Stejně tak najdeš stovky narážek na nenávisť francouzského lidu proti Anglii, navazující na selskou tradici ze stoleté války, na upálení Johanky z Arcu

a potom na války a vyhnanství Napoleonovo. Není krajně zajímavé, že francouzští sedláci věřili, že Napoleon je potomkem Johanky z Arcu? Jak vidíš, já prohrabuji také hnojště! Ostatně tu a tam dostanu také nějakou zajímavou knihu. Nyní čtu „*L'Église et la Bourgeoisie*“, první svazek (300 osmerkových stránek) díla „*Origines de l'esprit bourgeois en France*“ od jakéhosi Groethuysena. Autor, kterého neznám, ale jenž je patrně epigonem sociologické školy Paulhanovy, měl tu trpělivost molekulárně rozebrat sbírku kázání a náboženských knih, vydaných před rokem 1789, aby stanovil hlediska, víru a chování tvořící se nové vedoucí třídy. Velice mě však rozčarovala tolik vychvalovaná kniha Henri Massise „*Défense de l'Occident*“: myslím, že Filippo Crispolti nebo Egilberto Martire by byli napsali srozumitelnější knihu, kdyby jim byl napadl námět. Musím se smát tomu, že tento vážený Massis, jenž má notný strach, aby asiatská theologie Tagorova a Gandhiho nezničila francouzský katolický racionalismus, nepozoruje, že Paříž se stala poloviční kolonií senegalského intelektuálního a že ve Francii se množí počet míšenců. Pro zasmání by se mohlo tvrdit, že Německo je extrémní odnož ideologického asiatismu, Francie začátkem temné Afriky a jazz-band první molekulou nové euroafrické civilizace.

Děkuji Ti, že ses snažil najít mi scházející listy mé knihy od Rosselliho¹⁾. Četl jsi tu knihu? Neznám Rosselliho, ale chtěl bych mu říci, že nechápu v historické knize příkrost, jakou on vkládá do své. To jen všeobecně. A zvláště ráz jeho knihy se mi zdá dramatický, až komediantský (přirozeně kritik v „*Giornale d'Italia*“ se zmocnil tohoto rázu a překroutil ho s největší nejnepříjemností). Potom Rosselli se ani nezmiňuje o tom, že slavné shromáždění v Londýně

¹⁾ Nello Rosselli, *Mazzini e Bakunin*.

v roce 1864 pro nezávislost Polska bylo požadováno od neapolských společností již několik let a že bylo svoláno právě výslovným dopisem jedné neapolské společnosti. Myslím, že hlavní je skutečnost. V Rossellim je divným způsobem deformována. Umírnění stoupenci Risorgimenta, kteří po milánských událostech v únoru 1853 několik dní před popravou Tita Speriho poslali blahopřání Františku Josefovi, v jedné chvíli — zvláště po šedesátých letech, ale ještě více po událostech v Paříži v roce 1871 se zmocnili jména Mazziniho a udělali z toho tvrz i proti Garibaldiemu (viz Tullio Martello, na př. v jeho „*Dějínách*“). Tento směr zůstal dodnes a jeho představitelem je Luzio. Ale proč také Rosselli? Myslel jsem, že se mladá generace historiků osvobodila z těchto sporů a hořkostí, která je doprovází, a že místo *Gesta dei* dala historickou kritiku. Jinak kniha Rosselliho skutečně vyplňuje mezeru.

Objímám Tě.

Antonio

19

Vězení v Miláně 10. října 1927.

Nejdražší Táňo,

po čtvrtěční rozmluvě jsem dlouho přemýšlel a rozhodl jsem se napsat Ti to, co jsem neměl odvahu říci Ti ústně. Myslím, že bys neměla déle zůstat v Miláně kvůli mně. Oběť, kterou přinášíš, je příliš nepoměrná. Nemůžeš znovu nabyt zdraví v tomto vlhkém podnebí. Pro mne je zajisté velkou útěchou vidět Tě, ale domníváš se, že já pak nemyslím neustále na Tvůj chorobný zjev a necítím vý-

čitky, že jsem příčinou a předmětem této Tvé oběti? Myslím, že jsem uhodl hlavní příčinu, proč chceš zůstat: domníváš se, že bys mohla jet tímž vlakem, v němž budu převážen a že by ses mi mohla během cesty postarat o nějakou útěchu. Uhodl jsem? A přece: tento důvod nebude se moci prakticky projevit. Příkazy pro převoz budou zajištěny velice přísné a dozorci nedovolí v žádném případě, aby se „křesťané“ zajímali o vězně. (Otvírám závorku, abych Ti vysvětlil, že vězňové rozdělují veřejnost na dvě skupiny: „křesťany“ a vězně.) Tvoje předsevzetí by bylo neúčinné a snad škodlivé, protože by mohlo způsobit nedůvěru a zvýšenou přísnost. Cestovala bys za nejhorších podmínek a přijela bys do Říma nemocná na čtyři měsíce. Drahá Táňo, myslím, že je nutno být praktický a realistický také v dobrotě. Nejenže mrháš svou dobrotou, ale také svou energií a silami; a s tím já už nemohu déle souhlasit. Vskutku jsem dlouho o věci přemýšlel a byl bych Ti to chtěl říci ústně; opravdu mně chyběla odvaha, když jsem viděl a pochopil, že bych Tě snad ještě zarmoutil.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

20

Vězení v Miláně 17. října 1927.

Nejdražší Táňo,

předevčím jsem dostal Tvůj dopis z 27. září. Jsem rád, že se Ti Milán líbí a že tu máš možnosti rozptýlení. Navštívilaš musea a galerie? Myslím si totiž, že s hlediska vnější tvářnosti města se zajímavosti musí rychle vyčerpat.

58

Zdá se mi, že základní rozdíl mezi Římem a Milánem spočívá právě v tom, že Řím je nevyčerpatelný „jako městské panorama“, zatím co Milán je nevyčerpatelný jako „chez soi“, intimním životem milánských, kteří jsou spoutáni tradicemi více, než by se myslelo. Proto je obyčejným cizincům Milán málo znám, zatím co silně přitahoval k sobě lidi jako Stendhala, kteří mohli proniknout do jeho rodin a salonů a intimně ho poznat. Jeho nejstálějším sociálním jádrem je aristokracie, která si dovedla zachovat stejnorodost a ojedinělé složení v Itálii, zatím co ostatní vrstvy včetně dělníků jsou více méně cikánské tábory bez ustálenosti a soustavy, poznamenané všemi krajinnými italskými rozmanitostmi. Tohle je národní síla a slabost Milána, gigantického střediska průmyslu a obchodu, který je ovládán skutečně *elitou* starých aristokratických rodin, jež mají sílu tradice místní vlády (víš, že Milán má dokonce zvláštní katolický kult, kult svatého Ambrože, na nějž jsou staří milánští velmi žárliví a který se pojí k této situaci?) Opuště mi ty výklady. Ale víš, jaký jsem tlachal a že se dám unést každým námětem, který mě zajímá.

Piš mi ještě o svých dojmech z Milána. Líbám Tě vroucně a očekávám Tě.

Antonio

21

Vězení v Miláně 14. listopadu 1927.

Nejdražší Táňo,

dostal jsem už nějakou knihu. Quintino Sella in Sardegna a katalog od Mondadoriho mám již v cele. Knihy

59

Finckova a Maurrasova už došly, ale ještě mi nebyly odevzdány. Je zvláštní, že knihu o Quintinu Sellovi jsem chtěl na své matce; myslím, že to byla jedna z prvních knih, jež jsem četl, protože byla mezi knihami doma; přece však ve mně nic nevyvolala.

... Když bylo sté výročí Machiavelliho, četl jsem všechny články uveřejněné v pěti denících, které jsem tehdy čítal; později jsem dostal číslo „Marzocca“, věnované Machiavellimu. Udivilo mě, že žádný z přispěvatelů k výročí nezdůraznil spojitost Machiavelliho knih s vývojem států v celé Evropě v témž historickém období. Davše se svést od čistě morálně pojímaného tak zvaného „machiavellismu“ neviděli, že Machiavelli byl theoretikem národních států, zřízených k absolutní monarchii; on totiž v Itálii theoreticky vyjadřoval to, co v Anglii energicky provedla Alžběta, ve Španělsku Ferdinand Katolický, ve Francii Ludvík XI. a v Rusku Ivan Hrozný, i když neznal a nemohl znát některé z oněch národních zkušeností, jež ve skutečnosti představovaly dějinný problém doby, kterou Machiavelli geniálně a systematicky vyložil.

Objímám Tě, drahá Táňo, po tomhle výkladu, který Tě bude zajímat jen částečně.

Antonio

22

Vězení v Miláně 14. listopadu 1927.

Drahá Julie,

chci Ti aspoň poslat pozdrav po každé, kdy je mi dovoleno psát. Uplynul rok ode dne mého uvěznění a téměř

60

rok ode dne, kdy jsem Ti psal první dopis z vězení. Za ten čas jsem se velice změnil: myslím, že jsem zesílil a lépe se usadil. Duševní stav, který mě ovládal, když jsem Ti psal tento první dopis (nechci se ani pokusit popsat Ti ho, protože by Tě vyděsil), je i nyní poněkud směšný. Myslím, že Delio měl v tomto roce možnost vnímat dojmy, které ho budou doprovázet celým životem; to mě rozradostňuje.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

23

Vězení v Miláně 17. listopadu 1927.

Nejdražší Julie,

ve dvoře, kam se chodím pravidelně s jinými vězni procházet, byla uspořádána výstava našich dětí. Delio měl veliký úspěch a obdiv. Již několik dní nejsem sám, nýbrž ve společné cele s jiným politickým vězněm, který má rozkošnou a milou holčičku, tříletou, jež se jmenuje Marie Luisa. Podle sardského zvyku jsme se rozhodli, že Delio se ožení s Marií Luisou, jakmile oba dosáhnou věku, aby se mohli vzít; co tomu říkáš? Samozřejmě očekáváme souhlas obou matek, abychom dali smlouvě závažnější hodnotu, ačkoliv to znamená těžké porušení zvyků a zásad mého kraje. Představuji si, že se usmíváš, a to mě činí šťastným; není to snadné představit si Tě usmívající.

Něžně Tě objímám, drahá.

Antonio

61

Nejdražší Táňo,

tak minuly také vánoce, které byly pro Tebe, myslím, plné práce. Po pravdě řečeno, myslel jsem na její výjimečnost jen s tohoto jediného hlediska, které mne zajímá. Pozoruhodného tu nebylo nic, kromě všeobecného vzepětí chuti k životu v celém vězeňském prostředí; zjev mohl být zaznamenán v průběhu celého týdne. Všichni očekávali něco výjimečného a očekávání určovala celá řada drobných příznačných projevů, které vcelku působily dojmem vitálního vzletu. Pro mnohé byla vzácností porce spagettů a čtvrtka vína, kterou správa přiděluje ročně třikrát místo pouhé polévky: a přece, jaká je to významná událost. Nemysli si, že se tím bavím, nebo že se tomu vysmívám. Snad bych to byl dělal dříve, než jsem měl zkušenost z vězení. Ale viděl jsem příliš mnoho dojemných výjevů s vězni, kteří jedli svou misku polévky s náboženskou sklíčeností, sbírajíce chlebovou střídkou i poslední stopy mastnoty, která snad zůstala přichycena na talíři! Jeden vězeň plakal, protože v kasárnách karabiniérů, kde jsme byli přechodně, byla místo polévky přidělována jen dvojitá porce chleba; byl už dva roky ve vězení a teplá polévka byla pro něj krev, byl to jeho život. Rozumím, proč je v Otčenáši zmínka o denním chlebu.

Myslel jsem na Tvou dobrotu a na Tvé odříkání, drahá Táňo. Ale den uběhl tak trochu jako všechny ostatní. Snad jsme méně povídali a více četli. Četl jsem Brunetièrovu knihu o Balzacovi, jakýsi druh trestu pro nehodné děti. Ale nechci Tě zarmucovat tímto námětem. Naopak, chci Ti vyprávět příhodu takřka vánoční z mého dětství, která

Tě pobaví a která Ti osvětlí život v mém kraji. Bylo mi čtrnáct let a chodil jsem do třetí třídy gymnasia v Santa Lussargiu, v místě vzdáleném od mého asi osmnáct kilometrů, kde je, myslím, ještě nyní gymnasium jistě hodně sešlé. Abychom získali společně čtyřadvacet hodin, vydali jsme se s jedním hochem na cestu pěšky odpoledne 23. prosince, místo abychom čekali do příštího rána na dostavník. Jdeme, jdeme — už jsme byli asi v půli cesty, na místě zcela opuštěném a samotářském; nalevo asi sto kroků od silnice se táhla řada topolů a křoviska. Střelili po nás první kulkou do výše hlavy; kulka zahvízdla asi 10 metrů nad námi. Mysleli jsme si, že to bylo náhodou, a klidně jsme pokračovali v cestě. Druhá a třetí rána, mířená níže, nás upozornily, že mají na mušce pouze nás, a tak jsme se vrhli do příkopu a zůstali jsme na chvíli schovaní. Když jsme se pokusili zdvihnout, ozvala se jiná rána, a tak to trvalo asi dvě hodiny, padlo tucet ran, které nás pronásledovaly, zatím co jsme se vzdalovali, lezouce po kolenou, po každé, když jsme se pokoušeli vrátit se na silnici. Jistě to byla společnost nějaké veselé kopy, která se chtěla bavit tím, že nás strašila, ale pěkný žert to byl, že? Přišli jsme domů potmě, pořádně unavení a zablácení, a nevyprávěli jsme to nikomu, abychom nepoděsili rodinu; ale nevystrašili jsme se příliš, protože o příštích masopustních prázdninách jsme tu cestu pěšky opakovali bez podobné příhody. A vida, vyplnil jsem Ti téměř úplně čtyři stránky!

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Ale to vyprávění je vskutku pravdivé; není to jen tak nějaká příhoda s lupiči!

Drahý Bertí,

dostal jsem s jistým zpožděním Tvůj dopis z 25. listopadu. Věděl jsem, že jedna skupina vězňů byla poslána do vězení do Palerma, ale neznal jsem přesné obvinění; myslel jsem, že jde o disciplinární řízení před soudcem,¹⁾ přenesené do Palerma jen proto, že ostrovní vězení má jen skrovné možnosti. Nu, trpělivost, drahý Bertí!

Advokáty znám asi jako Ty. Myslím, že budeš mít čas na to myslet, jestli se vyšetřování povede důkladně a pošlou-li Tě do Říma. Já sám jsem ještě nemyslel na těžký problém, který je mi poněkud k smíchu. Konec konců bych se také zřekl advokáta, kdyby mě předem nebavila představa jeho řeči nebo jeho rozpravy, a kdybych nesledoval obecnou zásadu nevynechat žádnou zákonnou možnost. Byla by ohromná zábava, kdybych si mohl vybrat nějakého demokratického advokáta, spícího zednáře, abych mu poněkud uškodil a aby zčervenal; ale bude bohužel zapotřebí omezit vlastní veselost (představ si na příklad postavení jednoho z takových kandidátů, kteří v roce 1924—25 měli za to a publikovali, že souhlasíme s vládou, anebo tak nějak).

Drahý Bertí, buď veselý, hled si jen svého tělesného zdraví, abys byl schopen zdatně vydržet jakékoli protivnosti.

Bratrsky Tě líbám.

Antonio

¹⁾ Šlo však o obvinění z protifašistické činnosti, vyvíjené ve vězení.

Nejdražší Táňo,

a tak začal také nový rok. Podle zvyku měly by se dělat plány do nového života; ale jakkoliv jsem na to myslel, takový program se mi ještě nepodařilo sestavit. Tohle byla v mém životě vždycky velká nesnáz, už od prvních let rozumu. V obecných školách každý rok v tuto dobu dávali slohovou úlohu: „Cobudete dělat v životě?“ Obtížná otázka, kterou jsem po prvé rozhodl v osmi letech, když jsem si vybral, že budu povozníkem. Shledal jsem, že povozník spojuje všechny užitečné i rozkošné vlastnosti: práská bičem a vodí koně, ale zároveň koná práci, která šlechtí člověka a poskytuje mu denní chléb. Tomuto rozhodnutí jsem zůstal věrný i příští rok, ale z důvodů, které bych nazval vnějšími. Kdybych byl býval upřímný, byl bych řekl, že má největší touha je stát se vrátným soudu. Proč? Protože toho roku přišel do našeho města za vrátného soudu starý muž, který měl velice sympatického černého psíka, vždycky spořádaného: červenou mašličku na ocásku, pokrývku na hřbetě, lakovaný řetízek, na hlavě postroj jako koník. Já jsem vskutku nedokázal oddělit představu psíka od představy majitele a jeho povolání. A přece jsem se s velkou lítostí vzdal toho, abych se ukolébal v této představě, která mě tak sváděla. Měl jsem podivuhodnou logiku a mravní bezúhonnost, která by zahanbila největší hrdiny povinnosti. Ano, považoval jsem se za nehodného státi se vrátným soudu a tudíž mít také báječné psíky: neuměl jsem z paměti čtyřiaosmdesát článků ústavy království! Přesně tak. Vychodil jsem druhou třídu obecnou (první odhalení obecných ctností povozníka!) a myslel jsem, že udělám

v listopadu zkoušky, abych mohl postoupit do čtvrté třídy a vynechat třetí třídu: byl jsem přesvědčen, že jsem toho schopen, ale když jsem se představil řediteli, abych mu předložil protokolovanou žádost, uslyšel jsem naráz otázku: „Ale znáš čtyřiaosmdesát článků ústavy?“ Ani jsem na to nepomyslel, na ty články: omezil jsem se na studium pojmů „práv a povinností občana“, obsažených v příručce. A byla to pro mne strašná důtka, která na mne zapůsobila víc, než když jsem se předešlého 20. září zúčastnil po prvé pamětního průvodu s benátským lampionem a s ostatními jsem křičel: „Ať žije lev Caprery! Ať žije mrtvý ze Stagliena!“ (nevzpomínám si, křičelo-li se „mrtvý“ nebo „prorok“ ze Stagliena: možná obojí, pro změnu!), jelikož jsem byl jist, že zkoušku udělám a získám právní tituly pro volební právo, stává se tak činným a dokonalým občanem. A zatím jsem neznal čtyřiaosmdesát článků ústavy! Jaký jsem byl tedy občan? A jak jsem se mohl ctižádnostivě ucházet o místo vrátného soudu a mít psa s mašličkou a s dečkou? Vrátný soudu je jedno kolečko státu (já myslel, že je velké kolo); je to ochránce a strážce zákona také proti možným tyranům, kteří by je chtěli pošlapat. A já jsem neznal čtyřiaosmdesát článků! Tak jsem si omezil výhledy a ještě jednou jsem velebil obecné ctnosti povozníka, který ostatně může mít také psa, i když bez mašličky a pokrývky. Vidíš, jak se zhroutí programy, příliš přísně a zbytečně schematicky předem ustanovené, když narazí na tvrdou skutečnost, má-li někdo bdělé vědomí povinnosti?

Milá Táno, myslíš, že jsem si z Tebe dělal dobrý den? Zasměj se a odpusť mi. Objímám Tě.

Antonio

Drahý Bertí,

dostal jsem Tvůj dopis ze 13. před týdnem, kdy už jsem však měl vyčerpaná dvě pravidelná psaní. U mne nic nového. Obvyklá bezútěšnost a obvyklá jednotvárnost. Také četba se stává stále lhostejnější. Samozřejmě čtu ještě mnoho, ale bez zájmu, mechanicky. Přestože mám společníka, přečtu denně jednu knihu a také více. Jak si může představit, knihy nestejnorodé (četl jsem dokonce znovu „*Posledního mohykána*“ od Fenimore Coopera), jak je přiděluje za poplatek vězeňská knihovna. V těchto posledních týdnech jsem četl nějaké knihy, které mi poslali z domova, ale žádná nebyla nějak mimořádně zajímavá. Vymenuji Ti je, aby Ti uběhla dlouhá chvíle.

1. *Le Vatican et l'Action Française*. Jde o takový propagační tisk z „*Action Française*“; o sbírku článků, diskusí a oběžníků, které jsem z velké části znal, protože vycházely v „*Action Française*“ v roce 1926. Politické jádro konfliktu je v knize maskováno sedmero závoji. Je tu jen „kanonická“ diskuse o tak zvané „mystické hmotě“ a o „spravedlivé (podle kanonických předpisů) svobodě“... věřících. Ty víš, oč jde. Ve Francii existuje katolická hromadná organizace, taková jako naše „*Azione Cattolica*“, jejímž předsedou je generál Castelnau. Až do francouzské politické krise roku 1926 nacionalisté byli vskutku jedinou politickou stranou, která se organicky začlenila do této organizace a těžila z toho (na př. za čtyři až za pět milionů ročních úpisů). To jest, všechny katolické síly byly vystaveny protiúderům dobrodružství Maurrása a Daudeta,

kterí v roce 1926 měli již provisorní vládu připravenou k převzetí moci, kdyby došlo k zhroutilí. Ale Vatikán, který předvídal novou vlnu protiklerikálních zákonů typu Combes, chtěl okázale zrušit styky s *Action Française* a pracovat pro organizaci jednotné katolické demokratické strany, která by měla funkci středu parlamentního, podle politiky Briand-Poincaré. V „*Action Française*“ z jasných důvodů vycházely jen články napůl uctivé a umírněné; prudké osobní útoky byly vyhrazeny „*Charivari*“, týdenní publikaci, která u nás nemá rovnocennou obdobu a jež úředně straně nepatřila; ale tato část polemik není v knize obsažena. Viděl jsem, že pravověrní uveřejnili odpověď v propagační brožuře, sestavené Jacques Maritainem, profesorem katolické university v Paříži a šéfem, uznávaným pravověrnými intelektuály: to znamená, že Vatikán zaznamenal pozoruhodný úspěch, protože v roce 1926 Maritain napsal knihu na obranu Maurrása a předtím podepsal prohlášení v témže smyslu: nyní tedy se tito intelektuálové odštěpili a osamocení monarchistů muselo pokročit.

2. R. Michels, *La Francia contemporanea* (Současná Francie). Je to literární omyl. Jde o sbírku nesourodých článků, pojednávajících o několika úzce stranicky pojatých podobách francouzského života. Michels věří, jelikož je narozen v Porýní, v oblasti mezi vlivy románskými a germánskými, že je určen k tomu, aby upevňoval přátelství mezi Němci a Novolatinci, spojuje tak dohromady vlastnosti jedné i druhé kultury: zasmušilost teutonského maloměšťáka a neblahou povrchnost lidí z Jihu. A potom, tento člověk, který staví na odív jako nějakou kokardu své odrodilství německé rase a chlubí se, že dal svému synovi jméno Mario na památku porážky Cimbrů a Teutonů, budí ve mně dojem nejrafinovanějšího pokrytectví, aby dosáhl akademické kariéry.

Piš mi, kdy můžeš; ale myslím, že Tvé možnosti jsou ještě menší než moje.

Srdečně zdraví

Antonio

28

20. února 1928.

Drahá Terezo,

dostal jsem Tvůj dopis z 30. ledna a fotografii Tvých dětí. Děkuji Ti a budu velice rád, když dostanu Tvá další psaní.

Největším neštěstím mého nynějšího života je dlouhá chvíle. Tyto dny, věčně stejné, tyto hodiny a tyto minuty, které následují s jednotvárností prosakujících kapek, rozleptaly mi nervy. Alespoň prvé tři měsíce po zatčení byly velice rušné: smýkán s jednoho konce ostrova na druhý, byť i s mnoha fyzickými utrpeními, neměl jsem čas se nudit. Stále tu bylo něco vidět, poznávat nové výjimečné typy: vskutku se mi zdálo, že žiji ve fantastické novele. Ale nyní již více než rok jsem stále v Miláně, v nucené zahálce. Mohu číst, ale nemohu studovat, protože nesmím mít k dispozici papír a pero, ani pod úplným dozorem, nařízeným od ředitele, protože jsem považován za strašné individuum, schopné založit oheň ve čtyřech koutech země nebo něco podobného. Korespondence je mé největší rozptýlení. Ale píše mi velice málo lidí. Potom již celý měsíc má švagrová je nemocná a už ani týdenní rozmluvu s ní nemám.

Velké starosti mi působí duševní stav matky, ostatně

nevím, jak ji uklidnit a potěšit. Chtěl bych ji přesvědčit, že jsem velice klidný, jako také vskutku jsem, ale vidím, že se mi to nepodaří. Je to celá citová a myšlenková oblast, vytvářející mezi námi jakousi propast. Pro ni je moje uvěznění strašným neštěstím, poněkud tajemným ve své spojitosti příčin a následků; pro mne je to episodka politického boje, který se bojoval a dále bojuje nejen v Itálii, ale v celém světě, kdovíjak dlouho ještě. Byl jsem uvězněn, tak jako se mohlo za války snadno přijít do vězení, a věděl jsem, že tohle se může stát a že se mohlo stát něco ještě horšího. Ale obávám se, že i Ty o tom smýšlíš jako matka a že tahle vysvětlení Ti připadají jako hádanka, vyslovená v neznámém jazyce.

Díval jsem se dlouho na fotografii, porovnáváje ji s těmi, kteréš mi poslala dříve (musel jsem přerušit dopis, aby mě mohli oholit; už si nevzpomínám, co jsem Ti chtěl psát a nechce se mi na to znovu myslet. Bude to pro příště.)

Srdečné pozdravy všem. Líbám Vás.

Ni

29

Vězení v Miláně 27. února 1928.

Drahá Táňo,

šťastným seskupením příznivých hvězd byl mi doručen čtyřiadvacátého Tvůj dopis z dvacátého zároveň s Juliiným. Velice jsem se divil Tvé zdatnosti v diagnosách, ale neupadl jsem do jemných smyček Tvého dopisového lišáctví. Nemyslíš, že by bylo spíše vhodnější, abys osvědčovala svou vynalézavost na jiných předmětech než na vlastní

70

osobě? (Ne že bych přál něco špatného svému bližnímu, lze-li ovšem v tomto případě mluvit o bližním. Četla jsi dobře a studovala jsi myšlenky Tolstého? Pak mi jistě potvrdíš přesný význam, který Tolstoj dává evangelickému pojmu „bližní“. Myslím, že se přidržuje etymologického doslovného významu slova: „Kdo je Ti nejbližší, tedy příslušníci Tvé rodiny a nejvýše příslušníci Tvé obce.“) Nepovedlo se Ti tedy vyměnit mi karty na stole, když jsi mi okázale projevila svou lékařskou zdatnost, abych méně přemýšlel o Tvém stavu jakožto pacienta. A pak o zánětu žil jsem se obzvláště poučil, protože v posledních čtrnácti dnech pobytu na Ustice jsem musel poslouchat dlouhé výklady jednoho starého advokáta z Perugie, který tím zánětem trpěl a dal si poslat čtyři nebo pět knih o něm. Víím, že jde o nemoc dosti těžkou a velmi bolestivou; budeš mít opravdu nutnou trpělivost léčit se dobře, beze spěchu? Doufám, že ano. Mohu přispět k tomu, abys byla trpělivá, tím, že Ti budu psát dopisy delší než obvykle. Je to malé úsilí, které mne moc nestojí, jestliže Ty se spokojíš s mým povídáním. A pak, je mi mnohem lépe než dříve.

Juliin dopis mě poněkud uklidnil. Napíši jí zvlášť, bude-li to možné, poněkud delší psaní, protože jí nechci vyčítat a nevím ještě, jak jí toho mohu napsat hodně bez výčitek. Vskutku, zdá se Ti správné, že ona mi nepíše, když je jí špatně nebo když se cítí stísněná? Já myslím, že právě za takových okolností by měla psát častěji a více. Ale nechci udělat z toho psaní oddělení pro výčitky.

Abys Ti trochu uběhl čas, popíšu Ti malý vězeňský rozhovor, jak se kuse rozvinul. Jeden muž, který je snad evangelík, metodista nebo presbyterián (vzpomněl jsem si na něj právě při zmínce o „bližním“), byl velice rozhořčen, protože ještě nechali chodit po našich městech ony chudé Číňany, kteří prodávají předměty, jistě seriově vyrobené

71

v Německu, jež však kupujícím skýtají dojem, že si přivlastňují aspoň kousek čínského folkloru. Podle našeho evangelíka je to veliké nebezpečí pro jednotnost přesvědčení a myšlení západní civilizace: podle něho jde o roubování asijského modlářství do křesťanského evropského pně. Malé obrázky Budhy mohly by nakonec působit zvláštním kouzlem, které by mohlo mít vliv na evropskou psychologii a mohlo by zapůsobit na tvoření nových myšlenkových hnutí, naprosto odlišných od tradičního pojmání. Bylo to jistě velice zajímavé, že sociálně citící člověk, jako ten evangelík, měl podobné starosti, i když taková starost měla původ velice vzdálený. Nebylo však těžké přivést ho do rozporu, z něhož pro něj nebylo východiska, když se mu ukázalo:

1. Že vliv buddhismu na západní civilizace má daleko hlubší kořeny, než by se zdálo, protože během celého středověku, od invase Arabů až asi do 1200, životopis Budhův koloval v Evropě jako životopis nějakého křesťanského mučedníka, prohlášeného za světce církví, která teprve po několika stoletích si povšimla povoleného omylu a domněle svatého „odsvětla“. Vliv, který taková příhoda mohla vykonávat v tehdejších dobách, kdy náboženské představy byly velice živé a tvořily jediný myšlenkový zdroj živých vrstev, je nedožrnutý.

2. Buddhismus není modlářství. Je-li tu nějakého nebezpečí s takové stránky, je spíše v hudbě a tanci, dovezeném negry do Evropy. Tato hudba vskutku získala celou vrstvu evropského vzdělaného obyvatelstva, dokonce vyvolala pravý fanatismus. Je nyní možné si představit, že soustavné opakování fyzických gest, která negři dělají při tanci okolo svých fetišů, že neustálé znění přerušovaného rytmu jazz-bandů v uších zůstane bez vlivu na stav myšlení?

a) Jde o zjev ohromně rozšířený, který se týká milionů osob, zvláště mladých;

b) jde o dojmy velice silné a prudce působivé, že zanechají totiž hluboké a trvalé stopy;

c) jde o hudební zjevy, které se vyjadřují mlouvou ze všech dnešních nejjobecnější; mlouvou, která nejrychleji sděluje celkové představy a dojmy civilizace nejen cizí naší civilizaci, ale zajisté méně složitě, než je civilizace asijská, mlouvou neumělou a základní, to jest hudbou a tancem snadno napodobitelným a obecně se šířícím v celém duchovním světě.

Zkrátka, ubohý evangelík se přesvědčil, že zatím co má strach, že se stane Asiatem, ve skutečnosti, aniž si toho všiml, se stával negrem a že takový proces strašlivě pokročil, alespoň až k míšenci. Nevím, jakých se dosáhlo výsledků; myslím však, že už nebude schopen zřít se kávy se zázkusem jazzu a že se od nynějška bude pozorně dívat do zrcadla, aby odhalil barevné pigmenty ve své krvi.

Drahá Táno, přeji Ti, aby ses brzy a dobře zotavila; líbám Tě.

Antonio

Nejdražší Julie,

dostal jsem Tvůj dopis z 26. prosince 1927 s poznámkou z 24. ledna a s připojeným lístkem. Byl jsem vskutku šťasten, že jsem dostal to Tvé psaní. Ale od nějaké doby jsem už klidnější. V celém tomto čase jsem se velice změnil.

V některých dnech jsem věřil, že se stávám apatickým a nečinným. Dnes myslím, že jsem se zmylil v analýze sebe sama. A tak už ani nevěřím, že jsem si nevěděl rady. Šlo o krizi odporu proti novému životnímu způsobu, který byl nesmiřitelně nutný pod tlakem celého vězeňského prostředí s jeho zákony, s jeho rutinou, s jeho omezeními, s jeho nutností, obrovský souhrn maličkých věcí, které mechanicky následují po dny, měsíce, roky, stále stejné, stále týmž rytmem, jako zrnka písku v obrovských přesýpacích hodinách. Celý můj fyzický i psychický organismus se každou svou molekulou houževnatě zpěchoval tomuto vstřebávání vnějšího prostředí, ale tu a tam bylo nutno doznat, že se určitému nátlaku podařilo přemoci odpor a pozměnit jednu část mé bytosti; a tehdy došlo k rychlému a úplnému vzmachu, který naráz zahnal útočníka. Teď, po celém sledu přeměn dospěl jsem ke klidnému rozhodnutí nebrojit proti tomu, co je nutné a neodvratné, dřívějšími prostředky a způsoby, které byly neúčinné nebo neschopné, ale ovládnout a podříditi si s trochou ironie vyvíjející se události. Ostatně jsem se přesvědčil, že dokonalý maloměšťák ze mne nebude nikdy. V každé chvíli budu schopen jediným pohybem odhodit kůži napůl oslí a napůl ovčí, kterou prostředí nasazuje na pravou a vlastní přirozenou kůži. Snad jednu věc už nedostanu nikdy: bronzovou barvu své přírodní fyzické pleti. Varja mě už nebude moci nazývat opáleným soudruhem. Obávám se, že Delio, nehledě k Tvé pohotovosti, bude již opálenější než já. (Protestuješ?) Tuhle zimu jsem téměř tři měsíce nespátřil slunce, kromě nějakého vzdáleného odrazu. Do cely přichází světlo, které je asi tak napůl mezi světlem sklepa a světlem akvaria.

Ostatně, nesmíš si myslet, že můj život probíhá tak jednotvárně a beze změny, jak by se mohlo na první pohled zdát. Když si člověk jednou zvykne na život akvaria a smys-

ly se přizpůsobí vnímání tlumených a soumravných dojmů, které tu plynou (vždycky s hlediska poněkud ironického), začne se hemžit okolo zvláštní svět se svou živelností, se svými zákony, se svým podstatným během. Je to, jako když se zadíváme na starý kmen napůl poničený časem a nepohodami a potom pomalu, pomalu na něj stále víc upíráme pozornost. Nejprve je vidět jen jakousi vlhkou plesnivost s nějakým slimákem, vyměšujícím sliz, který pomalu leze. Potom je poznenáhlu vidět celý shluk drobného hmyzu, který se hýbe a namáhá, podnikaje a znovu konaje tatáž úsilí, tutéž cestu. Jestliže si člověk zachová vlastní vnější posici, jestliže se nestane hlemýžděm, nebo mravečkem, skončí to všechno tak, že dostane zájem a že mu uběhne čas.

Každá maličkost, kterou se mi podaří zachytit z Tvého života a ze života dětí, mi dává možnost, abych se snažil učinit si nějakou širší představu. Ale tyto prvky jsou příliš řídké a má zkušenost příliš chudá. A ještě: děti v tomto věku se jistě příliš rychle mění, než aby se mi podařilo sledovat je ve všech jejich pohybech a představit si je. Zajisté, že v tomto jsem velmi nezkušený. Ale nedá se proti tomu nic dělat.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Nejdražší Táňo,

četl jsem Tvůj dopis s velikým zájmem o pozorování, která mohla konat, a pro nové zkušenosti. Myslím,

že není nutné Ti doporučovat trpělivost, a to nejen trpělivost praktickou, ale také tu duševní. Byl jsem vždycky přesvědčen, že existuje Itálie neznámá, kterou není vidět, velice odlišná od Itálie zjevné a viditelné. Chci říci — jelikož je to zjev, který je pozorován ve všech zemích — že rozdíl mezi tím, co se vidí a nevidí, je u nás hlubší než u ostatních tak zvaných civilisovaných národů. U nás náměstí se svým křikem, se svým slovním nadšením, se svou nadutostí převyšuje ono *chez soi* poměrně daleko více než kdekoliv jinde. Tak se vytvořila celá serie předsudků a nesmyslných tvrzení o pevnosti rodinné struktury jako o dávkách geniálnosti, jež se Prozřetelnost uráčila dáti našemu lidu, atd. Také v nejnovější knize Michelsově se opakuje, že průměr kalabrijských sedláků, i když analfabetů, je inteligentnější než průměr universitních profesorů německých; proto se mnoho lidí domnívá, že je zbaveno povinnosti vyhladit analfabetismus v Kalábrii.

Myslím, že rodinné tradice měst už pro nedávné vytvoření městských středisek v Itálii nemohou být posuzovány mimo průměrnou všeobecnou situaci celé země, která je ještě velice nízká a může být s tohoto hlediska shrnuta do tohoto charakteristického nárysu: extrémní egoismus generací mezi dvaceti a padesáti lety, ověřovaný na vadách dětí a starců. Samozřejmě nejde o znamení trvalé občanské podřadnosti: bylo by absurdní a směšné si to myslet. Jde o skutečnost historicky kontrolovanou a vysvětlitelnou, která bude jistě překonána lepší úrovní hmotného života. Vysvětlení, podle mého názoru, je ve struktuře obyvatel země, jež před válkou zatěžovala třiaosmdesáti pasivními osobami každých sto pracujících, zatím co ve Francii, která je daleko bohatší, přítěž byla pouze dvaapadesát na sto. Příliš mnoho starců a příliš dětí ve srovnání se středními generacemi, početně zchudlými

emigrací. Takový je základ tohoto egoismu generací, který někdy vypadá strašlivě krutě. Před sedmi nebo osmi měsíci přinesly noviny tuto opravdu hrůznou příhodu: otec vybil celou rodinu (manželku a tři děti), protože, když se vrátil z polních prací, zjistil, že mu skrovnou večeři snědlo hnízdo hladových ptáčat. A v Miláně, přibližně v téže době, se konal proces proti muži a ženě, kteří usmrtili čtyřletého synáčka, věznice ho přivázaného po celé měsíce železným drátem k noze stolu. Při přelíčení vyšlo najevo, že muž pochyboval o věrnosti ženy a že ona, spíše než aby ztratila manžela, kdyby bránila dítě před špatným zacházením, souhlasila s jeho odstraněním. Byli odsouzeni na osm let do vězení. To je typ zločinu, k němuž kdysi bylo přihlíženo v ročních kriminálních statistikách; senátor Garofalo považoval průměr padesáti rozsudků ročně za takové zločiny za pouhý úkaz zločineckých sklonů, protože vinní rodiče dokážou nejčastěji vyhnout se všem sankcím, neboť je všeobecný zvyk, dbát málo o hygienu a zdraví dítěte a ježto je rozšířen náboženský fatalismus, jenž vede k tomu, že se považuje za zvláštní milost nebe nanebevzetí nových andělíčků k božskému trůnu. Tohle je, bohužel, nejrozšířenější myšlenkové zaměření a neudivuje, že se ještě tak smýšlí, i když umírněněji a oslabeněji, také v nejpokrokovějších a moderních městech. Vidíš, že trpělivost je na místě, alespoň pro toho, kdo nevěří v absolutnost principů ani v těchto vztazích, ale jen v jejich postupný vývoj spolu s vývojem obecného života.

Tolik, tolik Ti přeji všechno nejlepší. Líbám Tě.

Antonio

Drahá Tatáno,

dostal jsem včera Tvůj dopis z 5., s rychlostí vskutku velikonoční. Dostal jsem také Julianovy vlasy a jsem velmi potěšen zprávami, které mi sděluješ. Po pravdě řečeno, neumím z nich vyvodit mnoho závěrů. Co se týče rychlosti či pomalosti v mluvení dětí, nemám jiný výklad, než jednu anekdotu o Giordanu Brunovi: ten totiž prý nemluvil až do svých tří let, přestože všemu rozuměl. Jednou ráno, když vstával, spatřil, že puklinou ve zdi chalupy, kde bydlel, prolézal velký had směrem k jeho lůžku; ihned zavolal jménem otce, kterého nikdy nevolal, byl zachráněn z nebezpečí a od toho dne začal mluvit, dokonce příliš, jako to také dovedou židovští prodavači na Campo di Fiori.

Před několika dny dostal jsem *Prospettive economiche* a *Almanacco letterario*. Každý rok jsem dával Julii tento almanach. Letos bych to neudělal. Jeho úroveň velmi poklesla. Přináší tak zvané duchaplné průpovědi, dříve vyhrazené polopornografickým plátkům, vydávaným pro mladé rekruty, kteří přicházeli po prvé do města. Je pravda, že i podobné zjištění může mít svou závažnost, aby bylo účinné. Myslel jsem, že Deliovi budou čtyři léta 10. srpna a že je už teď dost velký, aby mohl dostat pořádný dárek. Paní Pina slíbila, že mi doručí katalog „Meccana“; myslím, že rozličné stavebnice jsou vyloženy nejen podle cen (od 27 do 2000 lir!), ale také se zřetelem k složitosti a věku chlapců. Princip „Meccana“ je pro moderní děti zajisté výborný; vyberu stavebnici, která se mi bude zdát nejvhodnější, a pak Ti o tom napíši. Až do srpna je času dost. Nevím, jaké jsou Deliovy převládající sklony, zda je už vskutku projevil.

Jako hoch jsem měl velmi jasné sklony k exaktním vědám a k matematice. Pozbyl jsem je během gymnasiálních studií, protože jsem měl učitele, kteří nestáli ani za zlámanou grešli. Tak po prvním roce lycea jsem již nestudoval matematiku, ale zvolil jsem si řečtinu (tehdy byla volba); ve třetím roce lycea jsem však nečekaně prokázal, že jsem si zachoval značnou „pohotovost“. Tehdy se stávalo, že ve třetím roce lycea ke studiu fyziky bylo zapotřebí znalosti základů matematiky, které žáci, zvolivši si řečtinu, nemuseli znát. Profesor fyziky, jenž byl velice vznešený, se náramně bavil tím, že nás přiváděl do rozpaků. Při posledním zkoušení v třetím období dal mi otázky z fyziky, souvisící s matematikou, a řekl mi, že na výkladu, jaký podám, bude záviset roční průměr a tedy maturita se zkouškou či bez ní. Velice se bavil tím, že mne pozoroval u tabule, kde mne nechal tak dlouho, jak jsem chtěl. A přece jsem zůstal půl hodiny u tabule, zabítil jsem se křídou od hlavy až k patě, zkoušel jsem, znovu jsem zkoušel, psal, škrta, až konečně jsem „přišel“ na důkaz, který profesor přijal jako jedinečný, ačkoliv nebyl uveden v žádné knize.

Tento profesor znal mého staršího bratra v Cagliari a trápil mne svými posměšky ještě po celou dobu školy: nazýval mne řekofilským fysikem.

Drahá Táno, nebuď zasmušilá a piš mi často.
Líbám Tě.

Antonio

30. dubna 1928.

Nejdražší maminko,

posílám Ti Deliovu fotografii. Můj proces je stanoven na 28. května: tentokrát je odjezd jistě nablízku. V každém případě budu hledět telegrafovat. Zdraví je dosti dobré. Blízkost procesu mi dělá dobře, protože aspoň vyjdu z této jednotvárnosti. Nedělej si starosti a nelekej se, ať vynesou rozsudek jakýkoliv. Myslím, že to bude asi 14 až 17 let, ale mohl by být ještě těžší, právě proto, že tu nejsou důkazy proti mně: co jsem mohl provést, aniž jsem nechal po tom stopy? Buď klidné myslí. Líbám Tě.

Ni

Vězení v Miláně 30. dubna 1928.

Nejdražší Táňo,

... Nevím, byla-lis informována o tom, že proces byl stanoven na 28. května, což znamená, že odjezd se přibližuje. Už jsem viděl advokáta Ariise. Tyto blížící se novoty mě poněkud vzrušují, avšak příjemně. Cítím více tep života: domnívám se, že přitom bude jistě boj. Byť i jen na pár dní, budu v prostředí odlišném od prostředí vězeňského.

Chci protestovat proti Tvým vývodům s těmi . . . kozlečmi hlavami. Já jsem o tomto obchodu velmi dobře informován. V Turinu jsem udělal v roce 1919 velké vyšetřování,

protože radnice bojkotovala beránky a sardská kozlátka ve prospěch piemontských králíků: v Turinu bylo asi 4000 pastýřů a sedláků ze Sardinie ve zvláštním posláním¹⁾ a já jsem si chtěl tento případ osvětlit. Jehňata i kůzlata z jihu sem přicházela bez hlavy, avšak malé procento místního obchodu dodává také hlavu. Že je nesnadné je nalézt, vyplývá z toho, že hlavičku, slíbenou na neděli, bylo možno dostat teprve ve středu. Mimo to jsem si nebyl příliš jist, zda jde o jehně či o kůzle, ačkoliv hlavička byla velice dobrá (pro mne, Tulli se jí zděsil). Muselo to být zvláštní kůzle, bez mozku a bez jednoho oka, s lebkou velice podobnou lebce vlčáka (ale probůh, neříkej to paní Pině!) rozdrčeného tramvaj! Tihleti řezníci!

Velice mne mrzí, že Julie zůstala tak dlouho beze zpráv. Uvidíme se ještě před mým odjezdem? Nemyslím. Nesmíš dělat nic nerozumného, musíš o sebe dobře pečovat. Jenom tak budu klidný. Pomysli, že od nynějška Ti mohu psát jen velmi zřídka.

Objímám Tě.

Antonio

Vězení v Římě 27. června 1928.

Nejdražší Táňo,

až do této chvíle nic nového. Nevím, kdy pojedu. Není však vyloučeno, že k odjezdu dojde v těchto dnech. Mohl bych být převezzen také dnes.

¹⁾ Čtyři tisíce vojáků z brigády Sassari, poslaných do Turinu, aby potlačili dělnické hnutí, a mezi nimiž Gramsci rozvinul účinnou propagační činnost. (Viz Gramsciho články *Alcuni temi della questione meridionale* v „Rinascita“, ročník II. č. 2.)

Před několika dny jsem dostal od matky dopis. Píše, že nedostala má psaní od 22. května, to jest od té doby, co jsem odejel z Milána. Z Říma jsem psal domů asi třikrát: také poslední dopis jsem poslal svému bratru Karlovi. Napiš matce sama a vysvětli jí, že nyní mohu psát jen velmi málo, jen jednou za čtrnáct dní, a že musím rozdělit dva měsíční dopisy mezi ni a Tebe. Mohu však dostávat neomezený počet dopisů; matka se ovšem domnívá, že je omezen také příjem dopisů. Informuj ji o otázce mého odjezdu, že po zvláštní návštěvě lékaře bylo upuštěno od Portolongone a že mi určí pravděpodobně něco lepšího. Všeobecně ji ujisti a napiš jí, že nepotřebuji útěchy, abych se uklidnil, že jsem velice klidný a vyrovnaný sám od sebe. A v tomhle jsem nikdy nedosáhl pozoruhodných úspěchů u matky, která si o mé vězeňské situaci maluje strašný a romantický obraz; myslí si, že jsem stále zasmušilý a na pospas zoufalství atd. atd. Můžeš jí napsat, žes mě nedávno viděla a že nejsem nijak zoufalý, sklíčený atd., nýbrž že se rád směji a žertuji. Snad Ti uvěří, zatím co o mně si myslí, že jí tak pší jen proto, abych ji utěšil.

Drahá Táňo, mrzí mne, že Ti dávám ještě tento dopisovatelský úkol. Ostatně tento dopis jsem se rozhodl napsat Tobě a nechci nedodržet předem stanovený plán. Doufám, že Tě uvidím ještě před odjezdem.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá Táňo,

dospěl jsem na místo včera ráno. Našel jsem Tvůj dopis ze čtrnáctého a dopis od Karla s dvěma sty padesáti lirami. Prosím Tě, sděl matce to, co ji může zajímat. Od nynějška budu psát jen každých čtrnáct dní jeden dopis, což mi způsobí těžké rozhodování. Vynasnažím se být pořádný a využít co nejvíce papíru, který mám k dispozici.

1. Cesta Řím—Turi byla hrozná. Je vidět, že bolesti, které jsem cítil a které se mi jevily jako jaterní choroba, byly jen začátkem zánětu, jenž se vzápětí projevil. Bylo mi neuvěřitelně špatně. V Beneventu jsem strávil dva pekelné dny a dvě noci; kroutil jsem se jako červ, nemohl jsem ani sedět, ani stát, ani ležet. Lékař mi řekl, že je to „oheň sv. Antonína“ a že se nedá nic dělat. Během cesty Benevento—Foggia se bolest utišila a puchýře, jimiž jsem měl pokrytu pravou stranu břicha, splaskly. Ve Foggii jsem zůstal pět dní a v posledních třech dnech jsem byl už v pořádku, mohl jsem spát několik hodin a mohl jsem se natáhnout, aniž jsem byl bodán bolestmi. Zůstal mi ještě nějaký polosuchý puchýř a trochu bolesti v ledvinách, ale mám dojem, že nejde o nic těžkého. Neumím si vysvětlit, jak se nemoc v Římě připravovala. Trvalo to asi osm dní a projevovalo se to velmi prudkým vnitřním pícháním na přední pravé straně břicha.

2. Nemohu Ti ještě nic napsat o svém budoucím životě. Prodělávám prvé dny karantény, dříve než budu definitivně zařazen do oddílu. Myslím však, že mi nemůžeš posílat nic kromě knih a prádla: nesmíme dostávat nic

k jídlu. *Proto mi nepošlej nikdy nic,*¹⁾ oč bych Tě předem nežádal.

3. Knihy z Milána (Libreria) dej odeslat přímo: nemá smyslu, abys platila poštovné za to, co už má být vyplaceno.

4. Zápisník už jsem žádný neměl; musel jsem si ho vzít s sebou. Třešně mi velmi prospěly, ačkoliv jsem z nich ani neochutnal: usnadnily mi cestu.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

37

Trestnice v Turi 6. září 1928.

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvé dopisy z 31. srpna a z 1. a 3. září potom, kdy jsem Ti již psal. Požádal jsem o svolení, abych Ti mohl napsat tento zvláštní dopis, abych se pokusil zastavit záplavu akcí, které jsi nenadále rozpoutala. Co Tě to napadlo? Jakmile jsem přijel do Turi, psal jsem Ti, abys „mi nic neposílala, oč bych Tě předem nežádal“. Ředitel věznice mi řekl, že tuto větu podtrhl, aby více vynikla. Tys mi odpověděla, že je dobře, že se budeš držet tohoto příkazu. Proč jsi potom změnila svoje mínění? Totéž platí o záležitosti ze Soariana. Nejprve ses o věci zmínila, ujišťujíc mě, že bez mého předchozího souhlasu bys ničeho nepodnikla; pak mi píšeš, žes o tom mluvila na ministerstvu. Proč to děláš?

Dnes už mne hněv přešel, protože jsem dostal čtyři

¹⁾ Podškrtnuto ředitelem vězení.

84

balíky a musel jsem se, když nic jiného, smát Tvé láskyplné naivnosti, ale ujišťuji Tě, že mi bylo v předchozích dnech opravdu zle. Ubezpečuji Tě, že nemožnost napsat Ti ihned a včas zabránit nějaké katastrofální podnikavosti (jako na př. přání, abych se vydal na cestu za podmínek, v nichž jsem nyní) mne naplňovala opravdovou zuřivostí. Zdálo se mi, že jsem dvojnásob vězněm, jelikož také Ty jsi začínala neuznávat žádnou vůli a řídit můj život, jak Ti to napadlo, aniž jsi chtěla poslechnout můj názor, že přece jsem ve vězení, vím, co to je, mám toho bolestivé známky na kůži. Jak ještě můžeš mít klamné představy o zvláštních převozech, nehledě k veškerým slibům, když jsi viděla, co se mi do nynějška přihodilo? A potom, já nechci měnit v žádném případě, ani kdyby mne převáželi v lůžkovém voze, protože jsem zásadně odpůrce každé změny, která není nutná a zřejmě nezbytná. Už v Miláně jsme měli o této věci poněkud živou výměnu názorů: slíbilas mi, že nebudeš znovu začínat. Ale kdepak! Totéž platí o věcech, které mi posíláš a které, jak píšeš, mi chceš ještě poslat. Dneska jsem se smál, ale víš, je to spíše k pláči vidět všechno to, co podle Tvého mínění mohu mít! To znamená, že si neumíš představit, co je to vězení, to jest, neumíš si učinit přesný obraz mé skutečné situace. Myslíš si, že jsem v pensionu nebo něco podobného. Nuže, nemohu mít nic svého, jen knihy a prádlo. Stačí Ti to, pochopilas? Žádné šaty, žádný svrchník atd., atd. Nic kovo-ového: ani krabičku na vaselinu. Nesmíš mi opravdu posílat nic, oč bych Tě dříve nežádal, a nesmíš podniknout nic, s čím bych předem nesouhlasil. Naprosto bezvýjimečně. Jinak mi ztížíš vězení, místo abys mi je ulehčila.

Vroucně Tě líbám, ale nezlob mě už. Věř mi, že mám rozumná přání a že to, co dělám, dělám po zralé úvaze.

Antonio

85

Nejdražší Julie,

byl jsem k Tobě velmi ošklivý. Těžko se ve skutečnosti ospravedlnit. Po odjezdu z Milána jsem se strašně unavil. Všechny mé životní podmínky se zhoršily. Pocítil jsem tíži vězení. Nyní se mi daří poněkud lépe. Sama skutečnost, že došlo k jakémusi ustálení poměrů, že se život vyvíjí podle určitých pravidel, urovnala v jistém smyslu také běh mých myšlenek.

Udělala mi velikou radost fotografie Tvoje a dětí. Když vznikne příliš dlouhá časová mezera mezi zrakovými dojmy, vyplní se interval ošklivými myšlenkami; obzvláště o Julianovi jsem nevěděl, co si myslet, neměl jsem žádnou představu, která by mi vyvstala v paměti. Nyní jsem vskutku spokojený. Všeobecně vzato, několik měsíců se cítím osamocenější a odříznutější od celého světského života. Čtu mnoho, knihy a revue; mnoho v poměru k intelektuálnímu životu, který se může vést ve vězení. Ale hodně jsem ztratil chuť ke čtení. Knihy a revue dávají pouze všeobecné myšlenky, náčrtky obecných životních proudů ve světě (více méně zdařilé), ale nemohou dát bezprostřední, přímou, živou představu života Petra, Pavla, Jana, jednotlivých skutečných osob, bez jejichž pochopení nelze pochopit ani to, co je všeobecné. Před mnoha lety, v roce 1919 a 1920, jsem znal jednoho mladého dělníka, velmi prostého a velmi sympatického. Každou sobotu večer po skončení práce přicházel do mé kanceláře, aby byl mezi prvními, kdož čtou časopis, který jsem redigoval.¹⁾ Často

¹⁾ „L'Ordine nuovo“, týdeník.

mi říkával: „Nemohl jsem spát, tísněn myšlenkou, co udělá Japonsko?“ Právě Japonsko ho pronásledovalo mýrami, protože v italských novinách se mluvilo o Japonsku jedině, když zemřel Mikado anebo zemětřesení zabilo aspoň 10.000 osob. Japonsko mu unikalo: nepovedlo se mu tudíž, aby měl soustavný obraz světových sil, a proto se mu zdálo, že zhola ničemu nerozumí. Já jsem se tehdy smával takovému duševnímu stavu a škádlil jsem svého přítele. Dnes ho chápu. Také já mám své Japonsko: je to život Petruv, Pavlův a také Juliin, Deliov, Julianův. Chybí mi právě molekulární citění: jak bych mohl, byť i jen úhrnně, pochopit život celého vesmíru? Také můj vlastní život je jakoby zkřehlý a ochromený: jak bych mohl být jiný, chybí-li mi zážitky ze života Tvého a dětí? A ještě něco: mám stále strach, že budu přemožen kancelářskou rutinou. Tohle je ten nestvůrný stroj, který drtí a srovnává podle určité serie. Když vidím jednat a mluvit lidi, kteří jsou již pět, osm, deset let ve vězení, a pozoruji duševní deformace, jimž podlehli, vskutku se děším a mám pochybnosti v předtuše, co bude se mnou. Myslím, že též ostatní mysleli (ne všichni, ale aspoň někteří), že se nedají přemoci, a zatím, aniž to zpozorovali — tak je postup pomalý a molekulární — jsou dnes jiní a nevědí o tom, nemohou to posoudit, protože se úplně proměnili. Já zajisté odolám. Ale přece jen zjišťuji, že už se neumím smát sám sobě jako kdysi, a to je zlé. Drahá Julie, zajímají Tě všechny tyto tlachy? A dávají Ti představu mého života? Ale to já se zajímám i o to, co se děje ve světě, víš? V poslední době jsem četl několik knih o katolické činnosti. Hle, nové „Japonsko“: jakými fázemi projde francouzský radikalismus, aby se odštěpil a dal život katolické francouzské straně? Tento problém „mi nedá spát“, jak se stávalo mému mladému příteli. A také jiné, přirozeně.

Líbil se Ti nožík? Víš, že mne stál téměř měsíc práce a napůl sedřená bříška prstů?

Drahá, piš mi poněkud obsírněji o sobě a o dětech. Měla bys mi poslat Vaše fotografie aspoň každých šest měsíců, tak abych mohl sledovat vývoj dětí a vidět častěji Tvůj úsměv. Vroucně Tě líbám, má drahá.

Antonio

39

Vězení v Turi 14. ledna 1929.

Nejdražší Julie,

očekávám odpověď na svůj poslední dopis. Jakmile zase obnovíme mezi sebou pravidelné rozhovory (i když s dlouhými přestávkami), napíšeš Ti mnoho věcí o svém životě, o svých dojmech atd. atd. Ty mě zatím musíš informovat, co dělá Delio se stavebníci. To mne velice zajímá, protože jsem nikdy nedovedl rozhodnout, zda je *Meccano*, i když zbavuje dítě vlastní vynalézavosti, moderní hračkou, kterou lze opravdu doporučit. Co o tom myslíš Ty a Tvůj otec? Celkem myslím, že moderní kultura (americký typ), jejímž výrazem *Meccano* je, tvoří člověka poněkud suchého, mechanického, byrokratického a vytváří v něm abstraktní mentalitu (v jiném smyslu, než co se rozumělo pod slovem „abstraktní“ v minulém století). Byla abstraktnost, jejíž příčinu hledáme v působení jedů metafyzických, a je abstraktnost, při níž působí jedy matematické. Jak musí být zajímavé pozorovat reakce této pedagogické zásady v mozku malého dítěte, které ještě

88

k tomu je naše a k němuž jsme poutáni docela jiným citem než jen jednoduchým „zájmem vědeckým“!

Drahá, piš mi hodně. Vřele Tě líbám.

Antonio

40

Trestnice v Turi 24. února 1929.

Drahá Tatáno,

dostal jsem Tvé tři pohlednice (také tu s Deliovými kaňkami), pak jsem dostal knihy, které jsem měl ve vězení v Miláně, a zjistil jsem, že Tvůj anglický kuffík udělal zázraky, protože neohroženě přestál pomalou cestu spojenou s nárazy, aniž utrpěl škody a trvalé poškození. Mimo to jsem dostal dva páry vyspravených punčoch, které jsem Ti nechal v Římě, a Salandrovu Paměti. Poděkuj advokátovi za to, že jsem ho obtěžoval s knhami, ač byl kufr přecpán, jako by v něm byly brambory: nemohl jsem to ještě přesně zjistit, ale zdá se mi, že některé knihy chybí; to nevadí! Velice mě bavil příběh o přednášce Innocence Cappy. Tento typ je tak trochu petrželí všech milánských intelektuálních omáček. A to ještě je přirovnání pro něj příliš příznivé, neboť petržel v omáčce splňuje užitečnou a vhodnou funkci, kdežto Cappa se hodí do kulturního světa jako mol ke krejčovskému umění. Jednou byl křiklounem lombardské demokracie; dokonce ho lépe pokřtili. Jelikož Cavallotti byl nazýván bardem demokracie, Cappovi říkali „bardotto“ - a „bardotto“ je mul, zrozený z křížení oslice a koně. Figura intelektuálně bezvýznamná a morálně pochybná.

89

Tady se zdá, že je lepší počasí, myslím, že je konečně cítit vůni jara. Což mi připomíná, že se blíží období komárů, kteří mě loni velice trápili. Přál bych si proto kousek sítě proti komárům, abych byl s to ochránit si tvář a ruce, jakmile to bude nutné. Ne moc veliký, pochopitelně, neboť jinak by mi nebyl ani povolen; myslím asi tak jeden a půl čtverečního metru. Když už jsem u toho, povím Ti jiné své přání. Chtěl bych klubíčko vlny na správků punčoch. Studoval jsem opravy dvou párů, které jsem dostal, a myslím, že nepřesahují mou zkušenost. Musel bych mít také kostěnou jehlu na vlnu. Vždycky jsem Ti zapomněl napsat, abys mi neposílala vaříč na tvrdý lůh, protože já už jeden mám, celý z aluminia. Nikdy jsem nezádal o povolení mít ho v cele, protože jsem slyšel, že ostatním to bylo zamítnuto. Ostatně mi mnoho neslouží. Ponechal jsem si ho, protože jsem přesvědčen, že ho časem povolí ve všech trestnicích, jelikož v některých už ho dovolili a opatřuje ho sama správa.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

Pošli mi také, můžeš-li, semínka nějaké hezké květiny.

41

Vězení v Turi 25. března 1929.

Drahá Táňo,

dostal jsem lístek od paní M. S., která chce, abych jí poradil filosofické knihy pro jejího manžela. Napiš jí, že jí nemohu odpovédět přímo, že se mi daří dost dobře atd.,

90

atd., že zdravím srdečně jejího manžela atd. Opiš jí potom tento kousek: „Nejlepší příručka psychologie je od Williama Jamese, přeložená do italštiny a vydaná v Libreria milanese. Bude asi drahá, protože před válkou stála 24 liry. Pojednání o logice neexistuje, kromě obvyklých školních příruček pro lycea. Zdá se mi, že S. vychází příliš ze školních příruček a domnívá se, že najde v knihách tohoto druhu více, než mohou ve skutečnosti poskytnout. Psychologie na př. se téměř úplně oddělila od filosofie a stala se vědou přírodní jako biologie a fysiologie: dokonce k důkladnému studiu moderní psychologie je zapotřebí obzvláště mnoha znalostí z fysiologie. A formální abstraktní logika nemá dnes mnoho vyznavačů kromě v seminářích, kde se studuje důkladně Aristoteles a svatý Tomáš. Ostatně dialektika, to jest forma myšlení historicky konkrétního, nebyla ještě v příručce vydána. Podle mého mínění, aby zlepšil svou filosofickou kulturu, měl by si počínat takto: 1. studovat dobrou příručku dějin filosofie, na př. *Přehled dějin filosofie* od Guida de Ruggiera (Bari, Laterza, L. 18) a číst některé klasiky filosofie, třeba jen ve výňatcích, jako jsou klasikové uveřejněné tímž nakladatelem Laterza v Bari v Malé filosofické knihovně, kde vyšly svazčky vybraných statí z Aristotela, Bacona, Cartesia, Hegela, Kanta atd. s poznámkami. Aby se blíže seznámil s dialektikou, měl by číst, ač je to velice namáhavé, některé dílo Hegelovo. *Encyklopedie* ve skvělém překladu Croceho stojí však dnes mnoho, asi 100 lir. Dobrá kniha o Hegelovi je také od Croceho s výhradou, že v ní Hegel a hegelovská filosofie dělají jeden krok kupředu a dva dozadu. Croce tu překonává metafysiku, ale vrací se nazpět k otázce vztahů mezi myšlenkou a skutečností přírodní a dějinnou. V každém případě myslím, že toto je dobrý postup: žádné nové příručky (Fiorentino stačí), ale zato četba a osobní

91

kritika velkých moderních filosofů.“ Myslím si, že takhle to stačí.

Má drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

42

Trestnice v Turi 22. dubna 1929.

Drahá Táňo,

růže dostala strašný sluneční úpal. Všechny listy a slabší části jsou spáleny a zuhelnatělé. Vypadá zoufale a smutně, ale nasazuje znovu poupata. Zatím ještě není mrtvá. Sluneční katastrofa byla nevyhnutelná, protože jsem ji mohl přikrýt pouze papírem, který vítr strhoval. Bývalo by bylo zapotřebí pořádného víchu slámy, která je špatným vodičem tepla a zároveň ochraňuje před přímými paprsky. V každém případě vyhlídky jsou příznivé, až na zvláštní komplikace. Semena se velice zpozdila, než vzešla v rostlinky: celá jedna skupina si postaví hlavu, že bude žít v podzemí. Jistě to byla stará a červivá semena. Ty rostliny, které spatřily světlo světa, se pomalu vyvíjejí. Když jsem Ti řekl, že jedna část semen je velice pěkná, chtěl jsem tím říci, že byla dobrá k jídlu. Skutečně několik rostlinek se velice podobá petrželi a cibulkám více než květům. Denně na mne přijde pokušení popotáhnout je, abych jim pomohl růsti, ale váhám mezi dvěma pojetími světa a výchovy: být rousseauovcem a nechat jednat přírodu, která se nikdy nezmýlí a je ze základu dobrá, anebo být voluntaristou a znásilňovat přírodu, vkládaje do vývoje zkušenou ruku člověka a princip autority. Doposud

92

jsem nejistý a v hlavě mi soupeří dvě ideologie. Šest rostlinek čekanky se cítilo hned jako doma a neměly strach ze slunce: už vyhánějí stonek, který dá semena pro příští výhonky. Jiřiny a bambus spí pod zemí a ještě nejeví známky života! Zvláště jiřiny, myslím, jsou opravdu ztraceny. A jelikož už jsme u tohoto námětu, chci Tě poprosit, abys mi poslala ještě čtyři druhy semen: 1. mrkve, ale toho druhu, kterému se říká pastinák, na nějž mám hezkou vzpomínku z raného dětství: v Sassari prodávají takové, že jedna mrkev váží půl kila a před válkou stála jeden halír a soutěžila s obuškem; 2. semena hrachu, 3. špenátu, 4. celeru. Na čtvrt čtverečního metru chci dát čtyři nebo pět různých semen a vidět, jak vyrostou. Dostaneš je u Ignognoliho, který má obchod na Piazza del Duomo a v ulici Buenos Aires; tam požádej také o katalog, kde je označen nejpříznivější měsíc pro setbu.

Dostal jsem jiný lístek od paní M. S. Přepiš jí tyhle řádky: „Chápu peněžní potíže s obstaráváním knih, které jsem Vám posledně označil. Také já jsem to poznamenal, ale mým úkolem bylo odpovědět na přesné otázky. Odpovídám dnes na jednu otázku, která, i když mi nebyla učiněna přímo, byla obsažena v druhých otázkách. Chápu totiž, že odpovídá všeobecně potřebě toho, kdo je vězněn: „Jak to dělat, aby se neztratil čas a aby se něco nějak studovalo?“ Zdá se mi, že především je nutno odložit školácké pojetí studia a nepomýšlet na pravidelné a prohlubované lekce; je to nemožné i pro toho, kdo je v lepších poměrech. Mezi nejprospěšnější studia patří jistě studium moderních jazyků. Stačí gramatika, která se najde také v krámcích antikvariátů za pár haléřů, a ke studiu nějaká kniha, také třeba starší, z vyvolené řeči. Nelze se naučit výslovnosti, to je pravda, ale člověk pak může číst, a to už je pozoruhodný výsledek. Ostatně, mnoho vězňů

93

podceňuje vězeňské knihovny. Jistě, že vězeňské knihovny všeobecně jsou nesoustavné: knihy byly sebrány náhodně, z darů patronátů, které dostávají zbytky skladů od nakladatelů, nebo z knih, které zanechali propuštění. Je tu hojnost nábožných knih a románů třetího řádu. Přece však myslím, že politický vězeň musí dostat i z řepy krev. Všechno spočívá v tom, zařídít účelně vlastní četbu a umět si dělat poznámky (je-li dovoleno psát). Uvádím dva příklady: v Miláně jsem četl určité množství knih všeho druhu... stačí, čtou-li se s tohoto hlediska: Proč je tato literatura vždycky nejčtenější a nejvydávanejší? Jaké potřeby uspokojuje? Na jaké snahy odpovídá? Jaké city a hlediska jsou podávány v těchto pakníchách, že se tak líbí? Proč je Eugène Sue jiný než Montépin? A nepatří Viktor Hugo také do této serie spisovatelů volbou námětů svých románů? A *Scampolo* nebo *l'Aigrette* nebo *Volata* od Daria Nicodemi — nejsou snad přímým výplodem tohoto nízkého romantismu z roku 1848? atd., atd. Druhý příklad: jeden německý historik, Groethuyzen, uveřejnil nedávno tlustou knihu, v níž studuje svazky mezi francouzským katolicismem a měšťáctvem ve dvou stoletích před rokem 89. Studoval všechnu nábožnou literaturu těchto dvou století: sbírky kázání, katechismy rozličných diecézí atd. a dal dohromady jedinečný svazek. Myslím, že to je dostačující důkaz, že se dá i z řepy vyssát krev. Každá kniha, obzvláště historická, může se hodit k četbě. V každé knižce je možné najít něco, co se člověku hodí..., zvláště když jsou podmínky takové jako naše a čas se nedá hodnotit normálním měřítkem.

Drahá Taťano, napsal jsem toho hodně a nutím Tě dělat krasopisná cvičení. Při té příležitosti si vzpomínám: nezapomeň zařídít, aby mi už neposílali knihy, dokud Ti

to neřeknu. V případě, že by se objevily knihy, o kterých myslíš, že by mi mohly posloužit, nech mi je rezervovat, aby je poslali, až o ně budu žádat. Předrahá, doufám, že Tě cesta opravdu příliš neunavila. Vroucně Tě líbám.

Antonio

43

Trestnice v Turi 20. května 1929.

Drahá Julie,

kdo Ti řekl, že mohu více psát? Bohužel to není pravda. Mohu psát pouze dvakrát měsíčně a jenom na velikonoce a vánoce mám možnost napsat jeden zvláštní dopis. Vzpomínáš si, co Ti říkal B. v roce 1923, když jsem odjížděl? B. měl pravdu podle své zkušenosti. Měl jsem vždycky nepřekonatelný odpor k dopisování. Od té doby, co jsem věznem, napsal jsem alespoň dvakrát tolik dopisů než v předešlém období: napsal jsem jistě nejméně dvě stě dopisů, to je hrůza. Stejně tak není pravda, že nejsem klidný. Jsem naopak více než klidný, jsem apatický a pasivní. A nedívím se tomu a také se nenamáhám jakkoliv se dostat z této netečnosti. Ostatně snad je tohle síla a nikoliv projev rozkladu sil. Byla dlouhá období, kdy jsem se cítil velmi osamocen, odříznut od veškerého života, který mi nepatřil. Trpěl jsem strašně. Opoždování korespondence, nedocházení odpovědí na mé otázky vyvolávalo ve mně podráždění, jež mne velice unavovalo. Pak přešel čas a stále více se vzdalovala perspektiva předešlého období; všechno to nahodililé, přechodné, co bylo v oblasti citů a vůle, pomalu mizelo a zůstaly hlavní a trvalé zdroje života. Je pocho-

pitelné, že se tak stalo, nemyslíš? Nějaký čas se člověk nemůže vyhnout tomu, že minulost a představy z minulosti převládají, ale v podstatě tyto neustálé ohledy na minulost se nakonec stanou nepohodlnými a neúčinnými. Myslím, že jsem překonal krizi, kterou procházejí všichni v prvních letech žaláře a jež často končí radikálním přerušením s minulostí. Abych řekl pravdu, cítil jsem a viděl tuto krizi spíše u druhých než u sebe. Donutila mne k úsměvu, a to už bylo překonání. Nebyl bych nikdy věřil, že tolik lidí má tak velký strach ze smrti; a přece právě v tomto strachu spočívá příčina všech psychologických vězeňských úkazů. V Itálii se říká, že člověk zestárne, když začne myslet na smrt. Zdá se mi, že je to velmi moudrý postřeh. Ve vězení se tento psychologický postřeh ověřuje, jakmile vězeň cítí, že byl vzat na uzdu a že už z ní nemůže utéci. Nastane rychlá a radikální změna, která je tím silnější, čím lehkomyslněji se až do té doby pojímal vlastní život idejí a přesvědčení. Viděl jsem je neuvěřitelně otupět. A posloužilo mi to tak, jako spartánským hochům svědčilo, když viděli zkázu mravů otroků. A tak jsem nyní naprosto klidný a nepojme mne úzkost, ani když mi dlouho chybí zprávy, i když vím, že by to při troše Tvé dobré vůle nemuselo být. Potom Táňa se snaží dát mi všechny zprávy, které dostává. Dodala mi na příklad charakteristiky dětí, jak je pojal Tvůj otec, a ty mne na mnoho dní zaujaly. A také jiné zprávy, které roztomile doprovodila výkladem. Víš, že Ti nechci vyčítat. V těchto dnech jsem znovu četl Tvé dopisy za celý rok a tak jsem znovu pocítil Tvou něhu. Víš, když píšu, někdy se mi zdá, že jsem příliš suchý a strohý v porovnání s Tebou, která mi píšeš tak přirozeně. Zdá se mi, že jsem takový, jako když jsem Tě někdy rozplakal; zvláště tenkrát po prvé, pamatuješ, když jsem byl schválně ošklivý. Chtěl bych vědět, co Ti psala Táňa o své cestě do

Turi. Zdá se mi totiž, že Táňa pojímá můj život příliš idyllicky a usedle, takže mne nemálo zlobí. Nedá se přesvědčit, že musím se držet v určitých mezích a že mi nemá posílat nic, oč nepožádám, protože nemám k dispozici zvláštní sklad. Nyní mi oznamuje několik věcí, naprosto neúčinných a nikdy nepoužitelných, místo co by se přesně přidržovala toho, co jsem jí doporučil.

Antonio

Drahý Delio,

dozvěděl jsem se, že chodíš do školy, že měříš dobrý metr a osm centimetrů a vážíš 18 kilo. A tak myslím, že jsi již veliký a že mi zanedlouho budeš psát dopisy. Než se tak stane, můžeš už teď nechat psát maminku dopisy, které jí nadiktuješ, tak jako v Římě jsi mi dával psát pozdravy babičce. Tak mi povíš, zda se Ti ve škole líbí ostatní děti a čemu se učíš a jak se Ti líbí hra. Vím, že sestruješ letadla a vlaky a že se aktivně účastníš industrialisace země, ale létají pak ta letadla a jezdí ty vlaky doopravdy? Kdybych tam byl já, dal bych aspoň cigaretu do komína tak, aby bylo vidět trochu kouře!

Pak mi musíš psát něco o Julianovi. Co o něm soudíš? Pomáhá Ti v Tvých pracích? Je také on stavitel nebo je ještě příliš malý, aby si zasloužil toto označení? Zkrátka a dobře, chci vědět spoustu věcí, a protože Ty jsi tak veliký, a jak mi řekli, také poněkud brepta, čekám najisto, že mi napíšeš, zatím mamčinou rukou, dlouhý, dlouhatánský

dopis se všemi těmito zprávami a ještě jinými. A já Ti povím o růži, kterou jsem vypěstoval, a o ještěrce, kterou chci vychovat. Dej pusu za mne Julianovi a také mamince a všem doma a maminka dá zase Tobě pusu za mne.

Tvůj tatínek

Vzpomněl jsem si, že Ty třeba neznáš ještěrky: je to druh krokodilů, kteří zůstávají stále malí.

45

Věžnice v Turi 3. června 1929.

Nejdražší Táňo,

mám tu před sebou Tvé dva dopisy a pět lístků (poslední z 23. května), na něž bych měl bedlivě po řadě odpovédět. Ale neudělám to. Dostalas dopis odeslaný z domova a druhý pro Julii? Ten první Ti musel přijít s velkým zpožděním, jak mi píše máti.

Změna ročního období se značným teplem, které je už citelné, mne sklíčila a začínám hloupnout. Cítím na sobě ohromnou únavu a jakousi povšechnou slabost přes to, že pokračuji v požívání posilujících prostředků. Ale myslím, že to nebude dlouho trvat. Není to žádná novinka, a proto se neobávám. Otravuje mne to, protože mi to bere chuť ke čtení a otupuje paměť a celkovou citlivost.

V sobotu jsem dostal Tvůj balík, který mi byl odevzdán výjimečnou cestou. Děkuji Ti. Ale myslel jsem, že uvnitř bude vlna na punčochy atd., ale zatím jsem byl zklamán a pln starostí. Opravdu. A doporučuji Ti, aby ses

98

nedávala unášet fantasií a abstraktním pojetím „užitečného“, „potřebného“, ale aby ses přidržovala konkrétnosti „věžeňského“, to jest toho, co jsem na Tobě chtěl. Z Tvých lístků se v této záležitosti objevuje drama románů s návrhy, s lítostí, se strhujícími dilemmaty, s choutkami, s přáními atd. Nebylo by lépe býti střízlivější a rozhodnější? Nemyslíš? Je sice pravda, že Tvoje počínání mě baví, ale není to ospravedlnění, alespoň pro Tebe. Baví mne, protože mne přesvědčuje, žeš nejméně praktická osoba, přes veškeré své nároky, jež jsi mi přecasto dávala cítit. Já jsem však byl vždycky nejpraktičtějším mužem tohoto světa. Tolik věcí jsem nedělal prostě proto, že jsem se na ně vesele vykašlal, to jest, zdálo se, že jsem nepraktický, protože jsem byl příliš praktický, až přehnaně! A nebyl jsem pochopen! Věc vskutku tragická!

Nyní bude asi možné udělat souhrnnou květinovou bilanci, dosti přesnou. Všechna semena selhala kromě jednoho, o němž nevím, co to je, ale pravděpodobně je to květina a ne nějaká travina. Čekanka je všechna v květu a dá mnoho semen pro příští sezóny. Rákos už vyhnal list široký jako ruka a právě připravuje jiný: zdá se, že se dobře zakořenil. Jiřiny se teprve chystají a nic se o nich neví. Přece však se dá předpokládat, že se jednoho dne uráčí zrodit; já totiž neznám jejich období. Růže začíná vyrážet právě teď, ačkoliv se už zdálo, že z ní zbudou jen holé pahýly. Ale podaří se jí zvítězit nad příštími letními vedry? Zdá se mi příliš ubohá a zničená, než aby se jí to povedlo. Pravda je, že růže není v základě nic jiného než divoká švestka, a tudíž se má k životu. Uvidíme. Chtěl jsem Ti poslat jeden květ čekanky, ale pak jsem si myslel, že se raději hodí k početí odnože. V lístku ze 14. května čtu, že bys chtěla nový seznam knih, o něž jsem Tě žádal, když jsi byla tady. Myslím, že jsem všechno dostal. Jestliže něco

7*

99

schází, nevádí to. Je-li to důležité, rozpomeni se na to. Neposílej mi žádný překlad, není-li z knihnice Slavia, i když se Ti zdá sebevýznačnější.

Antonio

46

Trestnice v Turi 1. července 1929.

Drahá Táňo,

...abych nezapomněl, růže docela oživila; nesmím na to zapomenout, protože pozorování růže snad v této době nahradilo plivání na strop. Od 3. července do 15. znenadání začala pučet a vyhnala listy, až se docela zazelenala. Teď má větvičky dlouhé už patnáct centimetrů. Zkusila to také s maličkým poupátkem, ale to se najednou unavilo a nyní žlutne. Nepochybně není také vyloučeno, že udělá nějakou docela bázlivou růžičku ještě letos. A to se mi líbí, protože už rok mě zajímají kosmické zjevy (snad je postel, jak se říká u nás, postavena podle správného směru zemských fluid, a když odpočívám, buňky organismu svorně obíhají s celým vesmírem). Očekával jsem úzkostlivě letní slunovrat a nyní, když se země naklání k slunci (opravdu se po sklonu napřimuje), jsem spokojenější (otázka je spojena se světlem, které večer přinášejí, a tak je zemské fluidum nalezeno!), cyklus období vázaný na slunovraty a rovnodennosti cítím jako krev své krve. Růže je živá a jistě pokvete, protože horko připravuje mráz a pod sněhem rozkvétají první fialky, atd. Celkem vzato, čas mi připadá jako tělesná věc od té doby, co prostor už pro mne neexistuje. Milá Táňo, končím zábavu a objímám Tě.

Antonio

100

47

Trestnice v Turi 1. července 1929.

Drahá Julie,

můžeš říci Deliovi, že zpráva, kterou mi poslal, mě velice zajímala, protože je důležitá a nadmíru zajímavá. Ostatně doufám, že někdo správil troškou lepidla škodu, kterou provedl Julian, a že se proto ještě klobouk nestal kusem hadru. Vzpomínáš si, jak v Římě Delio věřil, že já mohu spravit všechny polámané věci? Teď už na to jistě zapomněl. A on má sklony věci spravovat? Podle mého názoru by to ukazovalo na budovatelství, na pozitivní povahu, spíše než hra se stavebníci. Mýlíš se, jestli si myslíš, že já měl od malička literární a filosofické sklony, jak jsi psala. Byl jsem naopak neohrožený pionýr a nevycházel jsem z domu, aniž jsem měl v kapse zrnka obilí a zápalky zabalené v kousíčky voskovaného plátna, pro případ, že bych mohl být uvržen na pustý ostrov a odkázán pouze na své vlastní prostředky. Pak jsem byl vášnivým konstruktérem loděk a vozíků a znal jsem nazpaměť námořnické názvosloví. Mým největším úspěchem bylo, když mne jeden místní klempír žádal o papírový model pyšné dvoupalubní goélety, aby jej pak provedl z plechu. Byl jsem dokonce posedlý těmito věcmi, poněvadž jsem přečetl už v sedmi letech *Robinsona* a *Tajemný ostrov*. Myslím si však, že dnes už není dětský život takový, jako byl před třiceti lety. Dnes se děti rodí už osmdesát let staré jako čínský Lao-Tse. Radio a letadla zničily navždy robinsonství, jež bylo vzpruhou fantasmii tolika generací. Sám vynálezce mechanické stavebnice ukazuje, jak se rychle dítě intelektualisuje. Jeho hrdinou nemůže být Robinson, ale

101

policista nebo učený zloděj, alespoň na Západě. Čili Tvůj úsudek může být právě opačný a jedině tehdy bude správný. Nemyslíš?

Napsalas mi Julianovu váhu, ale nikoliv výšku. Tatána mi sdělila, že Delio, když vážil osmnáct kilo, měřil metr a osm centimetrů. Tyhle zprávy mne velice zajímají, protože mi dávají věcné představy. Ale Ty mi jich posíláš příliš málo. Doufám, že Tatána je pořád daleko hodnější než Ty a až bude u Vás, pošle mi moc a moc všelijakých zpráv o dětech a také o Tobě.

Má drahá, líbám Tě s dětmi.

Antonio

48

Trestnice v Turi 30. července 1929.

Drahá Julko,

dostal jsem Tvůj dopis ze sedmého. Fotografie jsem ještě nedostal. Doufám, že tam bude také Tvoje. Samozřejmě chci vidět také Tebe, alespoň jednou za rok, abych měl trochu živější představu: neboť co bych si jinak mohl myslet? Že ses fysicky velice změnila, zeslábla, že máš mnoho bílých vlasů atd. A pak Ti musím už napřed blahopřát k Tvému svátku. Snad příští dopis by přišel ještě včas, ale nejsem si tím jist. Dojde-li mi Tvá fotografie, budu Ti blahopřání opakovat. Ovšem, že bych Tě chtěl vidět ve skupině s dětmi jako na fotografii z minulého roku, protože ve skupině je už trochu pohybu, dramatičnosti, jsou zachyceny vztahy, které si mohu prodloužit a představit v jiných obrázcích, v jiných příhodách ze skutečného

102

života, když tu není objektiv pohotového fotografa. Ostatně myslím, že Tě znám dost, abych si mohl představit jiné obrázky, ale nemohu si dost dobře představit činy a reakce dětí ve vztahu k Tobě a chápu jednotlivé činy a reakce a ne již city a nálady obecné. Fotografie mi říkají málo a mé vzpomínky na děti mi nepomáhají, protože si je představuji příliš zvláštní a myslím, že nyní je všechno rozdílné ve světě citově rozdílném a při rozdílu dvou generací (mohlo by se říci ještě s větším rozdílem, protože mezi dítětem, vychovaným v sardské vesnici, a dítětem, které vyrůstá ve velkém moderním městě, už pro pouhou tuto skutečnost je rozdíl nejméně dvou pokolení). Víš, někdy bych chtěl psát o Tobě, o Tvé síle, která je stokrát větší, než si myslíš, ale vždycky jsem váhal, protože se mi zdá, že jsem otrokák, který ohmatává pracovní zvíře. Napsal jsem to právě tak, jak jsem si to tolikrát myslel. Ostatně, když jsem na to myslel, stojí to za to napsat. Neměl bych tak myslet: ale bude tomu tak asi proto, že ve mně ještě přežívají ve stavu potlačovaných citů mnohé minulé představy, kriticky překonané, ale ještě ne docela vyškrtnuté. Jistě mě mnohokrát přepadá myšlenka, že Ti připadla těžší břemena našeho spojení, objektivně těžší, budiž tedy, ale tím ses vyznamenala a nemohu pak myslet na Tvou sílu, kterou jsem tolikrát obdivoval, aniž jsem Ti to řekl, ale jsem naopak přiváděn k myšlence na Tvou slabost, na Tvé možné únavy, s velkou touhou po Tobě, která by se dala vyjádřit pohlazením, ale těžko slovy. A pak jsem ještě velice závistivý, protože se přece nemohu radovat z bezprostředních dojmů ze života dětí, pomáhat jim, vést je a vychovávat. Vzpomínám si na mnoho drobných příhod z Deliova života v Římě a také na zásady, z nichž jsi Ty a Žeňa vycházela v zacházení s ním, znovu na ně myslím a snažím se je rozvinout a přizpůsobit novým situacím. Vždycky

103

dojdu k závěru, že ve Vás zanechala veliký dojem Ženeva a okolí prosycené Rousseauem a doktorem F., který byl jistě typicky švýcarský, ženevský a rousseauovský. Příliš jsem odbočil (snad Ti napíši jindy o tomto námětu, jestli Tě zajímá) a dokonce jsem Tě pozlobil s Rousseauem, který Tě jednou — pamatuješ? — tolik dopálil.

Líbám Tě, má drahá.

Antonio

49

Trestnice v Turi 26. srpna 1929.

Drahá Tatáno,

dostal jsem fotografie dětí a byl jsem velice spokojen, jak si můžeš představit. Byl jsem také velice spokojen, protože jsem se na vlastní oči přesvědčil, že mají tělo a nohy: tři roky jsem viděl jenom hlavičky a začínala ve mně hlodat pochybnost, že se staly cherubíny bez křidélek za ušima. Zkrátka, měl jsem živější dojem života. Samozřejmě nesdílím ve všem Tvá nadšená ocenění. Realističtěji věřím, že jejich chování bylo určeno jejich postavením před fotografickým přístrojem. Delio je v poloze člověka, který má dělat nudnou, ale nezbytnou práci a který je brán vážně. Julian široce rozevívá oči před tou tajemnou věcí, nejsa přesvědčen, že je tam nějaké překvapení. Mohl by z toho vyskočit rozzlobený kocour nebo dokonce překrásný páv. Proč by mu jinak řekli, aby se díval tam a aby se nehýbal? Máš pravdu, podobá se obzvláště Tvé matce, a to nejen očima, ale celou horní podobou obličjeje a hlavy.

Víš, že Ti píši jen nerad, protože si nejsem jist, že Ti

104

dopis přijde před odjezdem. A pak jsem znovu jako rozlámán. Hodně přišlo a ochladilo se. To mi dělá zle. Dostávám bolesti v ledvinách a neuralgické a žaludek odmítá potravu. Ale to je u mne obvyklá věc a proto se příliš neznepokojuji. Sním však denně kilo hroznů, když je prodávají, takže nemohu zemřít hladem: hrozný jím rád a jsou výborné jakosti.

Četl jsem už článek nakladatele Formgginiho o špatných překladech a o návrzích, jak zamezit této epidemii. Jeden spisovatel dokonce navrhl, aby byli nakladatelé trestně odpovědni za hlouposti, které vydávají, a Formggini odpovídal pohrůzkou, že zavře podnik, protože se i nejsvědomitější nakladatel nemůže vyhnout tisku braku a velice vtipně viděl již policejního strážníka, jak se mu představuje a říká: „Tak se hnou a jdou se mnou na komisařství. Mají se odpovídat z urážky italského jazyka.“ (Siciliáni mluví tak trochu divně a spousta strážníků jsou Siciliáni.) Otázka je složitá a nebude rozřešena. Překladaatelé jsou špatně placeni a překládají ještě hůře. V roce 1921 jsem se obrátil na italské zastoupení Společnosti francouzských autorů o povolení uveřejňovat román na pokračování. Za 1000 lir jsem dostal povolení a překlad vyhotovený od jakéhosi advokáta. Kancelář dělala dobrý dojem a zdálo se mi, že je advokát-překladatel povoláný člověk, a tak jsem poslal překlad do tiskárny, aby vytiskli deset pokračování do zásoby. Avšak v noci před začátkem uveřejňování chtěl jsem z opatrnosti přehlédnout kartáčové otisky a dal jsem si je přinést. Po několika řádcích jsem vylítl: našel jsem, že je na jedné hoře velká loď. Nešlo o horu Ararat a tudíž o archu Noemovu, ale o švýcarskou horu a veliký hotel. Celý překlad byl takový: *morceau du roi* bylo přeloženo „kousíček krále“, *goujat* „rybička“ atd., ještě směšněji. Na můj protest kancelář srazila 300 lir na předělání překladu a náhradu zničené sazby, ale hezké bylo, že překladatel, když měl

105

v ruce zbylých 700 lir, které měl odevzdat řediteli, utekl s jednou slečnou do Vídně. Dosud aspoň překlady klasiků byly vydávány pečlivě a svědomitě, i když ne vždy vkusně. Nyní i v tomto oboru se stávají podivné věci. Pro sbírku klasiků řeckých a latinských téměř národní (stát dal na ni sto tisíc lir podpory) byl překlad Tacitovy „Germanie“ svěřen Marinettimu, který má ostatně doktorát filosofie na Sorbonně. Četl jsem v jednom časopise rejstřík nesmyslů, které Marinetti v překladu napsal, a překlad velmi chválili — novináři. *Exigere plagas* (vyšetřiti rány) přeložil „vyžadovat pohromy“, a to, myslím, stačí; student gymnasia by si všiml, že je to příšerný nesmysl.

Prosil jsem Tě už dávno, abys mi obstarala knížečku Vincenza Morella (Rastignac) o desátém zpěvu Dantova *Pekla*, která vyšla u nakladatele Mondadoriho asi tak před rokem 1927 nebo (1928): vzpomínáš si na to? O tomto Dantovu zpěvu jsem učinil malý objev, myslím zajímavý, který by částečně opravil příliš absolutní thési B. Croceho o *Božské komedii*. Nevykládám Ti podstatu toho, protože by to zabralo příliš mnoho místa. Myslím, že pojednání Morellovo je chronologicky poslední o desátém zpěvu, a proto mi může být užitečné, abych věděl, zda už někdo jiný neučinil má pozorování. Mnoho tomu nevěřím, protože v desátém zpěvu jsou všichni okouzleni postavou Farinaty a omezují se jen na její zkoumání a oslavování, a Morello, který není vědec, nýbrž řečník, se bude pravděpodobně držet tradice. Ale v každém případě bych ji chtěl přečíst. Pak napíšu svou „dantovskou glossu“ a dokonce Ti ji pošlu s věnováním, napsaným překrásným rukopisem. To ovšem žertuji, protože k napsání takovéhoho přípisu musel bych přehlédnout určité množství materiálu (na př. reprodukce pompejských maleb), který je jen ve velkých knihovnách. Musel bych totiž sesbírat historické de-

taily, které dokazují, jak od klasického umění do středověku malíři odmítali reprodukovat bolest v jejich nejzákladnějších a nejhlubších formách (mateřskou bolest): v pompejských malbách Medea, která podřezala syny, jež měla s Iasonem, je představována s tváří přikrytou závojem, protože malíř považuje za nadlidské a nelidské dáti její tváři výraz. Avšak napíšu poznámky o tom a dokonce snad udělám přípravnou osnovu příští studie. Srdečně Tě líbám, moje drahá.

Antonio

Drahá Julie,

zapomněl jsem se zeptat Tatány, s níž jsem před několika dny mluvil, poslala-li Ti mé dva dopisy, které jsem jí svěřil. Myslím, že ano, protože jsem ji o to žádal; chtěl jsem totiž, abys byla zpravena o jednom mém duševním stavu, který se zmírnil, ale ještě docela nezmizel, i za cenu toho, že Tě to bude třeba mrzet.

Četl jsem s velkým zájmem dopis, v němž jsi mi vyličila Deliiův vývoj. Poznámky, které učiním, musí být samozřejmě posuzovány se zřetelem na několik omezujících výhrad: 1. že neznám skoro nic o vývoji dětí právě v období, v němž poskytuje nejcharakterističtější obraz jejich intelektuálního a morálního utváření, po druhém roce, kdy se zmocňují s určitou přesností jazyka, začínají tvořit kromě pojmu a představ logické souvislosti; 2. že nejlepší úsudek o výchovném směru dětí má a může mít jen ten, kdo je zná

zblízka a může je sledovat v celém vývojovém procesu, jen když se nedá oslepit citem a neztratí tím veškerou míru, omezuje se jen na čistě estetické pozorování dítěte, které se tak snižuje na funkci uměleckého díla.

Počítám-li tedy s těmito dvěma výhradami, které tvoří nakonec jedinou výhradu ze dvou souřadných, zdá se mi, že Deliusův stav duševního vývoje, jak vyplývá z toho, co mi píšeš, je velice opožděný na jeho věk, byť i příliš dětský. Když mu byla v Římě dvě léta, hrál na klavír, to jest pochopil rozličné místní odstupňování tónů na klávesnici podle zvuků zvířat: kuřátko napravo a medvěd nalevo a rozmanitá jiná zvířata ve středu. Na věk necelých dvou let byl tento postup přípustný a normální. Avšak při pěti letech a nějakém měsíci tentýž postup v orientaci, i když by šlo o prostor nesmírně větší (nikoliv libovolně, protože čtyři stěny světnice omezují a určují tento prostor), je velice opožděný a dětský.

Vzpomínám si velice přesně, že v necelých pěti letech, a aniž jsem kdy vyšel z vesnice, to znamená, že jsem měl velice omezenou představu o vzdálenostech, uměl jsem najít ukazovátkem místo, kde jsem bydlel, měl jsem ponětí, co je to ostrov, a našel jsem hlavní města Itálie na velké nástěnné mapě. To jest, měl jsem představu perspektivy, celkového prostoru a ne jen abstraktních směrových čar, systému sladěných měřítek orientace podle polohy bodů těchto vyrovnání, pojmy vysoký - nízký, pravý - levý, jako absolutní prostorové hodnoty, mimo výjimečnou polohu vlastních paží. Nemyslím, že jsem byl výjimečně vyvinutý, naopak. Všeobecně jsem upozoroval, že dospělí snadno zapomínají na své dětské dojmy, které se v určitém věku rozplynou v záplavě citů, žalu nebo komiky nebo v jiné změně. Tak se zapomíná, že dítě se duševně vyvíjí velice rychle, vstřebávajíc již od prvních dnů po narození podivu-

hodné množství vjemů, na něž si vzpomíná ještě po prvních letech a které vedou dítě v onom prvním období soudů více reflexivních, možných po osvojení jazyka. Pochopitelně nemohu dát obecné úsudky a dojmy, protože mi chybí specifické a početní údaje. Nevím téměř nic, ne-li vůbec nic, protože dojmy, které jsi mi sdělila, nemají mezi sebou žádný vztah, neukazují vývoj. Ale z celku těchto údajů jsem měl dojem, že pojetí Tvoje a ostatních v rodině je příliš metafysické, to jest předpokládající, že v dítěti je už mocnost celého muže a že je zapotřebí pomáhat rozvinout to, co už obsahuje utajeného, bez nucení, dát jednat spontánním silám přírody nebo něco takového. Já naopak myslím, že člověk je celý historický útvar, výsledek nutnosti (rozumí se nejen v brutálním smyslu vnějšího násilí), a myslím si jen, že jinak by se upadlo do transcendentní nebo immanentní formy. To, o čem se domníváme, že je skrytá síla, není většinou nic jiného než beztvárný a neoznačitelný celek obrazů a pocitů prvních dnů, prvních měsíců, prvních let života, obrazy a vjemy, které nejsou vždycky nejlepší, jaké si lze představit. Tento způsob pojmání výchovy jako rozvíjení vlákna, které už tu bylo dřív, měl svou důležitost, když se odporovalo jezuitské škole, to jest, když se popírala filosofie ještě horší; dnes však jest rovněž překonán. Vzdání se utváření dítěte znamená jen dovolit, aby se jeho osobnost vyvíjela, sbírajíc chaoticky všechny životní potřeby z veškerého okolí. Je podivné a zajímavé, že Freudova psychoanalýza vytváří, zvláště v Německu (jak se zdá z časopisů, které čtu), tendence podobné těm, které existovaly ve Francii v 16. století, a vytváří nový typ „dobrého divocha“ zkaženého společností, t. j. historií. Vznikne z toho nová velmi zajímavá forma intelektuálního ne pořádku.

Všechny tyto věci mi připomněl Tvůj dopis. Může

být a dokonce je velmi pravděpodobné, že některé mé hodnocení je přepjaté nebo docela nespravedlivé. Vytvořit z kostičky mastodonta nebo megatherium bylo vlastní Cuvierovi, ale může se stát, že z kousku myšího ocasu se udělá nakonec mořský had.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

51

Trestnice v Turi 13. ledna 1930.

Drahá Táňo,

děkuji Ti za zprávy o rodině, kteréš mi poslala. Co se týče mého duševního stavu, myslím, že jsi ho dost dobře nepochopila. Ale řeknu Ti, že je každému těžké pochopit dokonale tyto věci, protože k jejich vytvoření přispívá příliš mnoho prvků a o mnohých z nich je téměř nemožné si udělat představu; tím méně je tedy možné představit si celek, ve který se spojí dohromady. Právě v těchto dnech jsem četl knihu *Od roku 1848 do 1861*, v níž jsou sebrány dopisy, spisy a listinný materiál týkající se Silvia Spaventy, abruzzského vlastence, poslance neapolského parlamentu v roce 1848, uvězněného po pádu národního povstání, odsouzeného k doživotí a osvobozeného v roce 1859 na nátlak Francie a Anglie. Vzápětí byl ministrem a jednou z nejvýznačnějších osob liberální strany pravice až do roku 1876. Zdálo se mi, že v mnoha svých dopisech vyjadřuje dokonale dobovým nářečím, to jest poněkud romantickým a sentimentálním, duševní stavy podobné těm, které často prožívám. Píše na příklad v dopise otci ze 17.

110

července 1853: „Nemám od Vás zpráv už dva měsíce; čtyři měsíce a možná více od sester; a nějakou dobu od Bertranda (svého bratra). Myslíte, že člověka, jako jsem já, který si pokládá za čest, že má oddané a velice mladé srdce, nedotýká se toto odříkání velice bolestně? Nemyslím, že bych byl nyní méně milován svou rodinou, než jak tomu bylo vždycky. Ale neštěstí obvykle mívá dva následky: často pohasnou k nešťastníkům veškeré sympatie a neméně často vyhasne v nešťastnících náklonnost ke všem. Neobávám se prvního z těchto následků u Vás, jako druhého u sebe; od té doby, co jsem tu zbaven všech lidských a srdečných vztahů, veliká nuda, dlouhé věznění, obava, že na mne všichni zapomněli, mne roztrpčují a pomalu mi vysoušejí srdce.“ Jak jsem říkal, nehledě k řeči, odpovídající sentimentálnímu rázu doby, duševní stav je velice zřetelný. A těší mě, že Spaventa nebyl jistě slabý charakter, ubrečený jako jiní. Byl z mála těch (asi šedesáti), kteří z více než šesti set odsouzených v roce 1848 nechtěli nikdy žádat o milost krále v Neapoli; ani se nestal zbožným, dokonce — jak píše — často se stále více přesvědčoval, že Hegelova filosofie je jediným systémem a jediným pojetím rozumového světa a hodna tehdejšího myšlení. Víš, jaký bude praktický výsledek této obdoby objevené mezi mým duševním stavem a stavem politického vězně v roce 1848? Že se mi nyní zdá, že je trochu komický, žertovně anachronistický. Přešly tři generace a ve všech oborech byl učiněn pokrok. To, co bylo možné dědům, není možné vnukům (nemluví o našich dědech, protože můj dědeček, to jsem Ti nikdy neřekl, byl právě plukovníkem bourbonského četnictva a pravděpodobně byl mezi těmi, kteří uvěznil Spaventu antibourbonského a příznivce Karla Alberta); objektivně, to se rozumí, neboť subjektivně, to jest u jednotlivců, se věci měnit mohou.

111

Tento dopis měl být psán pro mou matku. Prosím Tě, napiš jí Ty, aby se nepoplašila, když nedostává ode mne zprávy.

Vroucně Tě líbám, moje drahá.

Antonio

52

Trestnice v Turi 10. února 1930.

Drahá Julie,

vzpomněl jsem si, když jsem myslel na rozličné věci z minulých let, jak jsi jednou řekla, že Státní knihovna nejen odměňuje překladatele cizích knih, jak je obecně známo, ale platí i toho, kdo navrhne knihy k překladu v případě, že je návrh přijat. Tak mi napadlo navrhnouti Tobě několik takových knih s poznámkami, které jsou mi možné za podmínek, v nichž nyní jsem, to jest nezbytně zkomolenými a přibližnými. Tak budu mít snáze náměty pro dopisy, jelikož mne odpuzuje psát obvyklé prázdnoti a můj život neposkytuje mnoho příjemných a všeobecně zajímavých zážitků. Poskytnu Ti náhodně nějaká pozorování o proudech intelektuálního života italského, o tom, co je v něm hlubšího a pevnějšího.

Loni vyšlo nové vydání knihy, která náležela již dlouho k evropské kultuře: *Antický kapitalismus. Dějiny římského hospodářství*, stran 204 malého formátu, nakladatel Laterza, Bari. První vydání vyšlo v roce 1906 francouzsky, přeloženo z italského rukopisu, a mělo veliký úspěch; bylo ihned přeloženo do němčiny Karlem Kautským a myslím také do ruštiny a jiných řečí. Kniha byla namířena proti směru

vytvořenému Mommsenem, který pokládá za kapitalistické každé hospodářství peněžní, (výtku, učiněná Marxem Mommsenovi, kterou Salvioli rozvíjí a kriticky vykládá), směru, který dnes nabyl nezdravých rozměrů zásluhou profesora Rostovceva, ruského historika, který vyučuje v Anglii, a v Itálii dílem profesora Barbagalla, žáka Guglielma Ferrera. Salvioli byl velice vážený vědec (zemřel minulého roku při přednášce na universitě v Neapoli), který přijímal theorie historického materialismu ve formě, jakou přejaly v Itálii, v revisi Benedetta Croceho, to jest jako praktický kánon norem historického bádání a ne jako úhrnné pojetí světa. Současné italské vydání úplně obnovuje vydání předcházející, upravuje je s hlediska vědeckého a zkracuje o ony polemické prvky, které patřily roku 1906: je to tedy nová kniha, protože autor zemřel dříve, než ji zdokonalil. Žádej překladatele, který zná velmi dobře italsky a který bude proto rozumět i syntaktickým zvláštnostem a odstavcům poněkud odbytým. Jiná nová kniha je od Francesca Ercole, nynějšího poslance v parlamentě: *Dal Comune al Principato*, essay o dějinách veřejného práva za italského obrození, vydal Vallecchi, Firenze 1929, stran 381. Skládá se ze 4 studií rozdílně zajímavých s hlediska neitalské kultury. Jistě zajímavá je také mimo Itálii první: *La lotta delle classi alla fine del Medioevo* (Třídní boj na konci středověku), která by mohla být výborným samostatným dílkem nebo pojednáním ve velké revui. Obsahuje leccakou zřejmou historickou naivnost, jako uspokojení z toho, že ve Florencii padlo hnutí Ciompů, což dovolilo kulturní rozkvět renaissance; ale jsou tu velice zajímavé a všeobecně neznámé informace (archivní doklady z toho byly uveřejněny za války v přehledech vydání téměř nedostupných pro nezasevěnce) o několika pokusech, které se staly ve Florencii mezi 1340—1350 s organisováním dílenských

dělníků, vyloučených z řemeslnických jednot, s původními politickými otřesy atd.

Také Ercole náleží k stejnému historiografickému směru jako Salvioli, k tak zv. škole ekonomicko-právníkové, která částečně obnovila doktrinu historickou a tradičně akademickou a rétotickou nebo v lepším případě čistě učenou a filologickou. Nevím, zda Ti tyto charakteristiky mohou k něčemu posloužit a máš-li chuť a možnost jich použít; v každém případě mi daly možnost napsat Ti něco jiného než o krásném počasí nebo o stavu mého nervového systému; jsou to jediné věci, které mne zajímají a pomáhají mi tak nějak lépe strávit čas. Proč mi nepíšeš také o Julianově duševním vývoji, když už píšeš o Deliovi? Vroucně Tě líbám.

Antonio

53

Trestnice v Turi 24. února 1930.

Drahý Karle,

napsal jsem Ti dva dopisy, aniž jsem si vzpomněl napsat o věci, která mne do jisté míry zajímá „intelektuálně“ a snad také „morálně“. Chtěl jsem Ti už napsat, aby ses obrátil na Zvláštní soud pro obranu státu (do kanceláře) a požádal o kopii rozsudku vyneseného proti mně dne 4. června 1928 na nekolikovaném papíře, kterou potřebuji k odvolání. Není to spojeno se žádným vydáním, kromě částky za napsání opisu a za jeho vydání, která jistě nebude příliš velká.

Povím Ti, co zamýšlím dělat, jelikož už znáš moje

114

mínění o výsledku, který může jednání mít. Především chci číst rozsudek. Dříve jsem myslel, že rozsudky Zvláštního soudu vzhledem k jeho zkrácenému jednání spočívají jen v odsouzení; avšak viděl jsem, že jsou obsáhlé a že shrnují prvky procesu ve snaze seřadit je. Protože tomu tak bude i v mém případě, formální důvod revise bude zřetelnější, poukáže-li se na znění důvodů rozsudku. Pošlu Ti tyto podrobnosti i s rozsudkem a ty je předložíš advokátovi, který má trochu dobré vůle, aby to posoudil a po případě podal odvolání v mezích zákona. Nechtěl jsem mít nic s advokátem Nicolai, proto jsem se značně zlobil, když se na něj Taťána obrátila, aniž mi to předem oznámila. Advokát Nicolai po rozsudku, tak jak to dělají všichni advokáti, úkladně nám poradil, abychom se odvolali, a Terracini se obrátil na Nejvyšší soud, nemaje označenou jinou instanci tehdejším zákonem z listopadu 1926, který dával možnost odvolání, ale neřikal, na koho je třeba se odvolat; Nicolai tedy měl navázat spojení s Terracinim, který byl jeho klientem, byla to jeho povinnost. Já jsem v tom neměl co dělat a nemohl jsem s ním vejít do styku. Ale on, tolik přesvědčený o oprávněnosti odvolání v roce 1928, nebyl už o tom přesvědčen v roce 1929, když byla ustanovena instance a odvolání se stalo vskutku možným. Pak jsou tu jiné důvody, které neřeknu. Jelikož jsem nemohl nic vědět o tom, co ostatní spoluobvinění mohli rozhodnout, považuji se nyní za zproštěna každé podřízenosti jejich předcházejícím iniciativám, a proto bych rád prostudoval rozsudek a viděl, zda má revisní řízení zákonný podklad. Obecně mám za to, že v mé situaci každé odvolání na zákonnost je vhodné a nutné, nikoliv, abych si dělal nějaké iluze, ale abych měl jistotu, že jsem udělal se své strany všechno, co bylo zákonně možné, abych dokázal, že jsem byl napaden bez právního podkladu. Opiš mi také články řádu vojenského

11

115

trestního revisního řízení, abych měl přesnou představu o možnostech, které tu jsou. Napiš mi, co uděláš a kdy to uděláš, a neváhej mne zpravit o situaci svých záležitostí; snad kvůli žádosti (kterou však musím podat já) se o kopii rozsudku můžeš dohodnout s Tatánou, bude-li ona v Římě; tak bude moci Tvůj postup urychlit.

Libám Tě a všechny u Vás doma, a pozdravuji Tereziiny děti, o nichž mi máti napsala, že stonaly.

Srdečně zdraví

Antonio

54

Trestnice v Turi 10. března 1930.

Drahá Táňo,

ve skutečnosti nic mne tak nedráždí jako umíněná vrtošivost, která potlačuje konkrétní vůli. Popuzuje mne u osob, které jsou mi citově lhostejné a které považuji za „zbytečné“; rozbolestňuje mne u osob, které mi nejsou lhostejné a jež nechci a nemohu soudit s hlediska užitečnosti, jež bych však chtěl podnítit a povzbudit. Znal jsem, obzvláště na universitě, několik vrtošivých typů a sledoval jsem tragikomický vývoj jejich života: mohu říci, že mám v paměti typy ostře vyhraněné a které mne zlobí, jakmile se mi objeví v nějaké spojitosti ve vzpomínkách, ano, ještě mne přivádějí k zuřivosti. A proto se tedy vztekle ježím a stávám se k Tobě dokonce ošklivým, když najdu v projevech Tvého nitra věc, která mi připomíná ony typické příklady. Ale věř mi, že je to láska, která mne nutí vyčítat Ti to jako dítěti, protože je v těchto duševních stavech

116

ve skutku něco dětského. Podle mého názoru třeba být vždycky velmi praktický a věcný, nesníť s otevřenými očima, určovat si skromné, dosažitelné cíle. Je tedy nutné znát dokonale vlastní možnosti, i když je touha je rozšířit a prohloubit. Tohle všechno mi připadá tak známé a všední, že se mi skoro zdá, že Ti dělám kázáníčko jako vesnický farář.

Drahá, nezlob se pro to, co Ti říkám. Nepochopil jsem v Tvém lístku ze 7. poznámku, kterou děláš o *Kvítkách sv. Františka*. Myslím, že je to kniha, která může velice zajímat s hlediska, jež čtenář zaujímá, a také podle rozpětí znalostí historie umění té doby. Umělecky je velmi hezká, svěží, bezprostřední. Vyjadřuje upřímnou víru a nekonečnou lásku svatého Františka, který byl mnohými pokládán za nové vtělení Boha, znovuobjevení Krista. Proto je populárnější v zemích protestantských než v zemích katolických. Historicky dokazuje, jak mocným organismem byla katolická církev a jakým ještě je. Sv. František je pokládán za začátek nového křesťanství, nového náboženství, budí obrovské nadšení jako v prvních stoletích křesťanství. Církev ho oficiálně nepronásledovala, ale zneškodnila ho, rozpustila jeho žáky a snížila nové náboženství na pouhý mnišský řád ke svým službám. Čteš-li *Kvítka*, aby sis z nich učinila životního průvodce, nechápeš z nich nic. Před válkou se přihodilo, že Luigi Luzzatti uveřejnil v „Corriere della serra“ jedno kvítko, které měl za nevydané, doprovázejí to dlouhým vyvracením námitek ekonomicko-sociálních; věc k popukání. Ale dnes nemůže nikdo myslet na něco podobného, ani bratři františkáni, jejichž řehole je úplně přetvořena v zásadách, a která ostatně mezi náboženskými řády poklesla ve srovnání s jezuity, dominikány a augustiniány, to jest s náboženskými činiteli, kteří se specialisovali na politiku a na kulturu.

117

František byl kometou na katolické obloze; kvas vývoje zůstal však v Dominikovi, který dal Savonarolu, a zvláště v Augustinovi, z jehož řádu vyšla první reforma a později jansenismus. Sv. František nedělal theologickou spekulaci. Snažil se prakticky uskutečnit základy evangelia. Jeho hnutí bylo populární, pokud žila vzpomínka na zakladatele, ale již bratr Salimbene z Parmy, který žil o jednu generaci později, líčí františkány jako veselou kopu. A to už ani nemluvíme o literatuře, jako je Boccaccio, který ukázal, jak řád upadl ve veřejné vážnosti; všichni mniši u Boccaccia jsou františkáni.

Má drahá, dal jsem Ti přímo lekci z historie náboženství. Ale snad tak lépe vychutnáš *Kvítko*. Opravdu doufám, že Tě uvidím zotavenou a především se silnější vůlí. Vroucně Tě líbám.

Antonio

55

Trestnice v Turi 7. dubna 1930.

Nejdražší Táno,

Ďábel na Pontelungo je kniha dost „historická“ v tom smyslu, že se vskutku stal pokus Baronaty a příhoda v Bologni roku 1874. Jako ve všech historických románech tohoto světa všeobecný rámec je historický, nikoliv jednotlivé osoby a jednotlivé příběhy, jeden za druhým. Co zejména činí tento román zajímavým, je kromě pozoruhodných kvalit uměleckých to, že autor téměř není stranicky vyhraněn. V italské literatuře, mimo historický román Manzoniho, je tradice podstatně stranická v tomto druhu tvorby,

118

kteřý začíná v období mezi 1848 a 1860: s jedné strany je to praotec Guerrazzi, s druhé jesuita otec Bresciani. Brescianimu všichni vlastenci byli sebranka, zbabělci a vrazi atd., zatím co obránci trůnu a oltáře, jak se tehdy říkalo, byli všichni andělé, sestoupivší na zemi, aby ukázali zázraky. Pro Guerrazziho se strana samozřejmě obrátila; papežští byli pytle nejčernějšího uhlí, zatím co podpůrci jednoty a národnostní nezávislosti byli všichni nejčistšími legendárními hrdiny. Tradice se zachovala až do nedávna, v obou tradičních houfech, podřadnou literaturou uveřejněnou na pokračování; v tak zvané literatuře umělecké avzdělanecké měla jesuitská strana monopol. Bacchelli v knize „*Diavolo a Pontelungo*“ jeví se nezávislý nebo téměř nezávislý; jeho humor je zřídka stranický, spočívá více ve věcech samých než v mimouměleckém spisovatelově předsudku.

O dceři Costy a Kulišové je zvláštní román, *Gironda* od Virgilia Brocchiho, který jsi snad nečetla. Za mnoho nestojí, je nasládlý, samé mléko a med, na způsob románů od Georges Ohneta. Vypráví podrobně zápletky, pro něž se Andreina Costa provdá za syna katolického průmyslníka Gavazziho, jak došlo ke vztahům mezi oběma prostředními, katolickým a materialistickým, a jak se tření otupila: *omnia vincit amor*¹⁾. Virgilio Brocchi je náš národní Ohnet.

Knihy od d'Herbigny o Solovjevovi je velmi stará, ač teprve nyní přeložená do italštiny. D'Herbigny je však jesuita velmi schopný; nyní je v čele východní sekce papežské kurie, která pracuje pro obnovení jednoty mezi katolíky a pravoslavnými. Také kniha *L'Action française et le Vatican* je už stará: je to pouze první svazek serie, která snad ještě pokračuje, protože Daudet a Maurras jsou neúnavní v předkládání téže věci v rozličných omáčkách: ale

¹⁾ Láska vše přemáhá. Pozn. překl.

119

právě tento svazek jako výklad principů může být ještě zajímavý. Nevím, zda se Ti podařilo pochopit celou dějinnou důležitost, kterou má pro Francii konflikt mezi Vatikánem a francouzskými monarchisty: v určitých mezích odpovídá italskému smíru. Je to francouzská forma hlubokého smíru mezi státem a církví. Francouzští katolíci jako masa organizovaná ve Francouzské katolické akci oddělují se od monarchické menšiny, to jest, přestávají být potenciální lidovou zálohou pro zákonný státní převrat státu a naopak směřují k vytvoření veliké strany republikánské katolické vlády, která by chtěla pohltit a zajisté pohltí pozoruhodnou část současné strany radikální (Herriot a spol.). Bylo příznačné v roce 1926 za francouzské parlamentní krise, že zatím co „*Action française*“ předpovídala násilný převrat a uveřejňovala jména budoucích ministrů, kteří měli utvořit prozatímní vládu, jež by znovu povolala nápadníka trůnu Jeana IV. d'Orléans, hlava katolíků přijala účast ve vládě republikánské koalice. Zsinalá zlost Daudeta a Maurrasede proti kardinálu Gasparrimu a papežskému nunciu v Paříži pochází právě z nabytého vědomí, že byli politicky oslabeni aspoň již o devadesát procent. Vroucně Tě líbám.

Antonio

56

Trestnice v Turi 19. května 1930.

Drahá Tatáno,

dostal jsem Tvé dopisy a lístky. Znovu jsem se musel usmát zajímavému pojetí, které máš o mé vězeňské situaci.

120

Nevím, četla-lis Hegelova díla, který napsal „*zločinec má právo na svůj trest*“. Tu a tam si mne představuješ jako někoho, kdo se vytrvale dovolává práva trpět, být mučen, nezpronevěřit ani vteřinu ani sebeneopatrnější část svého trestu. Byl bych nový Gandhi, který chce nejvyšším i nejnižším prokázat utrpení indického národa, nový Jeremiáš nebo Eliáš, nebo já nevím který jiný prorok Izraele, který chodil na náměstí jíst nečisté věci, aby se nabídl za obět pomsty atd. atd. Nevím, jak sis vytvořila tuto představu, která je velmi naivní při Tvých osobních stycích a dosti nespravedlivá při Tvých vztazích ke mně, nespravedlivá a nerozvázná. Řekl jsem Ti, že jsem naprosto praktický; myslím, že nechápeš, co tím chci říci, protože se nijak nenamáháš vmyslet se do mých podmínek (pravděpodobně tedy se Ti jevím jako nějaký komediant nebo co). Má praktičnost spočívá v tom, že vím, že tluče-li se hlavou o zeď, rozbije se hlava a ne zeď. Velice jednoduché, jak vidíš, a přece velmi těžké pochopit pro toho, kdo nikdy nemusel myslet na to, že by mohl tlouci hlavou proti zdi, ale slyšel, že stačí říci: Sesame, otevři se! - aby se zeď otevřela. Tvé chování je nevědomky ukrutné; vidíš svázaného (skutečně ho nevidíš svázaného, a proto si neumíš představit pouta), který se nechce hýbat, protože se nemůže hýbat. Myslíš, že se nehýbe proto, že nechce (nevidíš, že pouta mu už rozdřela maso, protože se chtěl hýbat), a tak ho honem pobízíš ohnivými šípy. Co z toho budeš mít? Zkroutiš ho a k poutům, která mu již odnímají krev, přidáváš spáleniny. Dobře vím, že tenhle příšerný obraz z románu na pokračování o španělské inkvisici Tě nepřesvědčí a že půjdeš dál; a protože také ohnivé knoflíky jsou čistě metaforické, stane se, že budu pokračovat ve své praxi neprorážet hlavou zdi (bolí mě už tak dost, než abych takový sport snesl) a dávat stranou všechny problémy, k jejichž vyřešení chybějí ne-

121

zbytné předpoklady. Tohle je má síla, má jediná síla, a právě tu mi chceš vzít. Ostatně je to síla, která se, bohužel, jiným dát nemůže. Může se ztratit, ale nemůže se ani darovat ani přenést. Myslím, že dost nepřemýšlela o mém případu a že ho neumíš rozebrat v jeho základní prvky. Jsem podroben rozličným vězeňským režimům; je tu vězeňský režim utvořený čtyřmi zdmi, mřížemi, „vlčí tlamou“ atd. Ten už jsem předvídal a jako druhou možnost, protože první možnost od roku 1921 do 1926 nebylo vězení, nýbrž ztráta života. To, co jsem nepředpokládal, bylo druhé vězení, které se připojilo k prvnímu a je představováno tím, že jsem odříznut nejen od společenského, ale i od rodinného života.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

57

Trestnice v Turi 2. června 1930.

Drahá Táňo,

chci Ti dát otázku, která Tě buď rozzlobí, nebo rozesměje. Když jsem listoval v malém Laroussu, připomněl jsem si jeden dost zajímavý problém. Od malička jsem byl neúnavným lovcem ještěrek a hadů, které jsem dával sežrat překrásnému sokolovi, jehož jsem si ochočil. Za těchto lovů v polích mého kraje (Ghilarza) jsem náhodou našel třikrát nebo čtyřikrát zvíře, podobné obyčejné užovce, jenomže mělo čtyři nohy, dvě blízko hlavy a dvě velice daleko od prvních, blízko ocasu (může-li se tak nazývat); živočich byl dlouhý 60—70 centimetrů, velice tlustý ve srovnání

122

s délkou, jeho tloušťka odpovídá tloušťce užovky, dlouhé metr a dvacet centimetrů, nebo metr a půl. V mém kraji říkají tomu plazu „scurzone“, což znamená v nářečí krátký had, a jméno se zajisté vztahuje k tomu, že vypadá jako krátká užovka. Všimni si, že existuje také slepýš, který je k malé délce zároveň tenký. V Santu Lussurgiu, kde jsem vychodil poslední tři třídy gymnasia, zeptal jsem se profesora přírodopisu (který byl ve skutečnosti starým místním stavitelem), jak se jmenuje italsky scurzone. On se smál a řekl mi, že je to nějaký pomyslný živočich, zmije nebo bazilišek, a že nezná žádné takové zvíře, jaké popisují. Chlapci v Santu Lussurgiu mi vysvětlili, že v jejich kraji scurzone je právě bazilišek a že živočich, kterého jsem popisoval, se jmenuje *coloru* (*coluber* = latinsky hádě), zatím co užovka se nazývá *colora* v ženském rodu, ale profesor řekl, že jsou to všechno pověry vesnicanů a že užovky s nohama neexistují. Ty víš, jak to chlapce rozzlobí, když se mu tvrdí, že se mýlí, a on naopak ví, že má pravdu, nebo když se mu vysmívají, že je pověřivý, zatím co jde o skutečnost. Myslím, že si na tu příhodu vzpomínám právě pro onu reakci proti domyšlivé autoritě. Ve svém rodišti jsem pak nikdy neslyšel mluvit o neblahých vlastnostech baziliška „scurzone“, který však v jiných zemích byl obáván a opředěn pověrami. A teď zrovna jsem viděl v Laroussovi v přehledu plazů ještěra, seps, kterým je právě užovka se čtyřmi nohama (Larousse říká, že žije ve Španělsku a jižní Francii, je z rodu *scincidés*, jejichž typickým představitelem je *scinque* (snad ještěrka?). Obrázek *seps* neodpovídá *scurzonovi* mého kraje: *seps* je normální užovka, štíhlá, dlouhá, souměrná a nožky jsou umístěny na těle souměrně; *scurzone* je však ošklivý živočich: jeho hlava je značně velká, ne malá jako užovčí. „Ocas“ je velmi kuželovitý, dvě přední tlapy jsou příliš blízké hlavě a pak jsou příliš vzdá-

123

lené od zadních tlap. Tlapky jsou bělavé, nezdravé a vy-
padají zrudně, abnormálně. Celý živočich, jenž pobývá na
vlhkých místech (já jsem ho našel vždycky, když jsem od-
valil velké kameny), působí nemotorným dojmem, ne jako
ještěrka a užovka, které — nehledě k obecnému odporu
lidí k plazům — jsou vlastně elegantní a roztomilé. Nyní
bych chtěl vědět z Tvé zkušenosti v přírodopise, zda
i tento živočich má italské jméno a je-li známo, že na Sardinii
existuje tento druh, který určitě je z téhož rodu jako seps
francouzský. Je možné, že pověst o baziliškovi zabránila
hledat živočicha na Sardinii; profesor v Santu Lussurgiu
nebyl jen tak hlupák, naopak; a byl také velice učený. Měl
veliké sbírky mineralogické atd. a přece nevěřil, že existuje
„scurzone“ jako skutečnost velmi prostá, bez otráveného
dechu a ohnivých očí. Zajisté toto zvíře není příliš rozší-
řené: viděl jsem je asi jen šestkrát a vždy pod kameny,
zatím co užovek jsem viděl na tisíce, aniž jsem potřeboval
pohnout kamením.

Drahá Taťáno, nezlob se příliš nad těmito mými
tlachy. Vroucně Tě líbám.

Antonio

58

Trestnice v Turi 16. června 1930.

Drahá Taťáno,

v Tvém posledním lístku mě moc rozesmálo Tvé
tvrzení, že víš, jak já si potrpím na blahopřání k svátku.
Nevím, kdo Ti odhalil toto tajemství, které jsem pečlivě
ukrýval v nejintimnějších koutcích nejhlubšího podvědomí;

124

bylo tak skrývané a tak tajné, že jsem už od svých šesti let
ani nevěděl, že je skrývám (jen do šesti let jsem dostával
k jmeninám dárky). Mám strach, že objevíš bůhvíjakou
jinou mou tajenou ránu; snad tu, že se chci stát mnichem
trapistou anebo že se chci zapsat do Srdce Ježíšova. (Chci
Ti odhalit jediné tajné přání, které mě vždycky trápilo a
jež se mi nikdy nepodařilo uspokojit a jež snad, bohužel,
nikdy neuspokojím: je to přání jíst smaženou ledvinu smí-
chanou se smaženým mozečkem z kance a nosorožce!)
Drahá Taťáno, v každém případě Ti děkuji za přání a
prostě oznamuji, že svatý Antonín, který mě ochraňuje,
není ten červnový, nýbrž ten lednový, doprovázený
evropským druhem kance. Na neštěstí žije tento kanec jen
na ostrovech Sonda a je tedy velmi nesnadné opatřit jej,
obzvláště ve formě čerstvého mozku a ledviny.

Nejdražší Taťáno, děkuji Ti mockrát za zprávy, které
jsi mi ještě poslala.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

59

Trestnice v Turi 14. července 1930.

Nejdražší Taťáno,

v posledních dnech přišlo nečekané královské roz-
hodnutí. Bylo mi sděleno prominutí jednoho roku, čtyř
měsíců a pěti dní trestu: celkový trest se tak snížil na rov-
ných osmnáct let a den propuštění byl přenesen s 25. kvě-
tna 1947 na 20. ledna 1946. Rozhodnutí se odvolávalo na
prohlášení Zvláštního soudu z května 1930 v souvislosti

125

s dekretem z 1. ledna, který se týká opatření u příležitosti sňatku dědičného prince. Jak vidíš, jde o pravou a skutečnou novotu, protože už bylo zakořeněno přesvědčení, že se lednový dekret nevztahuje na odsouzence Zvláštního soudu: a zatím jim bylo prominuto a já, jako mnoho jiných, myslím, dostal jsem nejen rok, ale rok, čtyři měsíce a pět dní. Jak si to všechno vysvětlit? Já si to vykládám takto: v rozsudcích, daných za domnělé zločiny spáchané před ustanovením zvláštního zákona a tudíž souzené podle starého zákoníku Zanardelliho, žalobní nároky jsou několikeré: já jsem jich měl šest, což dohromady vyneslo 31 let a 8 měsíců věznice a vazby, snížených celkem na 20 let, 4 měsíce a 5 dní. Myslím, že tribunál užil dekretu o prominutí jednoho roku u tří, čtyř nebo pěti žalobních nároků, předěláváje tudíž počet soudního dvora tak, že jsem dostal odpočet 16 měsíců a 5 dnů. Píši Ti toto všechno, že dychtím se dozvědět, zda je má domněnka správná a na které body obžaloby se prominutí užilo. Chceš se na to zeptat? Jakmile se pozdravíš, mohla bys jít snad do soudní kanceláře a zeptat se na tato objasnění; nevím, zda je tu jiná možnost. Snad by ses mohla zeptat P.¹⁾

Objímám Tě srdečně.

Antonio

¹⁾ P.: Piero Sraffa, profesor politické ekonomie v Cambridge. Gramsciho poznal, když byl jako student v Turinu, a upevnil s ním přátelské styky. Profesor Sraffa se snažil pomoci Gramscimu během deseti let jeho vězení, stále udržoval korespondenci s Tatánou Schuchtovou, přijel několikrát do Itálie, podařilo se mu několikrát mít rozhovor s Gramscim, upozornil na jeho osud několik anglických osobností.

Má drahá maminko,

velice se mi líbily dvě malé fotografie, které mi přinesl Nannaro:¹⁾ i když nejsou technicky zdařilé, přece dávají dost bezprostřední dojem Tvého tělesného stavu a Tvého výrazu. Zdá se mi, že přes svá léta a všechno to ostatní udržela ses dost mladá a silná: máš asi málo bílých vlasů a Tvůj výraz je velmi živý, i když poněkud, jak bych to řekl... jako matrony. Vsadím se, že budeš ještě moci spatřit pravnučky a vidět je povyroslé, vlastně velké. Musíme udělat jednoho dne velkou fotografii, kde budeme všechny generace a Ty uprostřed. Mea²⁾ hodně vyrostla, ale je stále ještě velmi klackovitá. Nannaro, podle toho, co jste mu psali, myslel, že jeho dcera je kdovíjakým vzorem moudrosti a geniality. Proto přešel do opačného extrému a zapomněl, že děvčeti je teprve devět nebo deset let. Ale trochu pravdu má, obzvláště když poznamenává, že my jsme v těch letech byli zralejší a duševně vyspělejší. To mne také udivuje. Zdá se mi, že Mea je příliš dětská na svůj věk, právě na svůj věk; že nemá jinou ctižádost, než dělat hezké obličejky, a že nemá vnitřní život, že nemá jiné citové potřeby než nejvyšší živočišné (marnivost atd.). Snad jste ji příliš rozmazlili a nepřinutili jste ji k ukázněnosti. Je pravda, že také já nebo Nannaro nebo ostatní nebyli jsme nuceni ke kázní, ale přinutili jsme se sami. Vzpomínám si, že bych byl v Meiných letech zemřel hanbou, kdybych byl udělal tolik pravopisných chyb. Pamatuješ, jak jsem čítal až do pozdních hodin a ke kolika vytáčkám jsem se utíkal,

¹⁾ Gennaro Gramsci, bratr Antoniův.

²⁾ Mea, Edmea, dcera Gennara Gramsciho.

abych si opatřil knihy. A také Terezina byla taková, ačkoliv i ona byla děvčátkem jako Mea a fysicky byla jistě také půvabnější. Chtěl bych vědět, co Mea dosud čtla: podle toho, co píše, myslím, že asi nečte nic jiného, než školní knihy. Ostatně, snažte se naučit ji pracovat ukázněně a poněkud omezit její „mondénní“ život: méně úspěchů v ješitnosti a více podstatné vážnosti. Ať mi Mea píše a ať mi vypráví o svém životě atd. Pusu všem. Líbám Tě vroucně.

Antonio

61

Trestnice v Turi 22. září 1930.

Nejdražší maminko,

dostal jsem včas Karlův peněžní dopis s dvěma sty lírami. Není mi zle, ani nemám nějakou nemoc, to, že jsem nepsal, mělo jiné příčiny. Nedostal jsem dopis od Nannara, který mi Karel oznamoval. Opravdu doufám, že — jak mi Karel píše — konečně se mu podaří dát Tě energicky léčit. Víš, myslím si vždycky, že příliš důvěřuješ své bývalé statnosti, kdy jsi téměř nikdy nestonala, a že proto nesleduješ dost vytrvale rady lékařů a zanedbáváš se. Karel a Grazietta by Tě měli donutit, aby ses léčila, a nenechat Tě unavit, i kdyby Tě měli na židli přivázat. Ale Grazietta není asi moc energická a také Karel se dá pohnout, a tak Ty snad nepřestaneš stát u pece a pak vycházet dokonce na dvůr, i když jsi rozehřátá atd.! Ach, Peppino Marcias, měla bys mít nablízku syna, jako jsem já, aby Tě donutil

128

k povinnému léčení, a nenechával Tě pobíhat sem a tam jako lasičku.

Drahá mami, piš mi nebo dej mi napsat o svém zdraví. Pusu všem doma a Tobě vroucná políbení.

Antonio

62

Trestnice v Turi 6. října 1930.

Drahá Táňo,

byl jsem spokojen, že přijel Karel. Řekl mi, že ses dost zotavila, ale chtěl bych přesnější zprávy o Tvém zdravotním stavu. Děkuji Ti za všechno, cos mi poslala. Nebyly mi doručeny ještě dvě knihy: fašistická bibliografie a povídky od Chestertona, které si rád přečtu ze dvou důvodů. Za prvé proto, že si je představuji zajímavé, aspoň pokud jde o první knihu, a za druhé proto, že se vynasnažím vzbudit dojem, jaký asi udělaly na Tebe. Přiznám se Ti, že tohle bude má největší rozkoš. Přesně si vzpomínám na Tvůj duševní stav, když jsi čtla první knihu: měla jsi šťastnou disposici přijímat dojmy více bezprostřední a méně komplikované kulturními usazeninami. Ani se Ti nepodařilo zpozorovat, že Chesterton spíše napsal velmi jemnou karikaturu detektivních povídek, než vlastně právě detektivní povídky. Otec Brown je katolík, který si dělá blázný z mechanického způsobu myšlení protestantů, a kniha je v základě apologií církve římské proti církvi anglikánské. Sherlock Holmes je „protestantský“ detektiv, který najde řešení kriminální zápletky zvenčí, opíraje se o vědu, o experimentální metodu, o indukci. Otec Brown je kato-

9 - Dopisy z vězení

129

lický kněz, který rafinovanými psychologickými zkušenostmi a z práce morální kasuistiky otců, aniž zanedbává vědu a zkušenost, ale opíraje se zvláště o dedukci a introspekci, plně poráží Sherlocka Holmese, ukazuje ho jako domýšlivého chlapíka, ukazuje jeho úzkost a ubohost. Na druhé straně Chesterton je velký umělec, zatím co Conan Doyle byl prostřední spisovatel, i když byl jmenován baronem za své literární zásluhy. Proto je u Chestertona slohově rozlišen obsah, policejní zápletka a forma, tudíž je tu jemná ironie k pojednávanému námětu, která činí povídky líbivějšími. Nemyslíš? Vzpomínám, žes čtla tyhle povídky, jako by to byly kroniky o skutečných činech, a vžívala ses do nich tak, žes vyjadřovala ryzí obdiv k otci Brownovi a jeho úžasnému důvtipu tak naivně, až mě to báječně bavilo. Nesmím Tě urazit, protože v této pobavenosti bylo trochu závidi. Záviděl jsem Ti tuhle Tvou schopnost oddávat se čerstvému a čistému dojmu.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

63

Trestnice v Turi 6. října 1930.

Nejdražší Julie,

dostal jsem dva Tvé dopisy: jeden ze 16. srpna a pak následující, myslím zářijový. Chtěl jsem Ti moc psát, ale nebylo to možné, protože v určitých chvílích se mi nepodaří spojit vzpomínky a dojmy ze čtení Tvých dopisů. Ale bohužel mohu psát jen ve dne a v hodinách nikoliv mnou určených, jež se často shodují s chvílemi nervové deprese. Měl

130

jsem velkou radost z toho, co mi píšeš: že čtou znovu mé dopisy z roku 1928 a 1929 opět jsi postihla shodnost našich myšlenek. Avšak chtěl bych vědět, v kterých bodech a u kterých podnětů jsi zas tuto shodnost postihla. V naší korespondenci chybí právě korespondence skutečná a konkrétní: nikdy se nám nepodařilo rozvinout dialog. Naše dopisy jsou serií „monologů“, kterým se ne vždycky podaří shodnout aspoň v základních rysech. Když se k tomuhle připojí prvek času, který způsobí, že se zapomene to, co se předešle psalo, dojem čistého „monologu“ zesílí. Nemyslíš? Vzpomínám si na jednu populární skandinávskou pověst: tři obři bydlí na Skandinávii, vzdáleni jeden od druhého jako Vysoké hory. Po tisíci letech ticha obr číslo jedna křičí na druhé dva: „Slyším bučet stádo krav!“ Po třech stech letech odvětlí druhý obr: „Taky já jsem slyšel bučení“, a po dalších třech stech letech třetí obr odpoví: „Jestli budete ještě dělat takový hluk, půjdu pryč!“ Vůbec se mi nechce psát, vane scirocco, které působí tak, že vypadáme jako opilci.

Vroucně líbám Tebe i naše děti.

Antonio

64

Trestnice v Turi 3. listopadu 1930.

Nejdražší Tatáno,

můj zdravotní stav je stále stejný a mé největší úsilí se soustřeďuje k tomu, abych udržel aspoň nynější stav. Jediným problémem je nespavost, a ta, jsouc dána jen částečně organickými příčinami, je z větší části způsobena

9*

131

důvody vnějšími, mechanickými, souvisícími více méně s vězeňským životem. Nemůže být tedy léčivými prostředky překonána, ale jen zmírněna. Dělal jsem si statistiku v měsíci říjnu: pouze dvě noci jsem spal pět hodin, devět celých nocí jsem nespál vůbec, ostatní noci jsem spal méně než pět hodin rozličně dlouho, což dává obecný průměr o něco více než dvě hodiny za noc. Sám se někdy dívím, že mám ještě tolik odolnosti a že jsem se celkově nezhroutil. Užívám pravidelně Sedobrol. Opakuji, že ho беру proto, abych se alespoň udržel na nynější úrovni tělesného stavu.

Drahá, něžně Tě objímám.

Antonio

65

Trestnice v Turi 4. listopadu 1930.

Má drahá Julie,

nevím, jsi-li ještě v Soči a zda tento dopis má být poslán za Tebou, nebo zda ses už vrátila z odpočinku. Proto Ti ještě neposílám dlouhý dopis podle vzoru Dr Grilla, jak jsem si jej už promyslel v celé jeho struktuře akademické disertace. To bude příště. Zatím Ti oznamuji, že „vše je odhaleno“, že už pro mne není tajemství, to jest, že jsem byl podrobně informován o Tvých skutečných zdravotních podmínkách. Bylo to, abych pravdu řekl, to, čemu se v Itálii říká „veřejné tajemství“ v tom smyslu, že jsem pochopil, že Ti bylo dost zle anebo při nejmenším, žes prožívala duševní krizi, která asi měla tělesný podklad. Byl bych opravdu ubohý literát, kdybych to nebyl pochopil při čtení Tvých dopisů. Po prvním jejich pře-

132

čtení, řekněme účastněm, při němž mne vede k Tobě jen láska, přečítám si je, abych tak řekl, „kriticky“ jako literát a psychoanalytik. Pro mne je literární (lingvistický) výraz vztahem mezi formou a obsahem: rozbor mi dokazuje nebo mi pomáhá pochopit, je-li mezi formou a obsahem naprostý souzvuk nebo jsou-li tu trhliny, zastírání atd. Mohu se také mýlit, zvláště chci-li příliš odvozovat, ale mám-li kritické měřítko, mohu pochopit ledacos, alespoň všeobecný duševní stav. Píši Ti to všechno, abych Ti oznámil, že nyní mi můžeš a musíš psát s největší upřímností. Dostal jsem několik snímků našich dětí, technicky velmi špatných, ale pro mne i tak velice zajímavých.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

66

Trestnice v Turi 17. listopadu 1930.

Drahá Tatáno,

dostal jsem lístek z 10. listopadu a dopis ze 13. Vynasnažím se zodpovědět v pořadí Tvé otázky. Zatím mi nemůžeš posílat knihy. Ty, které máš, nech stranou a počkej, až Ti oznámím, kdy je poslat. Nejdříve se chci zbavit všech starých revuí, které jsem tu za čtyři roky nashromáždil. Než je odešlu, prohlédnu je znovu, abych si udělal poznámky o námětech, které mne nejvíce zajímají, a to mi samozřejmě zabere hezky velkou část dne, protože poznámky jsou doprovázeny odvoláváním, komentáři, atd. Zastavil jsem se na třech nebo čtyřech základních námětech, z nichž jeden se týká kosmopolitické funkce, kterou měli

133

italští intelektuálové až do 18. století; dělí se pak v řadu oddílů: obrození a Machiavelli atd. Kdybych měl možnost použít nutného materiálu, myslím, že by se dala napsat opravdu zajímavá kniha, jaká ještě neexistuje; říkám kniha a míním tím jen úvod a určitý počet monografických prací, protože otázka se jeví rozličně v různých obdobích a podle mého mínění by bylo zapotřebí jít do dob římského imperia. Zatím píšu poznámky, také proto, že četba toho poměrně mála, co mám, mi připomíná starou četbu minulosti. Ostatně věc mi není úplně tak nová, protože před deseti lety jsem napsal pojednání o otázce jazyka podle Manzoniho, a to vyžadovalo jisté pátrání v organizaci italské kultury až do doby, kdy se jazyk psaný (t. zv. střední latina, to jest latina psaná od roku 400 po Kr. až do 1300) oddělil úplně od jazyka mluveného lidem, který se po konci centralisace římské rozpadl v nesčetná nářečí. Po této střední latině následovala vulgární, která byla nově potlačena latinou humanistů, ustupujíc jazyku učenému, vulgárnímu slovníkem, ale nikoliv hláskoslovím a ještě méně skladbou, která byla převzata z latiny. Tak trval vedle sebe dvojí jazyk, lidový nebo nářečový, a učený, totiž mluva intelektuálů a vzdělaných tříd. Sám Manzoni, když předělával „*Snoubenca*“ a ve svých pojednáních o italském jazyce skutečně dbal jediné podoby jazyka, jeho slovníku, a nikoliv skladby, která je přec základní částí každé řeči. Tak na příklad angličtina, ačkoliv má víc než 60 procent slov latinských nebo novolatinských, je řeč germánská, zatím co rumunština, ačkoliv má víc než 60 procent slov slovanských, je jazyk novolatinský atd. Jak vidíš, námět mne zajímá tak, že jsem se dal strhnout.

Líbám Tě.

Antonio

Drahá Terezino,

dostal jsem Tvůj dopis z 11. s fotografií Tvých dětí. Jsou velmi sympatické a roztomilé, a myslím také silné a zdravé. Vskutku jsem se podivil, jak ztloustl Franco. Poslala jsi mi před nějakým časem jednu jeho fotografii, kde vypadal hubený a křehký. Nyní vypadá zřejmě silný, čilý a velmi živý. Jsem tomu vskutku rád a budu Ti vděčen, pošleš-li kopii téže fotografie Tatáně, která ji pošle Julii. Já jsem jí poslal jiné fotografie (které byly technicky velmi nepodařené) a napsala mi, že Delio a Julian se o ně velmi zajímali a mnoho se vyptávali.

Měl jsem velkou starost, protože přes měsíc jsem nedostával od matky zprávy: Karel mi už nepsal po své cestě do Turi (nebo alespoň jsem nedostal jeho dopisy). Nannaro pak, přes veškeré své sliby, mi nikdy nenapsal, avšak v jeho případě je pravděpodobné, že dopisy nedošly. Opravdu by ses měla rozhodnout psát mi častěji a dát mi zvláště mnoho zpráv o svých dětech. To mě velice zajímá. Tvá zmínka o Francovi, že píše „dlouhé, svérázné dopisy“, které Vás baví, se mi líbí: to znamená, že má fantasií, že má co říci a že se namáhá vyjádřit to, co mu víří v hlavě. Kdo ví, bude-li se podobat nám dvěma: pamatuješ, jací jsme byli fanatici na čtení a psaní? Myslím, že také Ty v deseti letech, když už jsi neměla nové knihy, přečetla jsi všechny zákoníky. Zato Mimi, zdá se, nemá velkou fantasií: má udivený výraz člověka, který je příliš zaměstnán podíváním se světu, než aby mu zbyl čas přemýšlet o sobě samém. Maličká se mi zdá spokojená především proto, že ji chrání dva větší a že se tedy lhostejně může svěřit fotogra-

fickému přístroji, aparátu vlkodlaka. Dokonce se mi zdá, že má trochu vyzývavý výraz s nakloněnou hlavou. Myslím se? Samozřejmě fotografie zachytí velmi neklidný pohyb a je možno vykládat špatně pouhé držení těla, i když velmi dramatické, jako na fotografii Tvých dětí.

Piš mi také o matce a o jejím skutečném zdravotním stavu. Přemoz nechuť, nedej se přemoci jednotvárným prostředím úřadu a jeho návštěvníků a jejich hloupými a protivnými žvásty. Musíš být živá, jako jsi byla kdysi (ne ve smyslu fyzickém, neboť v tomto směru jsi, myslím, živá nikdy nebyla, ale ve smyslu intelektuálním), abys mohla dobře vést děti mimo školu a neopustila je ponechané sobě samým, jak se příliš často stává obzvláště v tak zvaných „dobrých rodinách“.

Upřímně Tě líbám.

Antonio

68

Nejdražší Tatáno,

byl bych rád, kdyby se Ti povedlo najít v nějakém knihkupectví v Římě říjnový svazek revue „La Nuova Italia“, redigované profesorem Luigi Russem, a poslat ji Julii. Je tam uveřejněný dopis, v němž se mluví o sporu zdvořile vedeném na mezinárodním kongresu filosofů, konaném nedávno v Oxfordu, mezi Benedetto Croce a Lunačarským na námět, zda existuje nebo může existovat estetická doktrína historického materialismu. Dopis je snad od samého Croceho nebo alespoň od jeho žáka a je velice zajímavý. Z tohoto dopisu vysvítá, že Croceho sta-

136

novisko k historickému materialismu se úplně změnilo od jeho dosavadního stanoviska. Nyní má Croce dokonce za to, že historický materialismus znamená návrat ke starému theologismu středověkému, k filosofii předkantovské a předkartesiánské. Zvláštní věc, která působí pochybnosti, je, že také on, přes svůj olympský klid, začíná příliš často podřimovat, častěji, než se stávalo Homérovi. Nevím, nenapíše-li nějaký zvláštní pamětní spis o tomto námětu, bylo by to zajímavé a myslím, že by nebylo těžko odpovědět mu tím, že by se čerpal v jeho dílech potřebný a dostatečný průkazný materiál. Myslím, že se Croce utekl k velmi průhlednému polemickému klamu a že jeho soud daleko spíše než soud historicko-filosofický, není nic jiného než volní akt, to jest, sleduje praktický účel. Dá se snad prokázat, že mnozí tak zvaní theoretikové historického materialismu upadli do filosofické pozice podobné pozici středověkého theologismu a že z „hospodářské základny“ udělali jakéhosi „neznámého boha“. Ale co by to znamenalo? To by bylo, jako kdyby se chtělo posuzovat náboženství papežovo a jesuitů a kdyby se mluvilo o pověrách bergamských venkovanů. Croceho stanovisko k historickému materialismu mi připadá podobné tomu, jež měli renaissanční lidé k luteránské reformě: „Kam vstoupí Luther, mizí civilisace,“ říkal Erasmus, a přece historikové a sám Croce dnes uznávají, že Luther a reformace byli začátkem veškeré moderní filosofie a civilisace, včetně filosofie Croceho. Člověk z obrození nechápal, že velké hnutí mravní a duchovní obrody, pokud se vtěluje do širokých lidových mas, jak se stalo s luteránstvím, přijímá bezprostředně drsné a také pověřivé formy; a že to bylo nevyhnutelné pro samotnou skutečnost, že německý národ a ne malá aristokracie velkých intelektuálů byl hrdinou a praporečníkem reformace. Kdyby Julie mohla, ať mně dá

137

zprávu, zda polemika Croce—Lunačarskij vyvolá nějaké důležité intelektuální projevy.

Drahá, musím odevzdat dopis. Vroucně Tě líbám.

Antonio

69

Trestnice v Turi 15. prosince 1930.

Nejdražší maminko,

neumím si vysvětlit, co se stalo. Karel mi nepsal už déle než tři měsíce. Tvůj poslední lístek jsem dostal asi před dvěma měsíci. Skoro před půl druhým měsícem jsem obdržel dopis od Tereziny, na nějž jsem odepsal, a nedostal jsem již odpověď (Terezině jsem psal právě před čtyřmi týdny).

Myslel jsem, že Karel snad měl kvůli mně nepříjemnosti a že mi nechce nebo neumí vysvětlit stav svého rozmrzení, nelibosti nebo váhavosti. Proto bych ho prosil, aby mě uklidnil nebo dal uklidnit — ať třeba napíše dopis Mea. Také bych chtěl častěji zprávy o Tvém zdravotním stavu. Posílila ses? Nemáš-li sílu psát, dej někomu napsat pohlednici a sama připoj svůj podpis, bude mi to stačit. Drahá máti, jsou to už páté vánoce, které trávím zbaven svobody, a čtvrté, které prožívám ve vězení. Vskutku, podmínky ve vazbě, v níž jsem strávil vánoce 1926 na Ustice, byly ještě jakýmsi rájem osobní svobody ve srovnání s podmínkami vězeňskými. Ale nemysli si, že se tím zmenšil můj vnitřní klid. Zestárl jsem o čtyři léta, mám mnoho bílých vlasů, ztratil jsem zuby, nesměju se už s ta-

138

kovou chutí jako kdysi, ale myslím, že jsem zmoudřel a obohatil svou zkušenost z lidí a věcí. Ostatně, nepozbyl jsem chuti k životu: ještě mne zajímá všechno a jsem si jist, že i když už nebudu moci chroupat pečené boby, přece jen se mi bude líbit vidět a slyšet chroustat ostatní. Tedy jsem ještě nezestárl, nemyslíš? Starými se stáváme, když se začneme bát smrti a když se začne pocíťovat nelibost při pohledu na jiné, kteří dělají, co my už dělat nemůžeme. V tomto smyslu jsem jist, že ani Ty jsi nezestárla přes svůj vysoký věk. Jsem si jist, že ses rozhodla dlouho žít, abys nás viděla všechny pohromadě a abys mohla poznat všechny své vnuky: dokud se chce žít, dokud se cítí chuť k životu a chce se ještě dosáhnout nějakého cíle, odolává se všem tělesným vadám a všem nemocem. Avšak musíš se dát přesvědčit, že je zapotřebí šetřit poněkud vlastní síly a nenamáhat se umíněně jako za mlada. Právě se mi zdá, že se Terezina ve svém dopise zmínila, poněkud zlomyslně, že se namáháš přespříliš a že se nechceš vzdát svrchovanosti v domácích pracích. A zatím se toho musíš zřici a odpočinout si. Drahá maminko, přeji Ti krásné svátky, abys byla veselá a klidná. Srdečná přání a pozdravy všem doma. Vroucně Tě líbám.

Antonio

70

Trestnice v Turi 29. prosince 1930.

Nejdražší Grazietto,

dostal jsem Tvůj dopis s lístkem od Mey. Na vánoce jsem dostal balík. Řekni mamince, že všechno bylo v po-

139

řádku a nic se nezkazilo. Také chléb byl ještě čerstvý a jedl jsem ho s velkou chutí: cítil jsem vůni výborné sardské kukuřice. A tak jsem si pochutnal na tomto chlebu, který jsem nejedl už více než patnáct nebo šestnáct let. Zprávy o matčině zdravotním stavu mne velmi zarmoutily. Jsem si jist, že s ní máte velkou trpělivost; když o tom dobře přemýšlím, zasloužila by si daleko více než jen trpělivost, protože celý život pro nás pracovala, obětovala se neslychaně. Kdyby to bývala byla jiná žena, kdo ví, jak strašně bychom byli už v dětství skončili; snad by nikdo z nás nebyl živ, nemyslíš?

Viděl jsem fotografii otce Soggiu ve dvou obrázkových časopisech, ale nepoznal jsem ho, dokonce jsem ani nepomyslel, že by mohlo jít o něj, přestože bylo pod jednou fotografií napsáno, že se narodil v Norbello. Díval jsem se pak na něj znovu po Tvém dopise a také pod velkým frančíškánským vousem jsem shledal tahy jeho bratří, zvláště bratra Gina. A nebyl dokonce ani zestárlý, naopak. A přece se stal mnichem, alespoň před pětadvaceti lety a po doktorátu. Byl to opravdu hodný člověk a jistě i hodný mnich, o tom nepochybuji. Tak ghilarzští budou mít po Palmeriovi jiného místního mučedníka, dokonce zasloužilejšího, protože Palmerio měl pouze tu „zásluhu“, že vykonal cestu do Jerusalema. Avšak myslím, že kdyby do Ghilarzy přišel z Číny budhistický mnich a prosil, aby opustili Kristovo náboženství pro Budhovo, ghilarzští by ho jistě zabili tak, jako to Číňané udělali s otcem Soggiu.

Poděkuji Mei za její lístek; potěšila mne, že mi napsala, ale zarmoutila mne, že píše ještě jako školačka ze třetí obecné (a jestli se nemýlím, měla by být v páté). Je to vskutku hanba, protože naše rodina měla ve školách v Ghilarze dobrou pověst. Tahle Mea se musela narodit zrovna v Pirri a její kolébka musela být vždycky ohlušována

ropuchami z rybníků, jež přičarovaly žabí mozek také jí. Umí křičet, ale neumí myslet a přemítat. Vytahej ji za mne trochu za uši a řekni jí, že mi musí občas psát, abych viděl, polepšila-li si pravopis. Milá Grazietto, napiš mi také Ty někdy. Srdečně Tě objímám s maminkou a se všemi doma (včetně služebné, dovolí-li).

Antonio

71

Trestnice v Turi 26. ledna 1931.

Drahá Táňo,

chtěl jsem napsat celý tenhle dopis Julii, ale konečně jsem dostal psaní od Karla, na něž jsem musel odpovědět a mimo to se necítím tak, abych mohl psát Julii, jak bych chtěl, protože mne velice bolí hlava. Příští dopis bude tedy celý pro Julii, pročez Tě prosím, abys mi v těchto čtrnácti dnech nepředkládala otázky, na něž je nutno odpovídat ihned...

... Také historie anglických revuí se stala příliš dlouhou. Mohla ses beze všeho rozhodnout podle Pierovy rady. Tedy: uznávám, že doplněk „Times“ se nahradí doplňkem „Manchester Guardian“ (to jest *Manchester Guardian Weekly*), který stojí pouze třináct šilinků a ne dvacet pět jako „Times“, jako bych uznal, že „Tribuna Illustrata“ se dá nahradit novinami „Domenica del Corriere“ (pozor, jde jen o příklad a já nechci ani „T. I.“ ani „D. del C.“), jelikož celkem vzato Londýn je k Římu v témž poměru jako Manchester k Milánu a rozdíl je zřejmý i v týdenících. Ty londýnské jsou přeplněné sňatky a naroze-

ními *lordů a lady* a ve srovnání s tím dám přednost spíše čtyřem stránkám o pěstování bavlny v horním Egyptě. „*Labour Monthly*“ jde dobře dohromady s „*Guardian Weekly*“ a tím končím.

Dostal jsem prosincové číslo „*Gerarchia*“, ale nikoliv předešlá od července až do listopadu, která mi nebyla zaslána a jež bych chtěl mít. Naprosto nesouhlasím s Tvou cestou do Turi. Jistě přeháníš ve svém zdravotním stavu: vážit padesát kilo je příliš málo a svému zotavování bys neměla klást mez váhy. Doufám, že vážně nevěříš, že to byl čaj, po němž jsi ztloustla o pět kilo. Historka o moskevských obchodnících, tlustých po čaji, je k smíchu: žili jako husy v kurníku, a to přispělo k jejich legendární otylosti víc než čaj. Myslím, že nepohrdali dobrými bifteky, máslem, atd. a že možná pili moc čaje jen proto, aby mohli lépe vytrávit hojná jídla, tak jako pijí italské obchodnice spoustu kávy, často zesílené rumem a koňakem. Myslím, že k otylosti nemáš sklony. Kolik jsi vážila, když jsi byla na universitě, podle fotografie, kterou jsi mi ukazovala? Jistě jsi nebyla moc tlustá, ale musela vážit asi šedesát kilo. Chceš-li jet k své rodině a mít dosti sil, abys vydržela dlouhou cestu s veškerou námahou, kterou přináší a jež je nemalá, musíš mít dobrou zásobu fyzické energie, na niž se můžeš spolehnout. V Turi je počasí velice špatné: mlha a vlhko jako v Miláně, časté deště. Říkají, že je to počasí výjimečné. Mrazí mne při pomyslení, že bys mohla přijet, onemocnět a zůstat tu šest měsíců zavřená doma jako minulý rok. Rozhodně se nesmíš vydávat takovému riziku: abys to mohla udělat, musela bys vážit nejméně 70 kilo a být vyléčená z jaterní nemoci.

Děkuji Ti za Tvá přání. Chceš mi snad vyčítat, že jsem zapomněl 12. ledna na svatou Tatánu? Opravdu jsem na to zapomněl, a také na tak zvané mé svátky, na něž si jen

Ty každoročně tak pilně vzpomínáš. Ujišťuji Tě, že na můj svátek mi ve vězení šunkový salám nepodali; i starosta a starší v obci zapomněli přijít a blahopřát mi. Myslím, že si stále ještě představuješ vězení jako útulek vdavek chťivých sirot pod ochranou královen matek. Ale trochu optimismu není nikdy na škodu, že ano? Vroucně Tě líbám. Napiš Karlovi, žes mi poslala peněžní poukaz, aspoň se přesvědčí, že neumírám hladu.

Antonio

Má nejdražší Julie,

dostal jsem Tvůj dopis z 9. ledna, který začíná takto: „Když myslím na psaní — každý den — myslím na to, co mne umlčuje, myslím, že má slabost je pro Tebe nová...“ Také já myslím, že bylo dosud mezi námi nějaké nedorozumění, právě o této Tvé nynější slabosti a o Tvé dřívější domnělé síle, a chci vzít na sebe aspoň větší část odpovědnosti za toto nedorozumění, která mi právem náleží. Jednou jsem Ti psal, snad si vzpomínáš, jak jsem přesvědčen, žes byla vždycky daleko silnější, než sis sama myslela, ale že se mi téměř protivilo zdůrazňovat příliš tuto okolnost, protože se mi zdálo, že jsem jako otrokář, jelikož Tobě připadla těžší břemena našeho spojení. Stále tak to myslím, ale neznamenalo to ani tehdy a tím méně dnes, že jsem si vytvořil konvenční a abstraktní představu „silné ženy“. Věděl jsem, že jsi také slabá, že jsi dokonce velmi slabá, že jsi konec konců živá žena, že jsi Julka. Ale myslel

jsem mnoho na všechny tyto věci od té doby, co jsem ve vězení, a od nějaké doby ještě více. (Když se nemohou dělat plány do budoucna, přemílá se neustále minulost, rozebírá se a dopadne to tak, že ji lépe vidíme ve všech jejích vztazích, a hlavně se myslí na všechny napáchané hloupé kousky, na vlastní činy slabosti, na to, co by bývalo lepší dělat nebo nedělat, co se mělo nebo nemělo udělat.) Tak jsem se přesvědčil, že pokud se týče Tvé slabosti a síly, dopustil jsem se mnoha pošetilostí (zdá se mi to dnes) a dopustil jsem se jich z přílišné lásky k Tobě, z lásky, která byla s mé strany lehkomyšlností. Přesvědčil jsem se, že ve skutečnosti já, jenž jsem se považoval za dost silného, byl jsem všechno jiné než silný, byl jsem nepochybně slabší než Ty. Tak vzniklo tohle nedorozumění, které mělo velmi těžké následky, když jsi mi nepsala (zatím co bys byla chtěla psát), abys nezničila představu, kterou, jak jsi věřila, jsem si o Tvé síle utvořil. Vysvětlení, která bych měl z těchto svých tvrzení dát, mi připadají nyní tak prostá, že stěží já sám si dokážu představit podmínky, v nichž jsem žil, když jsem cítil a jednal tak neuváženě. Proto nejsem nyní s to, abych o tom psal. Ostatně by to bylo málo platné. Myslím, že nyní je důležitější upevnit mezi námi normální styky, dojít toho, abys nemusela cítit zabraňující brzdy, když mi píšeš, abys při tom necítila téměř odpor, abys neváhala projevit se jinak, než jak jsem si Tě představoval. Řekl jsem Ti, že jsem se přesvědčil, žeš daleko statečnější, než si sama myslíš: také Tvůj poslední dopis mě utvrzuje v mém přesvědčení. I ve stavu deprese, v níž jsi, v těžké psychofysické poruše, zachovala sis velkou sílu vůle, velké sebeovládání, a to tedy znamená, že psychofysická porucha je daleko menší, než by se mohlo zdát a omezuje se ve skutečnosti na poměrné ztížení podmínek, které jsou v Tvé osobnosti, myslím, trvalé, anebo alespoň

já jsem je shledal trvalými, pokud budou spojeny se sociálním prostředím, které neustále vyžaduje silného napětí vůle. Celkem se mi zdá, že jsi nyní posedlá myšlenkou odpovědnosti, která se Ti zdá neúměrná Tvým silám pro úkoly, které chceš splnit, oddaluje Ti vůli a fysicky Tě vyčerpává, kladouc celý Tvůj aktivní život do uzavřeného kruhu, v němž poměrně (i když částečně) se síly mrhají bez výsledku, protože jsou nepořádně zužitkované. Zdá se mi, že přes to všechno sis zachovala dostatečné síly a dostatečnou vůli, abys sama překonala nesnáz, v níž vězíš. Vnější zásah (vnější pouze v určitém smyslu) by Ti úkol usnadnil. Na příklad, kdyby Taťána šla žít s Tebou a kdyby ses konkrétně přesvědčila, že Tvá odpovědnost se skutečně zmenšila. Proto jsem já na Taťanu naléhal, aby se rozhodla jet, stejně jako na ni naléhám, aby se zotavila tak, aby k Tobě mohla přijet v takovém zdravotním stavu, který by jí dovolil okamžitou činnost. Myslím, že by se jinak celá Tvá situace zhoršila místo zlepšila. Ale neustávám tvrdit, že podceňuješ svou vlastní skutečnou sílu a já jsem Tě pošetile nechal jednat (nyní říkám pošetile, protože tehdy jsem nevěřil, že jsem hloupý); nyní ji podceňuješ, protože neumíš konkrétně vyrovnat svou vůli s cílem, kterého je nutno dosáhnout, a neumíš odstupňovat své cíle, a protože jsi poněkud rozháraná. — Drahá, cítím dobře, jak je všechno to, co píšu, nepřiměřené a chladné. Cítím svou bezmocnost vykonat něco skutečného a účinného, abych Ti pomohl. Zmítám se mezi pocitem nesmírné lásky k Tobě, která mi připadáš tak slabá, že potřebuješ neprodleně potěšit fysickým polaskáním, a vědomím, že s mé strany je zapotřebí velkého úsilí vůle, abych Tě na dálku přesvědčil studenými a vybledlými slovy, že stále ještě jsi také statečná a že musíš překonat krisi. A pak mě také posedá myšlenka na minulost... Ostatně máš pravdu,

že v našem světě, Tvém a mém, každá slabost je bolestná a každá síla je pomocí. Myslím, že naším největším neštěstím bylo to, že jsme spolu byli příliš málo a vždycky za okolností abnormálních, oddělení od skutečného a konkrétního života všedních dnů. Nyní musíme v podmínkách, daných vyšší mocí, v nichž se nalzáme, napravit tyto nedostatky minulosti tak, abychom udrželi našemu spojení morální pevnost a zachránili z krise to, co přece bylo v naší minulosti krásné a co žije v našich dětech. Nezdá se Ti? Chci Ti pomáhat, pokud je to v mých možnostech, překonat Tvou nynější depresi. Ale je nutné, abys také trochu pomáhala Ty mně a naznačila mi způsob, jak Ti nejlépe a účinně pomoci, usměřujíc svou vůli, strhávajíc všechny pavučiny falešných představ z minulosti, které ji mohou brzdit. Musíš mi pomáhat poznávat stále lépe naše děti a účastnit se jejich života, jejich utváření, dotvrzení jejich osobnosti tak, aby se moje „otcovství“ stalo konkrétnějším a bylo stále aktuální a stalo se tak otcovstvím živým, a nejen činem v minulosti, která se stále více vzdaluje. Musíš mi tak pomoci poznat lépe dnešní Julku, která je Julka plus Delio plus Julian, souhrn, který už neoznačuje pouze kvantitativní fakt, ale především novou osobnost kvalitativní. Drahá, těsně Tě k sobě tisknu a čekám, že mi budeš dlouze psát.

Antonio

Drahá Tatáno,

nevím, jakým tónem jsi psala do knihkupectví, když jsi oznamovala (podle mé zprávy psané před čtrnácti dny), že až do toho dne jsem ještě nedostal časopisy. Doufám však, že jsi nepsala popuzeně a rozhořčeně, jak by se zdálo z jednoho Tvého lístku. Mně se zdá, že služba není prováděna špatně, i když se tu a tam přihodí nějaká nehoda, a že není důvodu smýšlet špatně o Němcích, kteří s tím přece nemají nic společného, protože ředitelem toho knihkupectví je Ital a majitelé jsou poitalštění Švýcaři. Snad nevíš, že v jednom období italské kulturní historie byl knižní obchod téměř monopolem italských podnikatelů, kteří velice posloužili především Milánu a Turinu: klasickým příkladem je staříčkový Hoepli, který šířil mezi lidem vědu a umění svými velice rozšířenými příručkami. Za málo dní nato, co jsem se Ti zmínil, dostal jsem přesně všechny opožděné zásilky. Byl bych Ti proto vděčen, kdybys ještě laskavě napsala řediteli knihkupectví, oznámila mu to a poděkovala a snad tak zmírnila nějaký svůj předcházející prudký výraz. Navíc mu můžeš připomenout, že jsem ve vězení a že proto všechny publikace, než jsou mi odevzdány, musí být prohlédnuty, orazítkovány a podepsány ředitelem věznice. Bylo by proto dobře, aby jich neposílali najednou celé desítky, protože ředitel pak ztratí snadno trpělivost. Myslím, že právě před dvěma roky jich přišlo najednou 78 kusů, což si vyžádalo 78 orazítkování a 78 podpisů. Jak vidíš, opravdový „*tour de force*“. Jelikož jsem viděl, že už vyšly „*Prospettive economiche*“ od profesora Giorgio Mortara, chtěl bych, abys jim připomněla, že mi je mají

poslat. Rovněž bych chtěl mít letošní novinku senátora Benedetta Croceho *Etika a Politika*, vydanou nakladatelstvím Laterza v Bari, a „*Calendario Atlante De Agostini per il 1931*“.

Dostal jsem kdysi knihu „*Vita di Dante*“ (Dantův život) od profesora Umberta Cosma, o níž P. myslel, že by mě měla zajímat. Musím říci, že mne uspokojila méně, než jsem očekával, z rozličných důvodů, ale obzvláště proto, že jsem měl dojem, že vědecká a morální Cosmova osobnost prodělala jistý rozkladný vývoj. Stal se strašně nábožným v pozitivním smyslu slova; to jest, prodělal asi (upřímně, nikoliv snobsky a kariéristicky) krizi, která se zjišťuje u mnoha universitních profesorů po ustavení university Sacro Cuore, krizi, která by se zdvojnásobila i ztrojnásobila, kdyby byly otevřeny jiné katolické university, s mnoha jinými katedrami pro konvertity z idealismu croceovského a gentiliánského. Jakmile se Ti to hodí, požádej P. o informace. Vzpomínám ještě na zuřivou diskusi v prvním roce university mezi Cosmem, který zastupoval Artura Grafa v přednášení italské literatury, a jedním studentem z kantonu Ticino, Pietrem Gerosou, fanatickým přívržencem Rosminiho a Augustina, u příležitosti posudku, který pronesl De Sanctis o Cesaru Cantú. Gerosa byl neochvějný v tvrzení, že negativní úsudek De Sanctise byl dán politickým a náboženským sektářstvím, protože Cantú byl velký katolík a republikán — federalista, zatím co De Sanctis byl hegelovec a monarchistický unitář (je však pravda, že Cantú byl jmenován senátorem říše, což dokazuje, že jeho federální republikanismus byl při nejmenším povrchní). A chudák profesor Cosmo se ho marně snažil přesvědčit, že De Sanctis byl nestranný a objektivní učenec. Pro Gerosu, jenž měl povahu inkvizitora, také Cosmo byl ďábelský hegelovec, namočený v téže pekelské směle jako

De Sanctis, a neváhal ho otevřeně potírat rozsáhlými citáty z Rosminiho a sv. Augustina. Asi před rokem jsem viděl, že Cosmo a Gerosa spolu sestavili anthologii latinských křesťanských spisovatelů prvních století, pročež mám za to, že Hegel kapituloval před sv. Augustinem, za pomoci Danta a zvláště sv. Františka, jehož byl Cosmo vždycky velkým znalcem. Přece však, když jsem viděl Cosma naposledy v květnu 1922 (byl tehdy sekretářem a radou berlínského vyslanectví), ještě naléhal, abych napsal studii o Machiavellim a machiavellismu. Byla to jeho utkvělá myšlenka, už od roku 1917, že bych měl napsat studii o Machiavellim, a připomínal mi to při každé příležitosti, ačkoliv Machiavelli nejde příliš dohromady se sv. Františkem a sv. Augustinem. Ostatně jsem si zachoval na Cosma vzpomínku, která ve mne probouzí pocit přátelství a skoro úcty, kdyby toto slovo nemělo význam, nesrovnávající se s mým cítěním. Byl, a myslím, že je dosud upřímný a přímý s mnoha znaky oné vrozené prostoty, která je vlastní vzdělancům a učencům. Nezapomenu nikdy na naše setkání v roce 1922 v mohutné hale italského vyslanectví v Berlíně. V listopadu 1920 jsem napsal proti Cosmovi velmi prudký a ukrutný článek, jaký je možno napsat jen v některých kritických chvílích politického boje. Dozvěděl jsem se, že se dal do pláče jako dítě a zavřel se na několik dní doma. Naše osobní vztahy profesora a bývalého žáka se zlomily. Když se v roce 1922 slavnostně se tvářící vrátí na vyslanectví uráčil zatelefonovat Cosmovi do jeho diplomatické pracovny, že nějaký Gramsci by si přál být přijat, zůstal omámen ve své úřední duši, když Cosmo seběhl tryskem po schodech a vrhl se ke mně, zaplavuje mě slzami a vousy, a říká každou chvíli: „Ty víš proč! Ty víš proč!“ Byl jat pohnutím, které mne omráčilo, ale ukázal mi, kolik bolesti jsem mu způsobil v roce 1920 a

jaké cítil přátelství ke svým žákům ze školy. Vidíš, kolik vzpomínek ve mně vyvolala tahle kniha *Vita di Dante* a poznámka od P. (kterému jsem byl ostatně po prvé představen profesorem Cosmem).

Vroucně Tě líbám.

Antonio

74

Trestnice v Turi 9. března 1931.

Nejdražší Tatáno,

dostal jsem včera Tvůj dopis, který mne poněkud uklidnil. Byl jsem už dvacet dní beze zpráv, a to mne poněkud znepokojovalo...

Není pravda, že jsem ztratil důvěru v léky, jak Ty píšeš. To by byla dětinskost. Zpozoroval jsem, že v postavení, v němž jsem, posilující léky nejenže nemají žádný výsledek, ale působí mi zvýšení poruch. Držím velice přísnou dietu, přece však zažívací poruchy se zvětšují a stávají se stále bolestnějšími. Když jsem přijel do Turi, trpěl jsem obzvláště žaludečními bolestmi, často jsem zvracel atd., ale zato jsem neměl střevní potíže. Už asi rok mně přestaly docela žaludeční poruchy, ale nadále se dostavily komplikace střevní. Podle mého mínění jsou úzce spojeny s nespavostí; pozoruji, že když se náhle probudím, po půl hodině se dostaví prudké zažívací bolesti, takže se mi zdá, že probuzení přerušuje trávení a tedy vyvolává poruchy. Když některou noc poněkud klidně spím, tyhle komplikace se zmírní. Přestal jsem užívat Benzofosfan, protože jsem vyzkoušel, že zaviňoval nové potíže. Nemysli

150

si, že jsem nepodnikl nic, abych si zajistil možnost klidnějšího spánku, ale nedokázal jsem nic. Nyní mám chronický zánět žaludku (či gastritis znamená pouze určitý žaludeční neduh a je zapotřebí užít jiného výrazu?) a váhám před každým novým záchvatem, raději nedělám nic. Nejsem fatalista: věřím, že kyslík může oživit plíce, ale jsem přesvědčen, že vdechovat kyslík někomu, kdo má stlačený hrudník, železnými plicemi, prospívá velmi málo a spíše mu to může škodit než prospět. Čekám na Tvé ještě příznivější zprávy. Vroucně Tě líbám.

Antonio

75

Trestnice v Turi 23. března 1931.

Drahá Tatáno,

děkuji Ti, žes myslela na to poslat mé matce telegram k jejímu svátku. Já už jsem na to po druhé zapomněl a vzpomněl jsem si teprve po 19. březnu. Máti bude jistě spokojena, že dostane přání mým jménem. Zdá se mi, že můj předešlý dopis Ti pobouřil příliš fantasií o všech střevních nemocech, které by mě mohly trápit. Ještě že jsem nepropadl vězeňské mentalitě, jinak bych se už nebyl zvedl s lůžka a přesvědčil bych se, že mám skutečně všechny ty nemoci, které jsi vyjmenovala. Doufám, že už nebudeš mít v životě korespondenci s vězni, dohnala bys je k sebevraždě strachem z nemocí a utrpení z tajemných chorob, nerozeznávaných úmyslně špatnou vůlí zdravotních úřadů. Je to totiž skutečně obecná mentalita vězňů: čtou velice pozorně všechny články, pojednávající o nemocech, a dávají mi poslat knížечky *Sám lékařem* nebo *Rychlé léčení* a do-

151

spějí k tomu, že mají nejméně tři sta nebo čtyři sta nemocí, jejichž symptomy na sobě pociťují. Jsou tu tak zvláštní lidé (i mezi politiky), že polykají všechny prášky a léky, odmítnuté jejich společníky v cele, přesvědčeni, že tyhle léky na ně mohou působit jen dobře, protože jistě trpí nemocemi, které tyto léky mírní nebo léčí. Tyto utkvělé myšlenky dospívají až k překvapujícím a podivným absurdnostem. Poznal jsem politika, který si dal poslat spis o porodnictví, a to nikoliv ze zvrhlých choutek, ale protože říkal, že jednou se mu přihodilo, že musel pomáhat rodičce, a od té doby, co byl ve vězení, že jest znepokojován pocitem odpovědnosti, který si tehdy uvědomil; proto, že považuje za nutné vzdělávat se v tomto oboru. Já tedy nevěřím, že mám některou z těch nemocí, které jsi mi vypočítala, ale jen jakousi plynatost, jež se stává bolestivou, když nespím a když je vlhko; ve skutečnosti, když mohu změnit stravu, přejde to docela, a také se to zmírní, když spím a je sucho.

Ať Tě nenapadne poslat mi jogurt nebo něco podobného, protože bych nevěděl, co s tím. Ten, co prodávají v Římě, je přímo odporný ve srovnání s tím, který připravují sardští pastýři. Ujišťuji Tě, že v mých zdravotních podmínkách není nic znepokojujícího ani těžkého, naopak. Už asi deset dní jsem neměl žádné bolesti a také se zmírnilo mé bolení hlavy. Ale zatím Karel mi oznamoval, že Tys nijak neuspořádala svůj hmotný život; že jíš, kdy Tě napadne a občas na to vůbec zapomínáš atd. To mi připadá s Tvé strany jako špatné jednání, protože ses zavázala upravit své stravování tak, aby sis vytvořila rezervu fyzických sil, které by Ti dovolily cestu do Moskvy. Věřil jsem Tvým slibům a teď mě mrzí, že jsem Ti věřil; je vidět, že jsem byl důvěřivý, důvěřivý tak, jako jeden z prvních italských básníků, který napsal:

Mnoho je ženských, které mají tvrdou hlavu.

Ale mužský je výroky přemůže a napomene.

Něco jiného než slova: tady by bylo zapotřebí pořádného karabáče, jak říkával jeden Beduin uvězněný na Ustice, když mi vyprávěl o stycích s manželkami a ženami ve své kabile.

...Chtěl bych také vědět, existuje-li úplný ročník „Leonarda“ z roku 1926 a kolik stojí. Tys mi poslala úplný ročník z roku 1925, ale jen první svazek z 1926. Z ročníku 1927 mi na Ustice ztratili čtyři čísla, která mi scházejí. Další ročníky mám úplné. Chtěl bych sbírku doplnit, protože je to sbírka obecně kulturních pojednání, nejlépe udělaná v těchto posledních letech. Uveřejnili tu na příklad celou serii přehledů vědecké činnosti z prvních pětadvaceti let století, napsaných specialisty, které jsou velice užitečné a dokonce nezbytně potřebné. Prosím Tě však, aby ses s touto objednávkou obrátila na knihkupectví; dá-li se něco dostat, musí se to udělat osobně a nikoliv korespondencí.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Nejdražší Tatáno,

neudivuje mě, že Tě přednášky profesora Bodrera o tecké filosofii málo zajímaly. On je profesorem dějin filosofie, nevím na které universitě (jednou byl v Padově), ale není ani filosof ani historik. Je to vzdělaný filolog,

schopný dělat přednášky typu humanisticko-rétorického. Nedávno jsem četl jeden jeho článek o Homérově Odysseu, který ve mně vzbudil pochybnosti také o tom, zda Bodrero je dobrý filolog, neboť píše, že prodělat válku je zkušenost, která usnadňuje pochopit Odysseu. Pochybuji, že nějaký Senegalec, když prodělá válku, může potom lépe pochopit Homéra. Ostatně Bodrero zapomíná, že Odysseus podle legendy zběhl od odvodu a před vojenskou komisí, která ho přišla na Ithaku dopadnout, simuloval, že je blázen, aby byl osvobozen od vojenské povinnosti.

Pokud jde o jogurt, nejde o sardský patriotismus, ani o okázalé vlastenčení. Vskutku všichni primitivní pastýři připravují mléko tímto způsobem. Jogurt se nemůže posílat ani udržet dlouho, aniž se zkazí tím, že zesýrovatí. Je tu jiný, velice důležitý důvod: je zapotřebí jisté dávky špíny pastýře a okolí, aby jogurt byl pravý. Tento prvek se nedá matematicky stanovit a je to škoda, protože by se jinak dámy pastýřky snažily jako snobové, aby byly špinavé. A ještě něco: nutná špína musí být autentická, ryzí, přírodní, spontánní, ta, která působí, že pastýř páchne právě jako kozy. Jak vidíš, otázka je složitá a bude lépe, když se zřekneš dělat Amarilidu a Chloe v idylickém obrázku.

Drahá Táno, Tvůj dopis mě velice zajímal a způsobil mi radost. Udělalas dobře, žes jej nepřepsala. A pak, proč? Když se rozvášníš, znamená to, že je v Tobě ještě mnoho vitality a žáru. Některé Tvé úvahy jsem vskutku dobře nepochopil, jako tuto: „Snad by se mělo vždycky žít mimo vlastní já, aby se život vychutnal s větší intenzitou“, protože si vskutku neumím představit, jak se může žít mimo své vlastní já vzhledem k tomu, že tu jest jediné já, ztotožnitelné jednou provždy, a že nejde o vlastní osobnost v neustálém pohybu, jímž jsme stále mimo

vlastní já a stále v něm. Pro mne se ta otázka velmi zjednodušila a stal jsem se při vysokém stupni své moudrosti velmi shovívavým. Žerty stranou, myslil jsem mnoho na otázky, o nichž se zmiňuješ a které Tě vzněcují, a nakonec jsem se přesvědčil, že je vina za mnoho věcí na mé straně. Říkám vina, protože neumím najít jiné slovo. Snad je pravda, že tu je druh sobectví, do něhož se upadá nevědomky. Nemyslím tím sobectví v obecnějším slova smyslu, spočívající v tom, že si dáváme sloužit ostatními jako nástroji vlastního blahobytu a vlastního štěstí; v tom smyslu jsem, myslím, nikdy nebyl egoista, protože věřím, že jsem po celý život dal alespoň tolik, kolik jsem přijal. Ale je tu otázka: dáti a dal jest v rovnováze v obecném počítání, jest však vyrovnáno, jde-li o jednotlivé složky osobnosti? Když se vlastní život upjal k jednomu cíli a v tom se soustředí celý součet vlastních sil a veškerá vůle, není nade vši pochybu, že některé nebo mnohé nebo třeba jen jedna složka vlastní osobnosti bude odhalena? Ne vždycky se na to myslí a jednoho dne se na to doplácí. Přijde se třeba na to, že se můžeme zdát sobci právě těm, u nichž se nejméně předpokládalo, že bychom se jim tak mohli jevit. A objeví se původ omylu, jímž je slabost, neumět se nikdy odvážit zůstat sám, netvořit si svazky, náklonnosti, vztahy atd. Dospějeme-li až tam, jest jisté, že jen shovívavé posuzování nám může dát klid nebo poměrný klid, který není úplným nezájmem a lhostejností a ponechává jakýsi průduch budoucnosti. Opravdu: často se vžívám do celého svého životního běhu a zdá se mi, že jsem právě jako Renzo Tramaglino na konci románu *Promessi Sposi*, to jest, že mohu dělat vynálezce a mohu říci: naučil jsem se nedělat tohle a nedělat ono atd. (ačkoliv tento souhrn ponaučení mně velmi málo pomáhá). Nepsal jsem své matce nějaký rok (alespoň dva roky po sobě) a pochopil jsem, že je bo-

lestné nedostávat dopisy (ale pravděpodobně kdybych byl na svobodě, upadl bych do týchž nedostatků a nepovažoval bych je za takové, anebo bych o nich přímo neuvažoval) atd. Celkem: vězeňsky jsem již stár čtyři roky a pět měsíců a doufám, že za nějaký rok budu úplně balsamován. Vysvětlím si všechno, o každém faktu shledám, že se nemohl nestát, vysvětlím si jej a shledám, že moje vysvětlení jsou naprosto nezvratná. Nakonec se přesvědčím, že by bylo ze všeho nejlepší nemyslet už, nepřijímat zvenčí žádné podněty k přemýšlení a tedy nepsat už nikomu a odkládat stranou přijaté dopisy nepřčtené atd., atd. Ale snad nedojde k ničemu z toho a budu z toho mít jen to, že se rozhněváš a že budeš mít nějakou chvíli špatnou náladu, což bude znamenat, že budeš mimo své já a že moje já, nepřijemný host, zabralo jeho místo.

Nejdražší Tatáno, nezlob se příliš, jestliže si Tě žertem dobírám. Mám Tě velice rád a upřímně Tě líbám.

Antonio

77

Trestnice v Turi 20. dubna 1931.

Nejdražší Tatáno,

dostal jsem dvě fotografie a Delioův rukopis. Nepochopil jsem z něho naprosto nic a zdá se mi nevysvětlitelné, že začíná psát zprava doleva a ne zleva doprava. Jsem spokojen, že píše rukama, to už něco je. Kdyby ho bylo napadlo začít psát nohama, bylo by to jistě mnohem horší. Jelikož Arabové, Turci, kteří nepřijali Kemalovy reformy, Per-

156

šané a snad také jiné národy píší zprava doleva, nepřipadá mi to tak závažné a nebezpečné; až se Delio naučí persky, turecky a arabsky, bude mu velice užitečný tento způsob psaní. Jediná věc, která mě zarazí, je příliš málo logiky, která tu byla v systému. Proč ho nutit jako malé dítě, aby si zvykl oblékat se jako ostatní? Proč nenechat svobodnou jeho osobnost také ve způsobu oblékání a proč ho navlékat, jen aby se mechanicky přizpůsobil druhým? Bývalo by bylo lepší předložit mu užitekvé předměty a pak čekat, až si nenuceně vybere: kalhotky na hlavu, boty na ruce, rukavice na nohy atd., anebo ještě lépe, předložit mu mužské a ženské oblečky a nechat mu svobodu výběru. Nemyslíš? Ty dvě fotografie se mi líbily, zvláště proto, že zachycují velice výrazné chvíle Julianovy fysiognomie. Dojem, který činí výraz Delia, jenž byl slabý a churavý, je napraven následujícími fotografiemi ze Soči.

... Četl jsem *Michael, cirkusový pes* od Jacka Londona. Esteticky mi připadá bezvýznamný: je to sociálně propagační kniha — nevím, zda proti vivisekci či pro ochranu zvířat; měl jsem v Římě *Jerry z ostrovů*, což bylo velice hezké, pamatuji-li se dobře. V každém případě nejlepší dvě Londonovy historky o psech jsou *Bílý tesák* a *Volání divočiny*; po úspěchu těchto historek London jich pak napsal o psech příliš mnoho, bez svěžesti a bez spontánnosti.

Četl jsem něco o psychoanalyse, zvláště články v časopisech: v Římě mi o tom něco ke čtení půjčil R.¹⁾ Rád si přečtu Freudovu knihu, kterou Ti označil P. Můžeš o ni požádat. Možná, že Julie bude mít užitek z psychoanalytické léčby, má-li její choroba původ čistě nervový. Já pak věřím, že více než psychoanalýsa dokáže ošetřující lékař;

¹⁾ R. je Ruggero Guicco.

157

starý Lombroso na základě tradiční psychiatrie dosáhl překvapujících výsledků, které byly, myslím, spíše důsledkem lékařské schopnosti než abstraktní vědecké teorie. Jeho vědecký prestiž byl takový, že mnozí nemocní po první návštěvě, a aniž začali nějaké léčení, už se cítili mnohem lépe, nabývajíce znovu sebedůvěry, a obvykle se rychle zotavovali. Možná, že psychoanalýza je konkrétnější než stará psychiatrie nebo že alespoň donutí lékaře, aby konkrétněji prostudovali jednotlivé nemocné, to jest, aby viděli nemocného a nikoliv nemoc: ostatně Freud učinil totéž jako Lombroso, chtěl totiž vytvořit obecnou filosofii z několika empirických hledisek založených na pozorování. Ale na tom málo záleží.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

78

Trestnice v Turi 4. května 1931.

Drahá Terezino,

dostal jsem Tvůj dopis z 28. dubna. Myslím, že Ty a Grazietta jste se naprosto zmýlily ve významu, který přikládáte mým pozorováním, pokud se týče Mey. Předně, poznal jsem Meu jen v roce 1924, když byla ještě malá, a zajisté nejsem s to, abych posuzoval její vlastnosti a stálost těchto vlastností. Za druhé a všeobecně, vyhýbám se vždycky hodnotit kohokoliv, abych se pak opíral o to, čemu se říká obvykle „intelligence“, „vrozená добрota“, „duševní pohotovost“ atd., protože vím, že taková hodnocení jsou velice klamná a mají velmi malou důležitost. Více

158

než všechny tyto věci se mi zdá důležitější „síla vůle“, smysl pro disciplínu a láska k práci, stálost v úmyslech a v tomto úsudku přihlížím více než k dítěti k těm, kdož je vedou a mají povinnost vést je k získání takových zvyků, aniž umrtvili jeho spontánnost. Mínění, které jsem si utvořil ze slov Nannarových a Karlových, je právě toto: vy všichni nedbáte, aby si Mea osvojila tyto vlastnosti pevné a základní pro její budoucnost, nemyslíte na to, že později úkol bude těžší a snad nemožný. Zdá se mi, že zapomínáte, že dnes jsou v naší zemi kladeny ženské aktivitě už od prvních škol těžké podmínky, jako na příklad vyloučení děvčat z mnoha stipendií atd., pro něž je nutné při soutěži, aby měly ženy větší znalosti, než jaké jsou vyžadovány od mužů, a větší dávku houževnatosti a vytrvalosti. Je zřejmé, že moje poznámky nepatřily Mei, nýbrž tomu, kdo ji vychovává a řídí; v tomto případě více než kdy jindy se mi zdá, že je to vychovatel, kdo má být vychován.

Četl jsem se zájmem dopis Ali Camunovi, který jsi mi poslala; měl jsem radost, že tam nejsou pravopisné chyby. Ostatně však se mi nezdá nijak významný: je to sbírka otřelých vět a neshledal jsem tu nic originálního a svěžího; nenašel jsem ani nic dětinského, prostého, kromě nedostatku logiky a spousty rozporů. Že je slavná historie země, která patřila vždycky mnoha vládcům a neměla nikdy vlastní dějiny, říkal už maestro kavalír Pietro Sotgiu, když nás učil zpívat: Srazit pyšnou Aragonu — Tebe viděli udivení lidé — obnovit zapomenuté zázraky — římské a řecké hodnoty. Vzpomínám, že jsme si neuměli představit ty „lidi udivené“ heroismem markýze de Zuri: spíše se líbil Pasquale Tola a také Derosas, kteří nám připadali „sardštější“ než velká Eleonora. Myslím, že Ali Camun bude málo myslet na staré faraony, a bude spíše obdivovat nějakého moderního loupežníka.

159

Drahá Terezino, přeji Ti pro Tvé děti lepší zdraví: pošli mi další zprávy o nehodě, která se stala otci, jenž, doufám, neměl příliš silný duševní otřes. Objímám všechny doma, zvláště matku.

Antonio

79

Trestnice v Turi 18. května 1931.

Drahá Táno,

....Dostávám v této chvíli Tvůj dopis z 15. května a dopis Juliin. Byl bych si přál, abys mi napsala, co říkáš Juliinu psaní. Mně je ještě těžko se orientovat. Zdá se mi, že určitě tu může být jedno kladné jádro: že totiž Julie začíná důvěřovat v sebe samu a ve své vlastní síly; ale nebude tahle důvěra mít známky rozvahy a rozumování, to jest bude hluboká? Myslím, že rozvahový ráz jejího duševního stavu je příliš zřejmý, že totiž „analytický“ moment se ještě nestal silou vitální, popudem volným. Trochu uklidňuje, že Julie, jako většina dnešních Rusů, má velikou víru ve vědu, víru skoro náboženského rázu, jakou jsme my západníci měli koncem minulého století a pak jsme ji ztratili působením kritiky modernější filosofie a obzvláště pohromou, kterou utrpěla politická demokracie. Také věda byla podřízena kritice a byla omezena. Nebyl bych nikdy věřil, že v Turi by se mohl najít někdo, kdo by mohl říci něco rozumného, jak se podle všeho stalo Tobě. Ostatně, bylo opravdu tak rozumné, co Ti bylo řečeno? Myslím, že není těžké najít oslňující životní formule, avšak těžké je žít. Četl jsem nedávno, že v moderní Evropě si jen několik

160

Italů a Španělů zachovalo ještě chuť k životu: také je to možné, ačkoliv jde o všeobecné tvrzení, které může být nesnadno prokázáno. Někdy jde o dost směšné nedorozumění. Jednou jsem měl velice zajímavý rozhovor s Klárou Zetkinovou, která se právě podívovala Italům pro jejich chuť k životu, a myslela, že našla vtipný důkaz toho v tom, že Italové říkají „felice notte“ (šťastnou noc) a ne „klidnou noc“ jako Rusové, „dobrou noc“ jako Němci atd. Že Němci, Rusové a také Francouzi nemyslí na „šťastné noci“, je to možné, ale Italové mluví také o „šťastné cestě“ a „šťastném podnikání“, což zmenšuje příznačnou hodnotu slova „šťastný“. Ostatně v Neapoli se říká o hezké ženě, že je „dobrá“, jistě bez zlomyslnosti, protože „bella“ (krásná) je právě starší „bonula“. Celkem soudím, že životní formule, ať už vyjádřené slovy nebo vyplývající ze zvyků národa, mají jedinou cenu, sloužit jako popud nebo ospravedlnění tomu, kdo má jen choutky, aby z těchto choutek učinil konkrétní vůli: skutečný život nemůže být nikdy určen vnějšími radami nebo formulkami, ale vyrůstá z vnitřních kořenů. V případě Juliině je správná rada „rozvinout se“, to jest hledat v sobě samé vlastní síly a vlastní životní důvody, nebýt bázlivá a nedat se sklíčit a obzvláště nedávat svému životu neuskutečnitelné a příliš obtížné cíle. A myslím, že tahle rada je správná také... pro Tebe, která si někdy myslíš, že se musí a může vyjít z vlastního já, aby se uskutečnil život.

Líbám Tě.

Antonio

11 Dopisy z vězení

161

Drahá Julie,

Táňa mi poslala Deliovu „epištolu“ (používám literárnějšího výrazu) s jeho prohlášením, že má rád Puškinovy pohádky. Velice se mi líbila a chtěl bych vědět, zda Delio přišel na tento výraz sám od sebe nebo jde-li o nějakou literární připomínku. Vidím také s jistým překvapením, že se nyní už nelekáš Deliových literárních sklonů; zdá se mi, žeš jednou byla přesvědčena, že měl sklony spíše... k inženýrství než k básnictví, zatím co nyní vidíš, že bude číst Danta přímo s láskou. Myslím, že se to nikdy nestane, i když jsem velmi spokojen, že se Deliovi líbí Puškin a všechno to, co se týká tvůrčího života, který se rýsuje ve svých prvních formách. Ostatně, kdo čte Danta s láskou? Zhlouplí profesori, kteří si udělají náboženství z nějakého takového básníka nebo spisovatele a oslavují jej podivnými filologickými obřady. Já myslím, že inteligentní a moderní osoba má číst klasiky obecně s jistým odstupem, totiž jen pro jejich estetické hodnoty, zatím co „láska“ znamená přilnutí k ideologickému obsahu básně: obyčejně každý „miluje“ svého básníka, „obdivuje“ umělce. Estetický obdiv může být doprovázen jistým „civilním“ pohrdáním, jako v případě Marxe ke Goethovi. Jsem tedy spokojen, že Delio má rád díla tvořená fantasií a sám se jí dává vést. Nevěřím, že by se proto nemohl stát přesto velkým „inženýrem“, stavitelem mrakodrapů anebo elektrických centrál, naopak. Můžeš se za mne zeptat Delia, které z Puškinových pohádek má nejraději; já opravdu znám jen dvě: „Zlatý kohoutek“ a „Rybář“. Znam pak příběh „řetízku“ s poduškou, která skáče jako žába, prostěradla,

kteřé létá, svíčky, která skáče, aby se skryla pod kamna atd., ale ty nejsou od Puškina. Vzpomínáš si na ně? Víš, že si pamatují ještě z paměti několik desítek veršů? Chtěl bych vyprávět Deliovi jednu povídku z mého kraje, která se mi zdá být zajímavá. Řeknu Ti ji ve zkratce a Ty ji rozvineš ve vyprávění Deliovi a Julianovi. — Nějaké dítě spí. Má připravenou konvici mléka, až se probudí. Myš mu mléko vypije. Dítě jsouc bez mléka křičí a matka hubuje. Zoufalá myš tluče hlavou o zeď, ale zpozoruje, že to nic nepomáhá, a utíká ke koze, aby dala mléka. Koza jí dá mléko, ale až bude mít trávu k pastvě. Myš jde na pole pro trávu, ale vyschlé pole chce vodu. Myš jde ke studánce. Studánka byla zničena válkou a voda se ztrácí. Chce mistra zedníka; ten chce kamení. Myš jde k hoře a rozvine se jedinečný rozhovor mezi myší a horou, kterou zbavili spekulanti lesů a ukazuje všude své kosti bez půdy. Myš vypráví celý svůj příběh a slibuje, že až dítě vyroste, znovu vypěstuje smrky, duby, kaštiny atd. A tak dá hora kamení atd. a dítě má tolik mléka, že se také v mléce myje. Vyrůstá, pěstuje stromy, všechno se změní; zmizí kosti hory pod novou půdou, atmosférické překotné změny se zase ustálí, protože stromy zadržují páry a zabraňují bystrinám zničit planinu atd. Zkrátka, myš uskuteční pravou a opravdovou *pětiletku*. Je to povídka právě z kraje, zničeného vykácením lesů. Nejdražší Julie, musíš opravdu vyprávět tuto pohádku a pak mi napsat, co tomu děti říkají. Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá Tatáno,

nikdy jsem Ti neřekl, že manžel Margerity má nějaký důvod k žárlivosti. Řekl jsem jen, že je žárlivý a že se mi zdá, že je to vlastnost, která zmenšuje sílu jeho charakteru a jeho pracovní schopnosti, nic více. Mně nebylo nikdy řečeno, že má důvody k žárlivosti, když už by tu nějaké důvody byly (důvody toho druhu by pak byly k rozchodu, nikoliv k žárlivosti). Tohle je věc, která dokazuje, jak jsou marné všechny zevšeobecňující charakteristiky obyvatelstva kraje: Sardové, kteří jsou považováni za jižní, nejsou „žárliví“, jak se říká o Siciliánech a Kalabrijských. Hrdelní zločiny ze žárlivosti jsou velmi řídké, zatím co časté jsou zločiny proti svůdcům dívek; vesničané se v míru rozejdou, když to nejde se ženou dohromady, anebo se jenom vyžene nevěrná žena z domu. Často se stává, že muž a žena ve skutečnosti rozvedení se znovu spojí s jinou ženou nebo s jiným mužem téže vesnice. Je pravda, že v mnoha krajích Sardinie před válkou (jak je to teď, nevím) bylo jakési manželství na zkoušku, to jest, pár se vzal, až když měl jednoho syna. V případě neplodnosti každý znovu nabýval svobody (a bylo to schvalováno církví!). Vidíš, jaký je rozdíl na pohlavním poli, které má přece takovou důležitost pro vystižení rázu t. zv. národní duše? Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá maminko,

dostal jsem dopis, který jsi psala Terezininou rukou. Myslím, že bys mi tak měla psát často. Poznal jsem ve psaní celé Tvé nitro a jak uvažuješ; byl to opravdu Tvůj dopis a nikoliv Terezinin. Víš, nač jsem si vzpomněl? Právě se mi jasně vynořila vzpomínka, jak jsem byl v první nebo ve druhé třídě obecné školy a Tys mi opravovala úkoly: dokonale si vzpomínám, že jsem si nikdy nemohl vzpomenout, že uccello (pták) se píše se dvěma c a žes mi tuto chybu opravovala aspoň desetkrát. Nuže, když Tys nám pomáhala naučit se psát (a předtím jsi nás naučila mnoha básním zpaměti: vzpomínám ještě na *Rataplan* a tu druhou: „Podle břehů Loiry, která jako stříbrná stuha — probíhá cestu sto mil — krásnou šťastnou krajinou), je spravedlivé, aby jeden z nás Ti posloužil rukou při psaní, když nemáš dost síly. Jenže vzpomínka na *Rataplan* a písnička o Loire Tě rozesměje. A přece si také vzpomínám, jak jsem se divil (bylo mi asi čtyři nebo pět let) Tvé schopnosti napodobovat na stole víření bubnu, když jsi přednášela *Rataplan*. Ostatně nemůžeš si představit, kolik věcí pamatuji, v nichž se objevuješ Ty vždycky jako dobrodějná víla, plná něhy pro nás. Když se dobře zamyslíš, všechny otázky duše a nesmrtelnosti duše a nebe a pekla nejsou v základě nic jiného, než jedno pojetí tohoto jednoduchého faktu: že každé naše počínání se přenáší na druhé podle své hodnoty, dobra či zla, přechází s otce na syna, s jedné generace na druhou v neustálém pohybu. Jelikož všechny vzpomínky, které máme na Tebe, jsou o dobrotě a síle a Tys dala své

síly v náš prospěch, znamená to, žes už od té doby v jediném skutečném ráji, který existuje; myslím totiž, že tím je matce srdce vlastních synů. Vidíš, co jsem Ti napsal? Jen si nemysli, že chci urážet Tvé náboženské citění, a pak doufám, že se mnou souhlasíš více, než se zdá. Řekni Terezině, že očekávám ten dopis, který mi slíbila. Vroucně Tě líbám a všechny doma.

Antonio

83

Trestnice v Turi 29. června 1931.

Drahá maminko,

dostal jsem dopis od Grazietty, kde mi píše o skvělém výsledku zkoušek, které skládala Mea v Cagliari. Jsem velice spokojen a skládám Mei veliké poklony. Doufám, že mi napíše Mea sama a podrobně mi popíše ty zkoušky a řekne mi své dojmy z Cagliari. Jsem už tak dlouho od toho vzdálen, že ani nevím, jakého druhu jsou a jaký mají účel tyhle přijímací zkoušky, které se konají před závěrečnými zkouškami obecné školy. Představuji si, že jsou to státní zkoušky pro připuštění na střední školu, ustanovené hlavně proto, aby se zaplatily velké taxy a tak se znesnadnil chudým dětem vstup na studie. Chtěl bych dát Mei nějaký malý dárek a pokusím se o to; mám krabičku barev a náčrtníky, které mi před nějakým časem poslala Tatána, domnívající se, že vězeň hová uměleckým zvykům doživotně odsouzených; jakmile budu posílat knihy, přidám tyto věci do balíku a tak si Mea na mne bude vzpomínat. Nikdy jsi mi nenapsala, zda balík knih, jež jsem dal minulého března Karlovi a který

166

měl Karel po dráze poslat, došel na místo určení. Terezina mi ještě nenapsala dopis, který mi předem slíbila.

Dostal jsem dosti čerstvé zprávy od Julie a od dětí. Také Delio se pokoušel napsat mi dopis (nikdy ho nepřiměli k tomu, aby se naučil psát, ale nechali ho, aby se tomu naučil sám od sebe, puzen pouze vlastním přáním; myslím, že tak tomu chtěli také lékaři, protože dítě je nervosní a nechtějí je předčasně získávat pro intelektuální práci). Daří se jim dost dobře; v těchto dnech asi jeli z Moskvy ven, na pár dní na venkov.

Dej o sobě často vědět. Doufám opravdu, jak píše Grazietta, že se Ti nyní vede lépe.

Líbám Tě vroucně se všemi.

Antonio

84

Trestnice v Turi 20. července 1931.

Drahá Terezino,

nedostal jsem ještě odpověď na své dva dopisy matce. Tentokrát mě vaše mlčení znepokojuje. Z posledních psaní bylo vidět, že matčin zdravotní stav byl v poslední době velice kolísavý. Je to od vás velice nepěkné, že mě necháváte tak dlouho v úzkosti. Obracím se na Tebe a opravdu vřele Tě prosím, abys mne upřímně informovala o všem, třebaš i několika slovy.

Srdečně Tě líbám.

Antonio

167

Drahá Tatáno,

nemysli si, že pocit osobního osamocení mne vrhá do zoufalství nebo do jiného tragického duševního stavu. Ve skutečnosti jsem nikdy necítil potřebu vnějšího přínosu mravních sil k tomu, abych žil statečně svůj život, byť i v horších podmínkách. Tím méně dnes, když cítím, že má síla vůle se stala vyhraněnější a výraznější. Ale zatím co v minulosti, jak jsem řekl, jsem se cítil téměř pyšný, když jsem byl osamocen, nyní naopak cítím ubohost, suchopárnost, omezenost života, který výlučně závisí na vůli. To je můj nynější duševní stav.

Jeden z námětů, který mne velice zajímal v těchto posledních letech, bylo stanovení několika charakteristických kritérií v historii italských intelektuálů. Tento zájem se na jedné straně zrodil z přání prohloubit si pojem státu a na druhé straně uvědomit si několik hledisek historického vývoje italského národa. I když omezím zkoumání na nejzákladnější rysy, zůstane přece jen úžasné. Je nezbytně nutné vrátit se do dob římského imperia a k prvnímu soustředění „kosmopolitických“ vzdělanců („imperiálních“), které přineslo s sebou; studovat tedy utvoření klerikální organizace křesťansko-papežské, která dala dědictví imperiálního intelektuálního kosmopolitismu evropskou stavovskou podobu atd., atd. Podle mého názoru jen tak se vysvětlí, že teprve po VIII. století, to jest po začátku prvních bojů mezi státem a církví a soudní mocí se může mluvit o italských „národních“ vzdělancích. Až do té doby italští intelektuálové byli kosmopolitičtí, vykonávali všestrannou funkci nadnárodní (buď pro církve nebo pro

imperium), přispívali k organisování jiných národních států jako technici a specialisté, poskytlí „vedoucí personál“ celé Evropě, a nesoustředili se jako národní kategorie, jako specialisovaná skupina národních tříd. Jak vidíš, tento námět by mohl dát podnět celé serii článků, ale k tomu je nutné celé vědecké bádání. A tak je tomu i s jinými studiemi. Je také potřeba počítat s tím, že zvyk přísné filologické disciplíny, nabytý během universitních studií, mne zásobil snad přílišnou methodickou svědomitostí. Z toho všeho vzniká nesnáz označit knihy příliš odborné. Ostatně uvedu Ti knihu, kterou chci číst: *Un trentennio di lotte politiche* (1894—1922) — (Třicet let politických bojů) od profesora De Viti De Marco, Collezione meridionale editrice, Řím. Něžně Tě objímám.

Antonio

Drahá Tatáno

posledně jsem se Ti zmínil o jisté nevolnosti, která mne trápí. Chci Ti ji dnes popsat, jak nejvěcněji dovedu a se všemi těmi podrobnostmi, které jsou snad podstatné. Začalo to takto: v jednu hodinu ráno dne 3. srpna, právě před čtrnácti dny, jsem měl náhle chrlení krve. Nebylo to pravé a vlastní trvalé krvácení nezastavitelným proudem, jak jsem to slyšel popisovat od jiných. Cítil jsem při vydechování chrčení, jaké je cítit při kataru, následoval záchvat kašle a ústa se naplnila krví. Kašel nebyl vždycky prudký ani silný: právě takový, jaký se dostaví, když je

něco zvláštního v krku, v jednotlivých zakašláních, bez souvislých záchvatů a bez křeče. To trvalo asi do čtyř hodin a za tu dobu jsem vyplival asi 250 až 300 gramů krve. Potom už mi nepřišla krev do úst, ale v přestávkách kašel s chuchvalci krve. Lékař Dr Cisternino mi nařídil „chlorečnan vápenný s adrenalinem v zředění jedné tisíciný“ a řekl, že bude bdít nad průběhem choroby. Ve středu 5. srpna mě lékař vyšetřil a vyloučil, že by šlo o zápal plic. Vyslovil domněnku, že horečka, která se mezitím projevila, by mohla být střevního původu. Katar s chuchvalci krve (ne příliš hojný ani ne příliš častý) mi trval do nedávna. Už několik dní se krev neobjevila vůbec. I když mě někdy zachvátil poměrně silný kašel, neplival jsem ani hlen. Šlo by tedy o náhodný nervosní kašel. Měl jsem příznak, který snad připouští střevní původ horečky. Okolo 5. a 6. srpna jsem měl kožní vyrážku. Levé předloktí bylo úplně pokryto červenými pupínky, trochu méně krk a levá strana hrudníku, avšak na pravé paži nic... Před chrlením krve jsem mimořádně trpěl vedrem a obzvláště v noci jsem se velice potil. Velké noční pocení přestalo teprve před pěti nebo šesti dny. Znovu se dostavilo, avšak v menší síle, ve dvou večerech, kdy jsem měl horečku jako první noc. Myslím, že jsem Ti dal všechny základní informace. Musím připojit, že jsem nezeslábl nijak značně a že jsem neprodělal žádný duševní otřes. Pokud jsem plival krev, měl jsem stále odporný pocit sladkosti v ústech a po každé, když jsem kašlal, zdálo se mi, že mi přijde znovu krev do úst. Ale dnes (to jest, když přestaly krvavé hleny) zmizel i tento pocit, a proto myslím, že nebyl jen psychický. Nyní mi můžeš dát všechny rady, které považuješ za vhodné. Jak vidíš, není tu nic znepokojujícího, ačkoliv, jak řekl lékař, je nutno dávat pozor.

Četl jsem s velkým zájmem dopis od prof. Cosma,

kterýs mi opsala. Dojem je velice složitý. Mrzelo by mě velice, kdyby profesor Cosmo měl mít byť i jen zdaleka podezření, že jsem pochyboval o jeho přímočarosti, důstojnosti jeho charakteru, jeho smyslu pro povinnost. V posledních strankách „Vita di Dante“ (Dantova života) se zdá, že spisovatel sám je horlivě věřící katolík. Spojil jsem tento dojem s faktem, že Cosmo spolu s Gerosou vypracoval anthologii latinských spisovatelů prvních století církve pro katolické nakladatelství a musel jsem si myslet, že se Cosmo obrátil na víru. Zajisté jsem nemyslel, že taková konverse by mohla být „oportunistická“ a tím méně prospěchářská, jak se bohužel stalo s mnoha velkými vzdělanci; sám horlivý katolicismus Gerosy, jak se dobře pamatuji, měl spíše prvky jansenistické než jesuitské. Přece však se mi to nelíbilo. Když jsem byl Cosmovým žákem, v mnoha věcech jsem s ním samozřejmě nesouhlasil, i když jsem tehdy neměl své přesné stanovisko a přes to, že mne k němu poutala náklonnost. Ale zdálo se mi, že jak já, tak i Cosmo, jako mnozí jiní intelektuálové té doby (může se říci v prvých patnácti letech století) jsme se sešli na společném poli: účastnili jsme se celkově nebo částečně reformního morálního a intelektuálního hnutí, které v Itálii podnítl Benedetto Croce. Prvním bodem jeho programu bylo, že moderní člověk může žít bez náboženství a vyzná se bez náboženství zjeveného nebo pozitivního nebo mytologického nebo jak se to dá zvat. Tato okolnost mi také dnes připadá největším příspěvkem k světové kultuře, který dali italská moderní intelektuálové; myslím, že je to civilní vymoženost, bez které nelze být, a proto se mi nelíbil onen tón poněkud apologetický a vznikla ta pochybnost. Nyní by mne mrzelo, kdyby starý profesor měl pro mne trpět, protože z jeho dopisu je zjevné, že byl těžce nemocen. Přes to všechno doufám, že ho snad ještě uvidím

a budu s ním moci začít nějakou dlouhou diskusí, jaké jsme někdy vedli za válečných let, procházejíce v noci ulicemi Turinu.

Nesmíš si myslet, že se zříkám něčeho, co bych si byl mohl koupit na přilepšenou. Ve skutečnosti však chybí zboží. Tento rok prodávali ovoce jen málokdy a vždycky jsem si je koupil. Čerstvý sýr už dlouho neprodávali. Kantinský má jen věci, které nemohu jíst právě pro žaludeční potíže. Lékař mi řekl, že nemohu jíst ani šunku. Dodržuji přesně lékařovy předpisy, ale když jím jenom rýži s máslem, mléko a vejce, nedokážu přece mít vnitřnosti v pořádku.

Dostal jsem dopisy z Ghilarzy. Všichni onemocněli horečkami malárie.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

87

Trestnice v Turi 24. srpna 1931.

Drahá maminko,

dostal jsem dopisy od Mey, Franca a Tereziny, s informacemi o Tvém zdraví. Ale proč mě necháváte tak dlouho beze zpráv? I při malariové horečce se může nějaká ta řádka napsat a já se spokojím s obyčejnou pohlednicí. Také já stárnu, chápeš, a stávám se tedy netrpělivějším, vznětlivějším. Rozumuji takto: vězňovi se nepíše buď z lhostejnosti, nebo z nedostatku obrazotvornosti. V Tvém případě a u druhých z domova nemyslím, že by šlo o lhostejnost. Spíše myslím, že jde o nedostatek obrazotvornosti. Neumíte si přesně představit, jaký může být

život ve vězení a jakou základní důležitost má korespondence, jak vyplňuje dny a dává životu ještě nějakou chuť. Nemluví nikdy o negativní stránce svého života, především proto, že nechci soucit; byl jsem bojovník, který neměl štěstí v bezprostředním boji a bojovníci nemohou a nemají být litováni, když bojovali nikoliv z donucení, ale protože tomu vědomě chtěli. Ale to neznamená, že neexistuje negativní stránka mého vězeňského života, že není velice těžká a že nemůže být alespoň drahými bytostmi ulehčována. Ostatně toto povídání není namířeno na Tebe, spíše na Terezinu, Graziettu, Meu, které by mi přece mohly napsat aspoň nějakou pohlednici.

Vychutnal jsem velice Francův dopis a ocenil jsem jeho koníčky, automobily, kola atd. Pochopitelně, jakmile to bude možné, dám také jemu dárek, abych mu ukázal, že ho mám rád a že jsem si jist, že je hodný a milý chlapec, i když, jak se domnívám, tropí někdy nezbednosti. Jakmile to půjde, pošlu Mei krabičku pastelek, ale Mea přece nečeká něco velkolepého. Terezina mi neodpověděla na jednu otázku, kterou jsem jí dal. Přišel-li totiž balík knih a časopisů, které poslal Karel z Turi minulého března. Potřebuji vědět, zda Vás tyto knihy a časopisy neobtěžují, protože jich mám ještě desítky a desítky kil k odeslání. Mají-li se dát pryč tak jako tak, mohu jich alespoň část darovat vězeňské knihovně. Pochopitelně si myslím, že v každém případě, i když jsou Vám nepohodlné, kvůli omezenému prostoru, jímž trpíte, mohou být užitečné dětem, až budou vyrůstat. Myslím, že je to důležité, připravit jim rodinnou knihovnu. Zvláště Terezina by si měla vzpomenout, jak jsme v dětství hltali knihy a jak jsme trpěli tím, že jsme jich neměli dost k dispozici.

Ale jak mi vysvětlíš, že malárie tolik zuří ve Vašem kraji? Nebo postihla jen Vás? Myslím, že nynější obecní

správcové by měli dělat kanalisaci, tak jako jejich předchůdci zřídili vodovod: vodovod bez kanalisace znamená ovšem rozšíření malarie tam, kde dříve byla řídkým zjevem. Zkrátka, dříve byly ženy v Ghilarze ošklivé a bříchaté ze špatné vody, nyní budou zas ošklivé z malarie. Představuji si, že muži budou provádět intensivní léčbu vínem.

Mnoho srdečných objetí.

Antonio

88

Trestnice v Turi 31. srpna 1931.

Drahá Julie,

jedna z věcí, které mě nejvíce zajímaly v Tvém dopise z 18.—23. srpna je zpráva, že Delio a Julian se zabývají chytáním žab. Před několika dny jsem v jednom článku četl citát z úsudku lady Astorové o způsobu, jak se v Rusku jedná s dětmi (lady Astorová doprovodila G. B. Shawa a lorda Lothiana při jejich nedávném zájezdu). Jak se zdá podle článku, jediná kritika lady Astorové, kterou pronáší o zacházení s dětmi, je tato: že Rusové tak úzkostlivě drží děti v čistotě, že jim ani nedají čas, aby se umazaly. Jak vidíš, tato vznešená dáma je duchaplná a vtipná, ale zajisté duchaplnější je pisatel článku, který zoufale zdvihá k nebi své liberální paže a volá: „Copak bude z těch dětí, až vyrostou, protože bude nemožné přinutit je ke koupání?“ On si snad myslí, že až bude donucování nemožné, chlapi nebudou dělat nic jiného než bořit se do bahna, reagující individuálně liberalisticky na autoritářství, jehož jsou nyní

174

obětmi. Rozhodně však se mi líbí, že Delio a Julian mají možnost se umazat, když chytají žáby. Chtěl bych vědět, jde-li o žáby požitelné, což by dodalo jejich lovecké činnosti praktický a užitečný ráz, který není hodný pohrdání. Nevím, budeš-li se chtít k tomu propůjčit, protože pravděpodobně budeš k žábám stejně aristokraticky zaujatá jako lady Astorová (Angličané nazývají pohrdavě Francouze „jedlíky žab“), ale měla bys naučit děti rozlišovat jedlé žáby od ostatních: ty jedlé mají břicho docela bílé, zatím co ostatní je mají růžové. Mohou se chytat tak, že se dá na udici místo háčku kousek červeného hadru, který spolknou. Je k tomu potřeba džbánu, do něhož se dávají, když se jim ustříhne hlava a nožky. Když se jim sloupne kůže, mohou se upravit dvěma způsoby: jako skvělá polévka, a v tom případě se dlouho vaří s obvyklými přísadami a pak se protlačí sítem tak, že všechno, krom kostí, přejde do polévky; anebo se smaží do zlatova a jedí se chřupavé. V obou případech je to pokrm velice chutný, ale obzvláště velmi výživný a snadno stravitelný. Myslím, že Delio a Julian by mohli již ve svém nynějším útlém věku vstoupit do historie ruské kultury, uvádějící tento nový pokrm v lidový zvyk a vytvářející tak několik milionů rublů nového lidského bohatství na úkor monopolu havranů vran a hadů.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

175

Drahá Tatáno,

dozvěděl jsem se od Karla, žes mu psala o mé nemoci a projevovala velké znepokojení. Také doktor Cisternino mi řekl, že dostal dopis, v němž jsi projevovala své obavy. To mě mrzí, protože se mi zdá, že není důvod k obavám. Musíš vědět, že jsem byl jednou mrtev a pak jsem se vzkřísil, což nasvědčuje tomu, že jsem měl vždycky tvrdou kůži. Už jako dítě, ve čtyřech letech, jsem měl celé tři dny krvácení, doprovázené křečemi, takže jsem docela vykrvácel. Lékaři mě prohlásili za mrtvého a má matka schovávala asi až do roku 1914 malou rakev a zvláštní šatečky, v nichž jsem měl být pohřben. Jedna teta měla za to, že jsem přišel k sobě, jakmile mi pomazala nožky olejem z lampičky věnované Madoně. Proto, když jsem odmítal konat pobožnosti, drsně mi to vyčítala, připomínajíc, že vděčím Madoně za svůj život, což, abych se přiznal, na mne moc nepůsobilo. Od té doby však, jakkoliv jsem nebyl nikdy příliš silný, neměl jsem už nikdy žádnou těžkou nemoc, kromě nervového vyčerpání a špatného zažívání. Nerozzlobil jsem se pro Tvé arcivědecké psaní, protože jsem se mu prostě musel usmát a musel jsem si vzpomenout na francouzskou novelu, kterou Ti nebudu vyprávět, aby ses vskutku nerozhněvala. Vždycky jsem respektoval lékaře a léky, ačkoliv mám větší úctu k veterinářům, kteří léčí zvířata, jež nemluví a nemohou popsat příznaky své choroby. To nutí veterináře k velké pečlivosti (zvířata jsou drahá, zatím co jedna část lidí má hodnotu negativní), kdežto lékaři nemyslí vždy, že jazyk slouží lidem také ke lhaní anebo alespoň k vyjadřování klamných dojmů. Nuže,

dost jsem se zotavil (podotýkám, že jsem nezůstal na lůžku ani o půl hodiny déle než obvykle a vždycky jsem šel na vycházku); průměr horečky poklesl a zřídka kdy dosáhne 37,2 stupně.

Chtěl bych zodpovědět něco z Tvého dopisu z 28. srpna, kde se zmiňuješ o něčem z mé práce o „italských intelektuálech“. Rozumí se, že jsi mluvila s P., protože určité věci Ti mohl říci jedině on. Ale situace byla odlišná. V deseti letech práce s novinami jsem napsal tolik řádek, že bych z nich mohl sestavit patnáct či dvacet svazků o 400 stránkách, ale byly psány pro jeden den a podle mého názoru měly po dni zemřít. Vždycky jsem se zdráhal dělat z nich i sebemenší sbírky. Profesor Cosmo chtěl v roce 1918, abych mu dovolil udělat výběr z jistých kursiv, které jsem psal denně do jednoho turinského deníku. Byl by je uveřejnil, s velmi blahosklonnou a pro mne velmi čestnou předmluvou, ale já jsem to nechtěl dovolit. V listopadu 1920 jsem se dal přesvědčit Giuseppem Prezzolinim, abych dal uveřejnit v jeho nakladatelství soubor článků, které ve skutečnosti byly psány plánovitě, ale v lednu 1921 jsem raději zaplatil výlohy za jednu už vysázenou část a vyzvedl jsem si rukopis. Ještě v roce 1924 poslanec Franco Ciarrantini mi navrhl, abych napsal knihu o hnutí „Ordine Nuovo“ (Nový řád), kterou by byl uveřejnil v jedné své edici, kde už vyšly knihy MacDonalda, Gomperse atd. Zavazoval se, že nezmění ani čárku a nepřilepí k mé knize žádnou předmluvu nebo polemickou postilu. Uveřejnit knihu ve fašistickém nakladatelství za těchto podmínek bylo velice vábivé, a přece jsem odmítl. P. byl v jiné situaci: každý jeho vědecký spis z ekonomie byl velice oceňován a dával podnět k dlouhým diskusím v odborných revuích. Četl jsem v jednom článku senátora Einaudiho, že P. právě připravuje kritické vydání anglického národo-

hospodáře Davida Ricarda. Einaudi velice chválí podnět a také já jsem byl velice spokojen. Doufám, že budu s to, abych četl plyně anglicky, a až bude toto dílo vydáno, přečtu si Ricarda v originále. Studium, které jsem dělal o intelektuálech, je vcelku velice obsáhlé a vskutku myslím, že v Itálii neexistují knihy o tomto námětu. Jistě je mnoho učeného materiálu, ale je roztroušen v nekonečném počtu časopisů a v archivech místních historiků. Ostatně já pojem intelektuála velice rozšiřuji a neomezuji se na běžné označení, které se vztahuje na velké intelektuály. Toto studium přivádí také k některým vymezením pojmu státu, kterým se obvykle rozumí politická společnost (nebo diktatura nebo donucovací aparát na přízpůsobení lidové masy podle typu produkce a hospodářství daného okamžiku) a nikoliv rovnováha politické společnosti se společností civilní (nebo hegemonie jedné společenské skupiny nad celým národem, vykonávaná prostřednictvím organizací t. zv. privátních, jako je církev, společenstva, školy atd.). A právě v civilní společnosti obzvláště působí intelektuálové (Benedetto Croce, na př., je jakýsi druh laického papeže a je velice účinným nástrojem hegemonie, i když se tu a tam může octnout v rozporu s tou či onou vládou atd.). Z tohoto pojetí funkce intelektuálů se dá, podle mého soudu, objasnit důvod, nebo jeden z důvodů pádu středověkých obcí, to jest vláda jedné národohospodářské třídy, která si neuměla vytvořit vlastní kategorii intelektuálů a vykonávat tedy nejenom hegemonii, ale také diktaturu. Italští vzdělanci neměli lidově národní charakter, ale kosmopolitický, podle vzoru církve, a Leonardo lhotejně prodal vévodovi Valentinovi nákresy opevnění Florencie. Obce byly tedy odborářským státem, který nedokázal překonat tuto fázi a stát se integrálním státem, jak marně poučoval Machiavelli, který chtěl pomoci vojenské organizace organisovat

hegemonii města nad venkovem, a proto se může jmenovat prvním italským jakobínem (druhým byl Carlo Cattaneo, ale měl v hlavě příliš chimér). Z toho tedy vyplývá, že Rinascimento (renaissance) musí být považováno za hnutí reakční a utlačující ve srovnání s vývojem obcí atd. Zmiňuji se o těchto věcech, abych Tě přesvědčil, že každé historické období v Itálii, od římského imperia až po obrození musí být pozorováno s tohoto monografického hlediska. Ostatně, budu-li mít chuť a dovolí-li mi to vyšší úřady, udělám předběžný přehled materiálu, který bude asi nejméně padesátistránkový, a pošlu Ti ho, protože — samozřejmě — bych měl rád knihy, které by mi pomáhaly v práci a povzbuzovaly k myšlení. V některém příštím dopise Ti také shrnu materiál jednoho článku o desátém zpěvu Dantova Pekla, abys podala souhrn profesoru Cosmovi, který jako specialista v dantologii mi jistě poví, zda jsem neučinil falešný objev a stojí-li to opravdu za to, vypracovat o tom příspěvek, takovou cetku k mnoha milionům takových poznámek, které už byly napsány.

Nemysli si, že nepokračuji ve studiích nebo že zuřím, protože nemohu v dané chvíli pokračovat ve svých bádáních. Nepozbyl jsem ještě vynalézavou schopnost, záležející v tom, že každá důležitá věc, kterou čtu, mě dráždí k přemýšlení: jak bych mohl napsat k tomuto námětu článek? Představuji si dráždivý klobouk a vlečku a řadu nezvratitelných důvodů, podle mého názoru samé rány pěstí do oka. A tak se bavím sám sebou. Samozřejmě takové čertoviny nepíšu: omezují se na psaní o námětech filologických a filosofických, takových, o nichž Heine řekl: „byly tak nudné, že jsem usnul, ale nuda byla taková, že mě probudila“.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Nejdražší Tatáno,

v jednom Tvém lístku, kde mluvíš o svých návštěvách v biografu a zvláště o filmu *Dva světy*, udivují mne některá Tvoje tvrzení. Jak můžeš věřit v existenci těchto dvou světů? To je způsob myšlení hodný černosotěnců nebo amerického Ku-Klux-Klanu nebo německých hákových křížů. A jak to můžeš říci právě Ty, která jsi měla živý příklad v rodině? Existoval vůbec někdy takový zlom mezi Tvým otcem a matkou a nejsou ještě úzce spojeni? Film je jistě rakouského původu, poválečně antisemitský. Ve Vídni jsem bydlel u jedné stařeny, která dříve, než mne přijala do podnájmu, ptala se mě, jsem-li žid nebo římský katolík; živořila z pronajímání dvou pokojů, spekulující z toho, že roku 1918 v krátkém sovětském údobí byl vydán zákon, že nájemné nepodléhá inflaci. Platil jsem tři a půl milionu korun měsíčně (našich 305 lir), zatím co pensistka platila majiteli domu nejvýš 1000 stejných korun. Když jsem odjížděl, jeden tajemník vyslanectví, jehož manželka měla ve Vídni zůstat kvůli nemocnému synovi, mne prosil, abych zajistil pokoj jeho ženě. Odpoledne jsem své domácí o tom řekl a ona přisvědčila. Brzy ráno klepala na mé dveře a povídala: „Včera jsem se zapomněla zeptat, není-li nová nájemnice židovka, protože já židům nepronajímám.“ Nová nájemnice byla právě ukrajinská židovka. Co dělat? Pověděl jsem to jednomu Francouzovi a ten mi vysvětlil, že existuje pouze jediné řešení: říci pensistce, že jsem se nemohl decentně zeptat té paní, zda je židovka, ale že vím, že je tajemnicí vyslanectví. — Protože maloměšťáci tolik nenávidí židy, jako se plazí před diplomaty. A vskutku

tomu tak bylo. Paní bytná mi přisvědčila a řekla: „Je-li od diplomacie, zajisté jí dám pokoj, protože diplomatů se nemůžeme ptát, jsou-li židé nebo ne.“ A Ty by ses nyní chtěla zastávat téhož světa jako ta Vídeňkačka?

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá máti,

dostal jsem jeden dopis od Tereziny a druhý od Grazietty s několika řádkami Tebou připsanými. Děkuji Ti, ale jestliže Ti psaní působí tolik obtíž, diktuj Graziettě nebo Mei nebo Terezině dopis a pak se jen podepiš. Tak mi můžeš psát častěji. Odpovím v pořadí na dva Tvé dopisy Terezině: co se týče mých knih, řekl jsem Karlovi, aby je nedával číst nikomu cizímu, ale aby je dal doma těm, kdož je chtějí číst. Tohle je má zásada: nechci, aby moje knihy sloužily k ukrácení času lidem, kteří jsou nepřímou odpovědní za mé uvěznění. Terezině pošlu osobně jako dárek jeden z nejhezčích románů Lva Tolstého, „Vojna a mír“, v němž je hrdinkou Nataša, která je velice sympatická. Děkuji Francovi za jeho dobrou vůli stát se letcem, až bude velký, aby přiletěl a uloupil mě a dostal k matce. Možná, že až já vyjdu za čtrnáct let z vězení, bude v Itálii vskutku možno cestovat v aeroplánu jako dnes v automobilu, takže Francův slib může být skutečnější, než se zdá. Jemu pak bude dvacet let a ve dvaceti letech může být velmi dobrým pilotem. Mrzí mě, že se Mima urazila, že

jsem jí neslíbil dárky; mohli jste jí slíbit něco vy, abyste ji uspokojili, také proto, že je ošklivé, vznikají-li mezi dětmi pocity závidění a žárlivosti. Pročež slibuji také jí dárek a uvidíte, že dodržím slovo, jakmile to bude možné. Musí mít trpělivost a vy musíte dětem vysvětlit, že být ve vězení znamená právě nemožnost dělat to, co se člověku chce a právě kdy chce. Myslím, že se domnívají, že jsem v nějakém takovém místě, jako je věž v Ghilarze. Řekněte jim, že naopak mám hodně velikou celu, možná větší, než je kterákoli světnice doma, jenže nemohu vyjít ven. Představ si, drahá máti, a mně se zdá, že jsem Ti to nikdy nepsal, že mám železnou postel s drátěnkou, žíněnou matrací a podhlavník a matrací a vlněnou podušku a také noční stoleček. To, co mi psala Grazietta, mne velice zajímalo. Vznikne-li snadno po malarii tuberkulosa, znamená to, že obyvatelstvo je podvyživené. Chtěl bych, aby mě Grazietta informovala o tom, co během týdne jí: rodina nádeníků, sedláků, malých statkářů, kteří sami pracují na své půdě, pastýřů ovcí, které jim zabírají veškeren čas, a řemeslníků (obuvník nebo kovář). Otázky: kolikrát týdně a kolik masa jedí? Anebo nejedí? Z čeho vaří polévku? Kolik oleje nebo tuku spotřebují, kolik zeleniny, těstovin atd.? Kolik zrní melou nebo kolik kilo chleba kupují? Kolik kávy nebo náhražky, kolik cukru? Kolik mléka pro děti? atd.

Drahá maminko, líbám všechny a Tebe zvláště srdečně.

Antonio

Drahá Tatáno,

...pokusím se Ti nyní souhrnně podat slavný námět Cavalcante a Farinata. 1. De Sanctis ve svém pojednání o Farinotovi zaznamenává drsnost, která charakterizuje desátý zpěv Dantova *Pekla*, poněvadž Farinata, který byl v první části příhody představován jako hrdina, stává se v poslední části pedagogem, to jest, řečeno výrazy croceovskými, Farinata se z poesie stává strukturou. Desátý zpěv je tradičně zpěvem Farinaty, proto se zdálo, že drsnost, zaznamenaná De Sanctisem, je vždycky hodná chvály. Já mám za to, že desátý zpěv obsahuje dvě dramata, drama Farinaty a drama Cavalcantovo a nikoliv jedině drama Farinaty. 2. Je zvláštní, že dantovské vykladačství, byť tak podrobné a byzantské, nikdy si nepovšimlo, že Cavalcante je jediný potrestaný mezi epikurejci z rozžhavených hrobek, říká potrestaný bezprostředním a osobním trestem, a že na takovém trestu se úzce účastní Farinata, ale i v tomto případě „navzdory peklu“. Zákon odvěty u Cavalcanta a Farinaty je tento: jelikož toužili vidět do budoucna, jsou (theoreticky) zbaveni vědomosti o pozemských věcech na určitý čas, to jest, žijí v kuželu stínu, z jehož středu vidí do minulosti za jistou mez a do budoucnosti právě tak za jistou mez. Když se k nim Dante přibližuje, postavení Cavalcanta a Farinaty je toto: vidí v minulosti živého Guida, ale vidí ho mrtvého v budoucnosti. Ale je v daném okamžiku Guido mrtev nebo živ? Je zřejmý rozdíl mezi Cavalcantem a Farinotou. Farinata, když slyší mluvit florentsky, stane se stranickým mužem, ghibellinským hrdinou. Cavalcante zatím myslí jen na Guida, a když

slyší mluvit florentsky, nadzvedne se, aby se dozvěděl, je-li Guido v té chvíli mrtev (od nově přichozích mohou být informováni). Drama Cavalcantovo je velice rychlé, ale neobyčejné síly. Ihned se ptá po Guidovi a doufá, že bude s Dantem, ale když slyší od básníka, neinformovaného přesně o trestu, sloveso „měl“ v minulém čase, po srdcelomném výkřiku padne nazad a již nepovstane. 3. Jako v první části příhody „Guidovo pohrdání“ se stalo středem bádání všech výrobců domněnek a příspěvků, tak ve druhé části strhla pozornost Farinatova předpověď o Dantově vyhnání. Mně se zdá, že důležitost druhé části spočívá hlavně v tom, že objasňuje drama Cavalcantovo, dává k němu všechny základní prvky, aby je čtenář prožil. Byla by to tedy poesie nevysloveného, nevyčteného? Nemyslím, Dante se nezříká uvést drama přímo, protože právě tak to obyčejně uvádí. Je to jeho vyjadřovací způsob a myslím, že vyjadřovací způsoby se mohou měnit v čase tak, jako se mění řeč právě vyslovovaná. (Jen Bertoni myslí, že jde ve stopách Croceho, když obnovuje zase starou teorii o slovech krásných a ošklivých jako linguistickou novinku, odvozenou z Croceho Estetiky.)

Vzpomínám, že v roce 1912, když jsem chodil na přednášky profesora Toescy z dějin umění, poznal jsem reprodukci pompejského obrazu, na němž je Medea přítomna zabít synů, které měla s Iasonem. Je přítomna, majíc oči zavázané, a myslím, že Toesca tehdy řekl, že to byl vyjadřovací způsob v antice a že to Lessing v Laokoontovi (cituji z paměti z těch lekcí) nepovažoval za strojenost nemohoucího, ale dokonce za nejlepší způsob vyjádření neskonale bolesti jednoho z rodičů, vyjádření, jež představeno hmotně by bylo vykryštalisovalo v úšklebek. Stejně slova Ugoliniho: Pak více než bolest zmohl půst — patří do této řeči a lid to pochopil jako závoj, vhozený na

otce, který rozsápe syna. Není nic společného mezi těmito vyjadřovacími způsoby Danta a Manzoniho. Když Renzo myslí na Lucii, když předtím hledal benátskou hranici, Manzoni píše: „Nepokusíme se tu říci to, co cítil: čtenář zná okolnosti: představí si to.“ Ale Manzoni prohlásil, že bylo na světě více než dostatečně lásky, než aby se o ní muselo také mluvit v knihách, má-li se popisovat naše vznesené lidstvo. Manzoni skutečně nechtěl představovat lásku z důvodů praktických a ideových. Ostatně, že výklady Farinatovy jsou úzce spojeny s dramatem Cavalcantovým, uvádí sám Dante, když shrnuje: „Nyní řekněte tedy tomu padlému, že jeho syn je ještě živ“ (také to platí pro syna Farinaty, který přece, zaujat zcela stranickým bojem, neprojevil známku vzrušení při zprávě, že Guido je mrtev, odvozené z toho „měl“; Cavalcante byl více potrestán a pro něj „měl“ znamenalo konec úzkostných pochyb, zda je Guido v té chvíli ještě živ nebo mrtev). 4. Zdá se mi, že tato interpretace odporuje značně thesi Croceho o poesii a o struktuře *Božské Komédie*. Bez struktury by tu nebyla poesie a tudíž také struktura má hodnotu poesie. Otázka je vázána na jinou otázku: Jakou důležitost mají poznámky v divadelních hrách? Poslední reformy divadelního umění s postupně stále větší režisérskou důležitostí činí tuto otázku stále naléhavější. Autor dramatu bojuje s herci a s režisérem prostřednictvím poznámek, které mu dovolují lépe osoby charakterisovat; autor chce, aby jeho podíl byl respektován a aby interpretace dramatu se strany herců a režiséra (kteří převádějí jedno umění v druhé a jsou zároveň kritiky) byla souhlasná s jeho visí. V *Donu Giovannim* přidává autor G. B. Shaw v dodatku také poznámku, psanou Johnem Tannerem, hrdinou, aby přesněji určil hrdinovu postavu a dostal tak od herce více věrnosti své představě. Divadelní dílo bez poznámek je lyričtější než

představení živých osob v dramatickém úderu. Autorova poznámka je částečně vtělením starých monologů atd. Jestliže v divadle umělecké dílo vyplývá ze spolupráce spisovatele a herců, esteticky spojených režisérem hry, mají poznámky v tvůrčím procesu základní důležitost, jelikož omezují libovůli herce a režiséra. Celá struktura *Božské komedie* má tuto velmi vysokou funkci, a je-li správné dělat rozdíly, pak je zapotřebí být neustále obezřelý. — Načrtl jsem to, máje tu pouze malého Danta ve vydání Hoepfliho. Mám pojednání od De Sanctise a Danta od Croceho. Četl jsem v Leonardu z roku 1928 část studie od Luigi Russa, uveřejněné v časopise Barbiho, která připomíná (pokud jsem četl) thesi Croceho. Mám číslo Kritiky s odpovědí Croceho. Ale tento článek jsem už dlouho neviděl, četl jsem jej dříve, než jsem pojal hlavní jádro tohoto námětu, protože je na dně bedny uložené ve skladišti. Profesor Cosmo by mi mohl říci, jde-li o nový vynález deštníku nebo je-li v námětu nějaký zárodek, který by se dal rozvinout v článek, tak abych nějak strávil čas.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

93

Trestnice v Turi 28. září 1931.

Drahá Tatáno,

mrzí mě, žes mi ještě nenapsala svůj názor na židy a na „dva světy“ a nelíbí se mi, že Ti vlezla do hlavy tato pověra, tím spíše, že v Itálii už nějakou dobu antisemitismus neexistuje. Židé se mohou stát ministry (a také

186

předsedy vlády jako Luzzatti) a generály ve vojsku: manželství mezi židy a křesťany jsou velice četná, zvláště ve velkých městech a nejen v třídách lidových, ale také mezi slečnami z aristokracie a židovskými intelektuály. V čem se liší italský žid (vyjma malou menšinu rabínů a starých tradičních vousáčů) od jiného Itala stejné třídy? Liší se daleko více od polského nebo haličského žida téže třídy. Trochu politického antisemitismu bylo proti Toeplitzovi, řediteli Obchodní banky, a v roce 1919 byla založena v Miláně „Rivista di Milano“ (Milánská revue) právě tak antisemitská, jako málo rozšířená. Myslím na italské (či francouzské) přísloví: škrabte Rusa, najdete kozáka; a mnoho kozáků věřilo jako článku víry, že židé mají ocas.

Co se týče dantovského námětu, myslím, že Tě bude velice málo zajímat, tím spíše, že je velice schematický a Ty snad nebudeš rozumět některým narážkám na knihy učenců. Vroucně Tě líbám.

Antonio

94

Trestnice v Turi 28. září 1931.

Drahý Karle,

dostal jsem Tvůj dopis z 12. září. Nesmíš se divit, že jsem Ti neodpověděl minulý týden, jak bych byl mohl; musím rozdělit svůj čas mezi své různé dopisovatele. Dvě knihy, které jsi mi označil, jsou obě hodny koupě, znám je a mohu Ti označit jejich vnitřní a vnější nedostatky. „Storia di Roma“ (Římské dějiny) napsal, myslím, nejen Hartmann, ale také Kromayer. Je to dobrá kniha, jakkoliv

187

zastaralá a mizerně přeložená (alespoň první vydání). Jiný velký nedostatek je, že dějiny začínají od doby prvních historických dokumentů a mlčí docela o prvních stoletích, zvaných „legendární“. Moderní dějepisceví není tak přísné a pobožnůstkářské, pokud jde o hmotné doklady: ostatně už Goethe napsal, že je potřeba vyučovat celým římským dějinám, i těm legendárním, protože lidé, kteří vynalezli ony legendy, byli hodni uznání i za vymyšlené legendy. Je však pravda, že o mnoha legendách bylo novodoběji prokázáno, že to vůbec legendy nebyly, že v nich bylo aspoň zrnko pravdy. Bylo to prokázáno novými objevy archeologickými a nálezy epigrafických dokladů atd. Kniha od Wellse je také velice špatně přeložena, přes to, že nakladatelství Laterza požívá dobré pověsti. Je zajímavá, protože se snaží zlomit zdomácnělou představu, že zvláště ve starých dobách byla historie jediné v Evropě; Wells mluví o starověkých dějinách Číny, Indie a o středověkých dějinách Mongolska tímž tónem, jímž mluví o evropské historii. Ukazuje, že se světového hlediska Evropa nemá už být provincií, která se považuje za úschovu veškeré světové civilisace. Jiná novinka, uvedená Wellsem, která je mi méně sympatická, je historie země před objevením člověka. Z toho, jak je deformována historie katolické církve, její vliv na vývoj civilisace, je cítit, že Wells je anglikánský protipapežovec a nikoliv historik bez předsudků.

Co se týče učení jazyků, které zamýšlíš začít, rádím Ti, aby ses neztrácel příliš v gramatikách, ale abys spíše zběžně četl ve slovníku než v mluvnicích. Gramatika, podle mne, má doprovázet překlady, nikoliv jim předcházet. Mnozí začínají studiem mluvnic a už z nich nevybřednou, protože si opotřebují paměť. Musím končit. Líbám Tě.

Piš domů.

Antonio

Nejdražší Táno,

zmírnilas otázku t. zv. „dvou světů“, již sis dala, ale nemění to nic na základní nesprávnosti Tvého stanoviska a nijak neubírá význam mému tvrzení, že jde o ideologii, která náleží, byť i jen okrajově, k ideologii černosotěnců atd. Chápu výborně, že by ses neúčastnila „pogromu“, avšak aby mohlo dojít k „pogromu“, bylo by zapotřebí velikého rozšíření ideologie neproniknutelných „dvou světů“, ras atd. To vytváří onu nezvažitelnou atmosféru, z níž černosotěnci těží, když nechají nalézt zakrvácené dítě a obviňují židy, že je zavraždili jako rituální oběť. Vypuknutí světové války ukázalo, jak vedoucí třídy a skupiny dovedou využít těchto ideologií zjevně neškodných k určování vln veřejného mínění. Věc mne v Tvém případě tak překvapuje, že se mi až zdá, že bych Tě neměl rád, kdyby ses nesnažila úplně osvobodit od každého zabývání se touto otázkou. Co chceš říci výrazem „dva světy“? Že jde o dvě země, které se nemohou sblížit a navázat spojení mezi sebou? Chceš-li to říci a jde-li o výraz metaforický a relativní, pak to má malý význam, protože metaforicky „světy“ jsou nesčetné až po onen, který se vyjadřuje selským příslovím: Manželku a voly opatři si z vlastního kraje. K jaké společnosti náleží jednotlivý člověk? Což každý z nás neusiluje neustále sjednotit vlastní pojetí světa, v němž stále trvají různé zlomky zkamenělých kulturních světů? A neexistuje všeobecný historický proces, který směřuje neustále k sjednocení všeho lidského pokolení? Což my dva, když si píšeme, neodhalujeme stále přičiny rozporů a zároveň nezkoušíme nebo nepovedlo se

nám shodnout se v některých otázkách? A nesnaží se každá skupina nebo strana nebo sekta nebo náboženství o vytvoření vlastního konformismu (nemyslím ve smyslu přívrženeckém nebo pasivním)? Důležité v naší otázce je, že židé byli vysvobozeni z ghettu teprve v roce 1848 a v ghettu byli odloučeni po všech stránkách od evropské společnosti téměř dvě tisíciletí, a nikoliv proto, že tomu chtěli, ale vnějším tlakem. Od roku 1848 byl pak asimilační proces v západních zemích tak rychlý a hluboký, že by se myslelo, že jen nucené odloučení zabránilo v různých zemích jejich úplné asimilaci, kdyby nebylo bývalo až do francouzské revoluce křesťanské náboženství jedinou „státní kulturou“, která právě vyžadovala odluku židů nábožensky neústupných (tenkrát, ale nyní nikoliv, protože z židovství přecházejí k čistému a prostému deismu nebo atheismu). Rozhodně je však nutno poznamenat, že mnohé rysy, o nichž se soudí, že jsou dány rasou, jsou zatím dány životem v ghettu, jenž je různý v různých zemích, takže anglický žid nemá téměř nic společného s židem z Haliče. Zdá se, že Gandhi představuje indickou ideologii. Ale Indové učinili z původních obyvatel Indie — Dravidů — parie, byli národ bojovný a teprve po mongolské invasi a anglickém dobytí mohli vydat ze sebe člověka, jako je Gandhi. Židé nemají státní území, jednotu jazyka, kulturu, hospodářský život už po dvě tisíciletí. Jak by se v nich mohla najít účinnost atd.? Ale také Arabové jsou semité, krevní bratři židů a měli své období agresivity a pokusů o světové imperium. A pokud jsou židé bankéři a držitelé finančního kapitálu, jak můžeš říci, že se neúčastní účinnosti imperialistických států?

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj lístek z 10. října, který nijak nezeslabil účinek Tvého dopisu z 2. října. Nebyl drsný, ale útočný. Co mělo znamenat, že já si s Tebou hraju na slepou bábu a že se Tě snažím „ošulit“? Měl bych odpovědět tvrdými slovy, ale myslím, že je pro budoucno lépe vyhnout se každému opakování těchto nemilých příhod, mírně řečeno. Tvá minulá narážka na moje zaměstnání bývalého novináře není tedy nic jiného, než *imbelle telum sine ictu*, abych použil okázalého výrazu. Nebyl jsem nikdy novinářem - profesionálem, který prodává své pero tomu, kdo mu je lépe zaplatí a musí neustále lhát, protože lež se stane profesionální vlastností. Byl jsem velmi svobodným novinářem, stále jednoho jediného mínění, a nikdy jsem nemusel skrývat svá nejhlubší přesvědčení, abych se zalíbil buď majitelům, nebo intrikánům. Píšeš, jak Tě mrzelo, že jsem napsal, žeš zmírnila svůj názor na židy. Máš pravdu v tom smyslu, žeš nezmírnila nic, protože v tom Tvém názoru je tak trochu ode všeho, ale každá věc s jiného hlediska. Z počátku to bylo stanovisko, které vedlo přímo k antisemitismu, potom pojetí, jaké má židovský nacionalista a sionista, a konečně názory, které by byli sdíleli staří rabíni, kteří se opřeli zrušení ghett, předvídjíce, že upuštění od onoho bratrstva na odděleném území skončí poskvrněním „rasy“ a uvolněním náboženských pout, která ji udržovala jako osobnost. Zajisté jsem pochybil, že jsem diskutoval. Bývalo by bylo lépe žertovat a uvádět proti tomu teorii anglického „klidu“, francouzské „zuřivosti“, německé „věrnosti“, španělského „grandství“, italské „kombinační

schopnosti“ a konečně slovanského „kouzla“, což jsou všechno věci velice užitečné k psaní románů na pokračování a k natáčení filmů pro lid. Anebo jsem Ti mohl dát otázku, zda víš, kdo je „pravý“ žid nebo žid v obecném smyslu nebo také člověk v obecném slova smyslu, jenž se, myslím, nenajde v žádném anthropologickém či sociologickém museu. A také co dnes znamená pro židy jejich pojetí Boha jako „boha vojsk“ a celé povídání Bible o „vyvoleném národu“ a poslání židovského lidu, které se podobá Vilémově mluvě před válkou. Marx napsal, že židovská otázka neexistuje od té doby, kdy se všichni křesťané stali židy, přizpůsobující se tomu, co bylo podstatou židovství, t. j. spekulaci, anebo že se židovská otázka rozřeší, až bude celá Evropa osvobozena od spekulace nebo od židovstva vůbec. Myslím, že jediný způsob je položit všeobecnou otázku kromě uznání práva hebrejských společenstev na kulturní autonomii (jazyk, školy, atd.) a také na autonomii národní, v případě, že by se některému bratrstvu židovskému jakkoliv podařilo obývat nastálo nějaké území.

Všechno ostatní se mi zdá být špatnou směsí mysticismu, dobrou pro židovské intelektuálky sionismu, jako problém „rasy“ myšlený v jiném smyslu než v čistě anthropologickém. Už za časů Kristových židé nemluvili svou řečí, která se stala jazykem liturgickým, ale mluvili aramejsky. Když „rasa“ zapomněla svůj rodný jazyk, znamená to již, že ztratila největší část dědictví z minulosti, z primitivního pojetí života a že přijala (jazykem) kulturu národa dobyvatelského. Co tedy znamená ještě „rasa“ v tomto případě? Zřejmě jde o novou společnost, moderní, která dostala pasivní nebo přímo negativní pečeť ghetta a v rámci této nové sociální situace znovu utvořila novou povahu. Divné je, že si neposloužíš historií pro celou tu otázku, a pak bys chtěla ode mne historické vysvětlení

skutečnosti, že některé skupiny kozáků věřily, že židé mají ocas. To byla anekdota, kterou mi vyprávěl jeden žid, politický komisař jedné úderné divise kozáků z Orenburgu za rusko-polské války v roce 1920. Tito kozáci neměli na svém území židy a představovali si je podle úřední a klerikální propagandy jako příšerná stvoření, která zabila Boha. Nechtěli věřit, že politický komisař je žid. „Ty jsi náš,“ říkali mu, „ty nejsi žid. Máš plno jizev po ranách, utržených od polských kopí, bojuješ s námi. Židi, to je něco jiného.“ Také na Sardinii je žid pojímán rozdílně: je tu výraz *arbeu*, což znamená příšeru legendární oškřivosti a špatnosti. Je tu „jidáš“, který zabil Krista Ježíše, ale ještě se rozlišuje na jidáše dobrého a zlého, protože zbožný Nikodém pomáhal Marii snímat Syna s kříže. Ale pro Sarda „jidášové“ nejsou spojeni se současností; když o někom řeknou, že je jidáš, ptá se, je-li jako Nikodém, ale všeobecně věří, že to má znamenat „špatný křesťan“, jako byli ti, kteří chtěli Kristovu smrt. A je tu ještě výraz *marranu*, ze jména „marrano“, které se dávalo ve Španělsku židům, kteří předstírali konverzi, a v sardštině má význam všeobecně urážlivý. Na rozdíl od kozáků Sardové, kteří nebyli ovlivněni propagandou, nerozlišují židy od ostatních lidí. Tak jsem zlikvidoval, co mne se týče, problém a nedám se vyprovokovat, abych začal o jiném. Otázka ras, mimo anthropologii a studia prehistorická, mne nezajímá. (Tak je bezcenná Tvá narážka na důležitost náhrobků ve vztahu k civilizaci, to platí jen pro starší časy, kdy náhrobky byly jediným časem nezničeným pomníkem a protože v hrobkách bývaly vedle pohřbeného uloženy předměty denní potřeby. Rozhodně však nám tyto náhrobky poskytují velice omezený obraz časů, kdy byly postaveny: obraz tehdejších zvyků a náboženských obřadů. A to ještě patří vysokým a bohatým třídám a často cizím vládcům země,

nikoliv lidu.) Já sám nepatřím žádné rase: můj otec je nového albánského původu (rodina utekla z Albánie po válce nebo za války v roce 1821 a rychle se poitalštila). Má babička byla z Gonzaly (pocházela z některé italsko-španělské rodiny jižní Itálie, jakých tam bylo mnoho po zrušení španělského dominia). Má matka je Sardka po otci i po matce a Sardinie byla připojena k Piemontu teprve v roce 1847, když předtím byla osobním lénem a panstvím Piemontských, kteří ji měli výměnou za Sicilii, jež byla příliš vzdálená a méně obhajitelná. Má kultura je přece v základě italská, a to je můj svět; nikdy jsem nezpovozoval, že bych byl rozpolcen mezi dvěma světy, ačkoliv to o mně bylo řečeno v „Giornale d'Italia“ v březnu 1921, kde se v článku o dvou sloupcích vysvětlovala má politická činnost v Turině, mezi jiným tím, že jsem sardského původu, nikoliv piemontského nebo sicilského atd. Že jsem původu albánského, to se neřeklo, protože také Crispi byl albánského původu, vychován v albánské koleji a mluvil albánsky. Ostatně v Itálii se tyto otázky nikdy nekladly a v Ligurii se nikdo nezalekne, když si některý námořník přivede do vsi negerskou ženu. Nejdou si na ni sáhnout s nasliněným prstem, aby viděli, zda to černé nepouští, ani nevěří, že prostěradla budou začerněná. Vroucně Tě líbám.

Antonio

97

Trestnice v Turi 19. října 1931.

Drahá Táňo,

příště bych chtěl napsat Julii pokud možná celý dopis; bude-li to nutné, připiší Ti krátkou zprávu. Pročež mi ne-

194

dávěj složitě otázky. Viděl jsem v Croceho časopise „Critica“ De Ruggierovu velkou chválu knihy Salvadora de Madariaga: *Anglais, Français, Espagnols*, vydala *Nouvelle Revue Française*. Madariaga je španělský funkcionář ve Společnosti národů a nějaký čas vyučoval na jedné anglické universitě. Proto se zdá, že je obzvláště kompetentní k stanovování rozdílných rysů tří národů, aniž by upadl do předpoklů, obvyklých při takových pracích. Proč si to nepřečteš a pak mi to nepošleš? Udělala bys mi radost. Ne proto, že by úsudek De Ruggiera byl dobrý, protože také De Ruggiero směřuje k pojetí lidstva jakožto národních skupin intelektuálů. Avšak i s tohoto hlediska (až bude kriticky známé) může být kniha zajímavá, zvláště pro Francouze a Angličany. Nikoliv tolik pro Španěly, protože Madariaga je Španěl, i když inteligentní, a Vico v jedné své zásadě (nebo článku) z „Scienza Nuova“ píše, že „nadutost národů“ je jednou z nejtěžších překážek k napsání dějin. Za doby Crispiho napsal jeden francouzský publicista (myslím, že se jmenoval Ballet) knihu *L'Italie qu'on voit et l'Italie qu'on ne voit pas.*¹⁾ Tento název by se mohl dát knize o národních vlastnostech, a přitom to, co obvykle vidíme, jsou intelektuálové, a co nevidíme, jsou obzvláště sedláci, kteří přece, jakožto většina obyvatelstva, jsou právě „národem“, i když znamenají málo ve vedení státu a jsou zanedbávání od intelektuálů (kromě zájmu, který budí nějaký jejich pitoreskní rys). Tak potom dochází k úkazům budícím velké hrůzy, jako byl strach v roce 1789—90 ve Francii, když se sedláci vzbouřili: jednají jako tajemné, neznámé síly, jako základní síly přírody a budí paniku jako zemětřesení nebo cyklony.

Něžně Tě objímám.

Antonio

¹⁾ Italic, jak ji známe, a Italic, jak ji neznáme. (Pozn. překl.)

13*

195

Nejdražší máti,

dostal jsem Tvůj dopis ze čtrnáctého a velice mě uspokojilo vědomí, že ses posílila a že půjdeš alespoň jednoho dne na slavnost sv. Serafina. Jak se mi líbilo, když jsem byl chlapcem, údolí Tirsa pod sv. Serafinem! Seděl jsem celé dlouhé hodiny na skalce a obdivoval to jezírko, které řeka tvořila právě pod kostelem malou hrází níže položenou. Díval jsem se na slípky, jak vycházely z okolního křoví a plavaly až do středu, na ryby, které skákaly pro komáry. Snad se to teď všechno změnilo, jestliže začali stavět projektovanou hráz, aby nashromáždili vody Flumineddu. — Vzpomínám si ještě, jak jsem jednou viděl velkého hada vlézt do vody a za chvíli vylézt s velkým úhořem v tlamě a jak jsem zabil hada a sebral mu úhoře, kterého jsem pak musel vyhodit, protože jsem nevěděl, jak ho přinést domů; ztuhl jako hůl a ruce mi po něm hrozně páchly.

Jak Tě mohlo napadnout, že mi není dobře a že Ti to skrývám? Samozřejmě nemohu tancovat na jedné noze, ale sám se někdy divím, že jsem tak odolný. Teď už nemám zuby na žvýkání, a proto musím jíst jen některé věci. To mě mrzí zvláště proto, že brzy dají do prodeje jehněčí maso a nebudu je moci jíst, přestože mi tolik chutná.

Nevzpomínám si na Marii Porcu; a přece jsem ji musel znát, když žila 96 let. Napiš mi někdy o rodině tety Margerity. Co se stalo s Janem, Ignácem, Natalinou a jinými, na jichž jména si nevzpomínám? Janovi synové musí být už dost velcí. A Nennetta Cuba? atd. atd. Měla bys mi jednou udělat přehledku všech mých starých známých. Vzpomínáš si na staršího syna řezníka Tanielle? Jednou

jsem ho náhodou potkal v jedné milánské kavárně. Byl vyhozen z novin Farinacciho v Cremoně (opravdu nevím, co mohl udělat v novinách, protože měl vzezření stejně hloupé a rozpačité jako za mlada) a mluvil se mnou velmi ponížene a žádal, abych mu našel místo v novinách mé strany. Zdálo se mi, že se mu daří i finančně velmi bídne a musel jsem se smát jeho nevinné otázce.

Očekávám dopis, který mi slibuje Terezina. Líbám všechny, zvláště děti a Tebe, drahá maminko, jak nejvroucněji mohu.

Antonio

Drahá Tati,

vždycky jsem Ti zapomněl napsat o odvolání, které učinil Umberto¹⁾ pro revisi procesu a jež jsem před časem dostal a studoval. Důvody odvolání, které mi byly známé, znal také on, jak jsem viděl, a vyložil je. Avšak jiný důvod, který přece Umberto také znal, protože jsem mu jej já sám řekl po odsouzení, neuvědl přesně a v celém jeho dosahu. Snad bych mohl já rozvinout tento důvod, bude-li možno dostat prostřednictvím advokáta (ale který advokát se tou otázkou zabývá?) přesná data k výkladu, abych je připojil k odvolání. Hleď, oč jde. Jedním z hlavních bodů obžaloby proti podezřelým členům Ústředního výboru komunistické strany, jíž bylo obvinění z pokusů o ozbrojené povstání v roce 1926 a jako výsledek porad Lyonského sjezdu, bylo dílko nazvané *Všeobecná pravidla občanské války*. Umberto správně vzpomíná, že onen spisek byl

¹⁾ Umberto Terracini.

dokonce uveřejněn v revui „Politica“, řízené samým ministrem soudnictví a spravedlnosti a akademikem Francesco Coppolou, a potvrzuje, že odsouzené dílko není nic jiného než knižní přetisk oné publikace. Já jsem to dílko nikdy neviděl, a proto nevím jistě, zda jde o přetisk takového druhu. Ostatně ve srovnání s přesnou a doložitelnou pravdou je to málo důležité. Spis *Všeobecná pravidla občanské války* byl uveřejněn dříve než v italské revui „Politica“ ve francouzské „Revue de Paris“ koncem roku 1925 nebo začátkem 1926. Ale „Revue de Paris“ nepublikovala jen tohle. V roce 1926, nevzpomínám si, v kterém čísle, uveřejnila redakční článek (podepsaný buď hvězdičkami nebo anonymní), nadepsaný *La guerre civile et le bolchévisme* (přesně si vzpomínám, že na obálce je název *La guerre et le bolchévisme*), v němž shrnuje otázku takto: spisek *Regolamento universale* atd. je prostě časopisecký článek z revue „Vojenská myšlenka“ (Vojennaja Mysl), naprosto neoficiálního rázu a bez závaznosti pro komunistické strany. Dokonce ten článek byl ostře kritizován celou serií vojenských spisovatelů ruských, kteří poukazovali na jeho pedantský, abstraktní, akademický ráz atd. Druhý článek v „Revue de Paris“, který právě shrnuje tuto diskusi, přesně dokazuje, že žádná komunistická strana, tím méně italská, nemohla rozšiřovat tento spisek, čínic z jeho obsahu povinnost, které její členové měli dbát. Italská brožurka však nemůže být považována za dokument strany, za nějž mají odpovědnost členové Ústředního výboru, kteří — podle mého mínění — měli znát tuto otázku a nebrat vážně spisek toho druhu. Měli jej považovat za publikaci neodpovědných jedinců, kteří to sami psali. Pokud se týče mne osobně, existuje jedno číslo „Bulletinu komunistické strany“ z prvních měsíců roku 1926, v jehož druhé části je shrnuta — abych řekl pravdu, velice špatně — jedna má řeč, pro-

nesená v politické komisi sjezdu v Lyoně. V ní jsem jménem odstupujícího Ústředního výboru a jako resoluci, která měla být schválena sjezdem (jakož i byla) rozhodně tvrdil, že v Itálii není taková situace a že se musí vytvořit „politická organizace“ a nikoliv pokusy o povstání. Tento bulletin nebyl při procesu uveden, ale myslím, že musí být mezi materiálem. Myslím, že můžeš ukázat tyto věci advokátovi, který se zabýval odvoláním a zeptat se ho, co o tom soudí. Samozřejmě ani možné odvolání věc nezmění, ale přesto snad bude užitečné, aby zůstalo v aktech. Zprávy v „Revue de Paris“ se snadno naleznou v některé knihovně, která ji má předplacenou. Ostatně advokátovi by mohly tyto věci posloužit také při odvolání Umberta, vzhledem k tomu, že je snad lépe, aby jen jeden vedl toto jednání o revisi.

Jestli Tě otázka židů zajímá a chceš-li ji prohloubit vědecky, označím Ti dva nové spisy, které jsem viděl citovány v jedné revui: jsou to dva referáty z nedávného mezinárodního kongresu pro studie o populaci, konaném v Římě, uveřejněné v oddělených svazcích. Jeden je od profesora Livia Liviho a týká se celé židovské masy a druhý od profesora R. Bacchiho jedná o židech italských. Podle souhrnu se mi oba zdají velmi zajímavé a poučné. Podle Bacchiho se v Itálii jen v Římě zachovává židovské jádro poměrně celistvé. V ostatní Itálii je zjevně v pokročilém vývoji jejich rozptylování a vstřebávání se do všeobecného prostředí. Tak na světovém žebříčku je trvalým jádrem židovským jádro východoevropské; okolo tohoto jádra tvoří kruh ostatní společenstva židovská, která se dávají pohltit okolím a pod. V Římě, kde ghetto trvalo až do roku 1870 a kde existence Vatikánu pokračovala v tradici vylučování, a v zemědělské východní Evropě židovské odloučení i bez ghetta ve skutečnosti pokračuje.

Očekávám nějaký Tvůj dlouhý dopis. Nikdy mě nezpravuješ o svém zdraví. Vroucně Tě líbám.

Antonio

100

Trestnice v Turi 9. listopadu 1931.

Drahá Táňo,

přesu Ti právě v pátý výroční den svého uvěznění. Pět let je přece hezká řádka roků a mimoto jde o pět let nejneprodnějšího a nejdůležitějšího období mužova života. Ostatně nyní už jsou pryč a nemám vůbec chuť vážit výhody a ztráty ani hořce plakat nad takovým obdobím života, které vzal čert. Mám však za to, že mají širokou spojitost s určitým údobím mého tělesného života, to jest, že byly nutné k tomu, aby přivedly organismus do stavu vězeňského. Nesnáž, kterou po této stránce cítím už tři měsíce, je jistě začátek období, v němž se vězeňský život bude pocítovat stále krutěji, jako něco stále přítomného, co trvale pracuje k zničení sil.

Myslím, že balík léků, o němž píšeš, žes jej poslala, už došel a že jej za pár dní mohu dostat. Jelikož vane opět scirocco, měl jsem zase akutní bolesti a očekávám tedy, že mi dovolené léky aspoň částečně uleví. Zapomněl jsem Tě poprosit, abys mi ještě poslala cigaretové papírky. Snad se divíš, že spotřebuji tolik papírků, když jsem Ti psal, že jsem velice snížil potřebu tabáku. Avšak tyto dvě věci si neodporují, naopak, úzce závisí jedna na druhé. Naučil jsem se, že když zmenším papírky, to jest když je rozdělím po výšce i po šířce, mohu udělat mnoho malých cigaret

200

(tři místo jedné) a že tedy mohu kouřit třikrát a málo, ale tak, že to stačí na ukojení potřeby, místo jen jednou s tímž množstvím čerstvého tabáku. Vězňové kouří na třikrát jednu cigaretu a pak zužitkují znovu oharky. Toto počínání se mi zdá nechutné a dávám přednost svému způsobu, který však vyžaduje spoustu papírků, více než je jich možno dostat s tabákem a zápalkami. Se zápalkami si ve vězení počnám takto: jehlou je rozštěpujeme na dvě půlky, zdvojnásobující takto jejich počet. Skutečně však od července dodnes jsem vykouřil jen 40 procent tabáku, který jsem kouřil předtím (bezprostředně předtím, protože už dříve jsem učinil jiná omezení), ale myslím, že mohu ještě slevit. Věřím, že se mi podaří kouřit velice málo, dokonce snad za nějaký čas přestanu kouřit docela. Avšak je pravda, že kouření souvisí se stupněm intenzity duševní práce. Čtu málo a přemýšlím ještě méně, to jest, málo se duševně namáhám, a proto mohu méně kouřit. Nedomáhu soustředit pozornost na jeden předmět. Cítím se duševně tak vyčerpan, jako jsem fyzicky. Myslím, že tento stav potrvá nejméně celou zimu, to znamená, že v tomto období mé úsilí bude sotva dostačující, aby se mi nepřitížilo, natož abych se zotavil. Něžně Tě objímám.

Antonio

101

Trestnice v Turi 16. listopadu 1931.

Drahá Terezino,

děkuji Ti, žes mi napsala. Neměl jsem zprávy už déle než měsíc. Očekávám mamčin dopis, který mi ohlašuješ.

201

Přijede-li mě navštívit strýc Zaccaria, rád ho uvidím, ale myslím, že nepřijede. Jak je tomu dlouho, co jsem ho neviděl? Už si na to nevzpomínám. Mám na něj velice nejasné vzpomínky z dob, kdy on byl velmi mladý a já chlapec. Myslím, že se teď velice podobá strýci Achillovi, snad je trochu více zjemnělý a uhlazený městským životem, avšak nevím, zda je rovněž tak příjemný.

Ale kdo teď může dělat chléb doma? Máti ne, Ty také ne, protože máš asi moc práce v úřadě. Grazietta nemůže stačit na všechno. Nedovedu si už představit konkrétně Váš život.

Věta „Loď, která vyjíždí z přístavu, houpajíc se skotským krokem, je totéž jako vzít mrtvého a platit ho na konci měsíce“, není hádanka, nýbrž slouží k zesměšňování oněch typů, které kupí slova beze smyslu, v přesvědčení, kdovíco hluboce a tajemně významného neřekly. Tak se to stávalo mnoha lidem z vesnice (vzpomínáš na Dr Cammedu), kteří, aby ukázali svou kulturu, vyhrabávali z lidových románů velkorysé fráze a pak je násilně vkládali do řeči a tak ohromovali v hovoru všechny sedláky. Stejně tak pobož-nůstkářské ženské opakují latinsky modlitby z Nebeklíče; vzpomínáš si, že teta Grazia myslela, že je nějaká „donna Bisodia“ velice zbožná, poněvadž se její jméno stále opakovalo v otčenáši? Bylo to „*dona nobis hodie*“,¹⁾ které ona jako mnoho jiných četla „donna Bisodia“ a ztělesňovala v dámu minulých časů, kdy všichni chodívali do kostela a na tomto světě bylo ještě trochu zbožnosti. Mohla by se napsat novela o této imaginární „donna Bisodia“, která se stala vzorem: kolikrát asi řekla teta Grazia Ěmě a Graziettě a možná i Tobě: „Ach, Ty určitě nejsi jako donna Bisodia“, když jste nechtěly jít k povinné velikonoční zpovědi. Nyní můžeš

¹⁾ Dejž nám dnes, t. j. chléb náš vezdejší. (Pozn. překl.)

vyprávět svým dětem tuto historii. A pak nezapomeň na příběh žebračky z Mogoro, na bič a bílé a černé koně, které jsme tak dlouho očekávali.

Drahá Terezino, srdečně Tě objímám.

Antonio

Nejdražší maminko,

marně jsem očekával Tvůj dlouhý dopis, který mi slíbila Terezina. Doufám, že nedošel proto, že by Ti Tvůj zdravotní stav nedovolil ani diktovat. Raději si myslím, že Ti chyběla spolupráce dobrovolné písárky. Za celou tu dobu jsem dostal jen pohlednici podepsanou Terezinou a jejími dětmi. Ale kdo je „Diddi“? Kterému křesťanskému jménu to odpovídá? Představuji si, jak asi blouzní Terezina na fantasmie, aby vynalezla taková jména pro své děti: tohle Diddi by mohlo být jméno nějakého trpaslíka či diblíka, Terezina by mi měla napsat jakýsi slovník: po jedné straně jména v prosté formě, jak jsou v kalendáři a po druhé straně fantastické odvozeniny, které vymyslela; to mi bude prospěšné, protože se už nevyznám v tak hýřivém básnickém rozkvětu.

Drahá máti, tento dopis měl být jen blahopřáním k vánocům a je tedy třeba, abych Ti to blahořečené přání vyslovil. Chtěl bych mít přesné zprávy o Tvém zdraví a přej si, aby byly pokud možná nejlepší. Píše Karel? Po své cestě do Turi mi napsal jen jednou. Psal Tatáně a oznámil jí, že napíše také mně, ale neudělal to. Vypadá to,

že už nebydlí v Miláně, ale v nějakém venkovském místě. A Nannaro vám píše? Po tolika slibech, které mi dal, nenapsal mi nikdy ani řádku. Přesto všechno se protloukám stále stejně, klidnější než kdykoliv jindy, i když ve vězení zestárnu. Objímám Tě něžně se všemi doma.

Antonio.

103

Trestnice v Turi 14. prosince 1931

Drahá Julko,

dostal jsem Tvůj lístek z 21. listopadu. Táňa mi také sdělila, cos jí psala, a tak byl Tvůj lístek oživen, pozbyl Tvé abstraktnosti a neurčitosti. V jednom z předchozích dopisů ses zmínila, že chceš začít studovat a že ses ptala doktorky na mínění, které nebylo nepřívětivé. Dovol, abych Ti s jistým puntičkářstvím učinil praktický návrh, abych Ti — tak říkajíc — předložil několik svých „požadavků“ (myslím, že v případě vězně se dá mluvit o „požadavcích“ vzhledem k osobám svobodným, protože podmínky vězně historicky navazují na otroky klasického období; v Itálii slova, jichž se užívá pro vězení, t. j. „galera“ (trestnice) a „ergastolo“ (doživotí), zřejmě označují tuto souvislost). Jelikož zamýšlíš studovat, mohu si myslet několik věcí: že si chceš prohloubit znalosti v některém specializovaném oboru nebo že chceš získat „učené roucho“, to jest studovat, aby sis osvojila všeobecnou metodologii a vědeckou epistemologii (vidíš, jaká pedantská slova!). Proč bys tedy nemohla studovat právě některé věci, které zajímají také mě,

204

a stát se tak mou korespondentkou v několika oborech, které zajímají nás oba, protože jsou reflexem nynějšího duševního života Deliova a Julianova? Zkrátka, přál bych si (obecná forma prvního požadavku) být systematicky informován o vědeckém rámci, v němž se vyvíjí škola nebo školy, které navštěvuje Julian a Delio, abych byl s to, abych rozuměl a posoudil skromné náznaky, které mi tu a tam děláš.

Školská otázka mě převelice zajímá a velmi zajímá i Tebe, protože píšeš, že šedesát procent vašich rozhovorů se točí kolem školy dětí. „Studium“ záleží v tom, že vyložíš spořádaně a důsledně své dojmy: dovede Tě k tomu, že po nemoci znovu získáš vlastní vědeckou vůli a své schopnosti analýzy a kritiky. Musela bys ovšem opravdu pracovat, nejen psát dopisy. To znamená zkoumat, dělat si poznámky, uspořádat sebraný materiál a vyložit výsledky uspořádaně a souvisle. Měl bych z toho velikou radost, radost pedanta, to je pravda, ale proto ještě ne pohrdáníhodného. Na př. velice mě zajímá, jak byl uveden do obecných škol prvek údernických brigád a specializovaných kroužků a jakého pedagogického účelu semá tím dosáhnout. Může vzniknout pochybnost, že to uměle urychlí profesionální umělecké a zfalšuje sklony dětí. Ztrácí se totiž se ztetele účel jednotné školy dovést děti k harmonickému vývoji ve všech činnostech až do doby, kdy utvořená osobnost dá vyniknout sklonům hlubším a trvalejším, protože vzniklým na vyšší úrovni vývoje všech životních sil atd. atd. Mohl bych na př. sdělit Deliovi své dětské zkušenosti o živých tvorech: buď se mu bude zdát pohádkou, že jsem viděl tancovat zajíce (či skákat, ale lidé v tom vidí tanec) při měsíčku, nebo že jsem viděl rodinu ježka (ježek, ježková a ježčkové), jak si šli udělat zásobu jablek při svitu podzimní luny? Co to znamená koutek živých bytostí? Četl jsem, že sedmdesát procent dětí z velkých amerických měst

205

neví, co je kráva, a myslí, že někdo vozí krávy v kleci na ukázkou, tak jako kdysi v Itálii medvědy a opice. Budou mít v amerických školách koutek s krávou?

Drahá Julko, líbám Tě vroucně i s dětmi.

Antonio

104

Trestnice v Turi 21. prosince 1931.

Drahá maminko,

dostal jsem Tvůj dopis z šestnáctého, psaný Terezinou, zdá se mi, s jistou zlomyslností. Myslím, že jste se smály obě dvě, když Terezina psala, že se Ti líbí pohovět si, že se Ti líbí dobré věci, že máš chuť k jídlu, jen když je něco dobrého atd. Teď, když piješ ráno bílou kávu místo černé, chtěl bych vědět, přidáváš-li do kávy žito, které je „občerstvující“. Ostatně Terezina mě neuvědomila, kterému skutečnému jménu odpovídá Diddi; mně se zdá, že jednou se jmenovalo její poslední dítě Isa. Ale vůbec se nevyznám v tolika zdrobnělinách. Bylo by jednodušší pojmenovat děti Kunhuta, Restituta, Hermengarda a chlapce Baltazar, Napoleon, Nabuchodonozor.

Očekávám vaše vánoční dárky a předem děkuji dětem, které, jak píšeš, se účastnily výběru dárků. Líbám Tě se všemi doma.

Antonio

206

105

Trestnice v Turi 18. ledna 1932.

Drahá Táňo,

po celou dobu jsem teď neměl prudké, ani z poloviny prudké bolesti. Dokonce se mi zdá, že žiji poměrně dobře. Je pravda, že jsem stále omrzelý, hned hodně nervosní, hned zase nervově vyčerpaný a netečný; ale věřím, že tento stav polovičního zblbnutí je jakási obrana organismu proti trvalé zkáze, které se ve vězení podléhá působením všech maličností a malých nesnází. Končí to tím, že se člověk stane malicherným (a snad jsem se jím stal už více, než sám věřím), když neustále cítí, jak mu piluje nervy tolik drobností i drobné myšlenky i drobné starosti. Ostatně vidíš, co se stává: Prometheus v boji se všemi bohy Olympu se nám jeví tragickým titanem; Gulliver, svázaný Liliputány, je nám k smíchu. Kdyby však Prometheus, místo aby mu orel kloval denně játra, byl ohlodáván mravenci, byl by nám k smíchu také on. Zeus ve své době nebyl příliš vzdělaný. Technika zbavit se protivníků nebyla ještě mnoho vyvinutá. Moderní novelista (nevzpomínám si, ale myslím, že je to Guelfo Civinini) píše o manželu, který, aby zničil šviháka, kterého začínala manželka milovat, zavřel ho na jednu noc do opuštěné chaty, zamořené hladovými blechami. Představ si, jak se tváří ta panička při podívaně na miláčka, posetého málo příjemnými blešími štípanci.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

207

Drahá Terezino,

dostal jsem Tvůj dopis ze čtrnáctého s dopisem Francovým, jeho barevnými kresbičkami a psaníčko od Diddi a Mímy. Děkuji všem Tvým dětem a opravdu nevím, co bych mohl udělat, abych jim dokázal svou náklonnost k nim. Budu o tom přemýšlet a vynasnažím se najít něco, co bych jim mohl sám dát, protože jinak by to nemělo smysl a žádný význam. Snad to udělám takto. Přeložil jsem z němčiny, abych se pocvičil, serii lidových povídek právě takových, jako byly ty, které se nám líbily, když jsme byli dětmi a jimž se dokonce částečně podobají, protože původ je týž. Jsou ještě tak trochu po staru, po venkovsku, ale moderní život s radiem, aeroplánem, zvukovým filmem atd. nepronikl ještě dost do Ghilarza, aby se dnes vkus dětí příliš lišil od našeho tehdejšího. Pokusím se opsat je do sešitku a poslat je, bude-li mi to dovoleno, jako malý příspěvek k vývoji fantasmie maličkých. Snad je předčítatel bude muset okořenit troškou ironie a účasti, až je bude představovat posluchačům jako hold modernosti. Ale jak se projevuje? Představuji si, že jsou u vás vlasy à la Garçonne, že se asi zpívá o Valencii a mantilách madridských žen, ale že ještě asi trvají staré typy jako teta Alene a Corrúncu a povídky budou mít ještě vhodné prostředí. Ostatně nevím, zda si vzpomínáš: jako dítě jsem říkával, že bych si přál vidět tetu Alene na kole, což dokazuje, že jsme rádi stavěli proti sobě troglodyty a tehdejší poměrnou modernost; přes to, že to už bylo mimo naše prostředí, nepřestávalo nám to být sympatické a budit v nás příznivé dojmy. Pošli mi ještě zprávy o matce a hodně ji pozdravuj se všemi doma.

Antonio

Nejdražší Táno,

ještě jsi nepochopila, jaký je skutečný duševní stav vězně. To, co působí nejvíce utrpení, je stav nejistoty, neurčitelnost toho, co mohou způsobit osoby kromě strážců, aby se to připojilo (ale s docela rozdílným dosahem) ke stavu nejistoty, který je vlastní bytosti vězeňské. Po mnoha utrpeních a mnoha zábranách si člověk zvykne být předmětem bez vůle a bez iniciativy ve styku s administrativním mechanismem, který Tě může každou chvíli poslat doprava nebo doleva, donutit Tě změnit zakořeněné zvyky atd., atd. Když se k tomuto mechanismu a jeho nepředvídaným skokům připojí nepředvídaná a zmatená činnost vlastních členů rodiny, vězeň se cítí přímo drcen a ničen. Nemají se nikdy dělat návrhy a sliby mlhavé a plané, nemají se napínat nervy, jinak se stane, že také já, který jsem přece velice trpělivý a schopný každého odříkání, zatvrdnu v uplatňování „vlastní vůle“ a budu s ní počítat, i když to nestojí za to, abych dokázal sám sobě, že jsem ještě živ.

Něžně Tě objímám.

Antonio

Drahá máti,

dostal jsem dopis od Grazietty z 15. ledna. Zprávy, které mi posílá, nejsou příliš hojné a přesné, ale alespoň mě

ujišťují, že v celkovém stavu Tvého zdraví není žádná nepříjemná změna. Nevím, jak je uspořádána odborná škola v Ghilarze a které jsou přesně vyučovací předměty pro celý kurs. Četl jsem v „Corriere della Sera“ diskusi, která se rozvinula v parlamentě o tomto typu škol, ale projednávané věci byly příliš všeobecné a nejasné, než aby si někdo mohl udělat přesné představy. Jediná důležitá věc, která se z toho mohla vytěžit, byla, že odborná škola nekončí sama sebou, ale nechává možnosti dalšího školního postupu; tudíž také pro Meu nebylo vyřčeno poslední slovo a tato léta nebudou docela ztracena. To, co se mi zdá v jejím případě hlavní a čím se máte řídit, je nutnost říci jí, že závisí na ní a na její vůli, bude-li umět zužitkovat tento čas k svým vlastním studiím kromě programu školy, aby byla s to, až se změní podmínky, udělat skok kupředu a začít skvělejší školskou dráhu. Všechno spočívá v tom, aby měla dobrou vůli a ctižádostivost v ušlechtilém slova smyslu. Ostatně, svět se nezboří, skončí-li svůj život v Ghilarze pletouc punčochu, protože se nechtěla pokusit o dosažení nějaké lepší a skvělejší práce. Nevím, zda je zapsaná mezi italská děvčata. Myslím, že ano, ačkoliv jste mi nikdy o tom nepsali a představuji si, že pro tyhle parády ona ctižádost má. A tak bude následovat osud ostatních italských děvčat, která se stanou dobrými matkami rodiny, jak se říkává, protože se najde blbec, který se s nimi ožení, což však není tak jisté, protože blbci chtějí za manželky slepice, ale slepice s přídatkem pudy na slunci a s úsporami v kapse.

Poděkuji synovi tety Marie Domeniky za jeho vzpomínku a pozdravy. Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá Táňo,

se zájmem jsem četl odstavec od P. o naší poněkud nesouvislé a málo ušlechtilé rozmluvě o tak zvaných „dvou světech“ (připomíná mi Hrdinu Dvou světů a jiné zjevy romantického období z let 19. století: také „Rivista di Due Mondi“ byla založena v roce 1830!) Jelikož je zřejmé, žeš mu ukázala mé dopisy a žeš ho tedy informovala o hlavních bodech našeho sporu, budu Ti vděčen, sdělíš-li mi jeho mínění. Nemyslím, že by souhlasil se starými rabíny ani s mladými sionisty, ale vypadá to, jako by přijímal aspoň do určité míry existenci pověstných „Dvou světů“. Jeho pozorování, jakkoliv objektivně zajímavá, nezdají se mi úplně přesná. Nemyslím, že je oprávněný názor, že tu byla „zřejmě“ snaha, „znovu učinit z židů oddělenou společnost“; tato snaha je snad spíše snahou vlastní starým rabínům a mladým sionistům. Objektivně židé následkem konkordátu žijí v podmínkách protestantů, ale existuje nebo bude existovat jedna sociální kategorie, která se najde v podmínkách opravdu smutných v porovnání s židy a protestanty, a budou to (či už jsou) vystoupivší kněží a odpadlí mniši, kteří budou pro to vylučováni ze státních zaměstnání, to jest, budou degradováni jako občané: že je možné právnicky ustavit takovou kategorii civilních pariů, to se mi zdá daleko důležitější než právní postavení židů a protestantů, kterým jsou dány právní ústupky rozhodně nikoliv degradující v duchu zákona. Nevylučuji, že může ještě vzniknout antisemitský směr; dnes nevidím, že by tu byl. Ukazy opaků mohou být vysvětleny jinými důvody a ostatně uvedeny v rovnováhu ostatními fakty, neméně významný-

mi. Ale skutečnost, která je podle mého názoru důležitá, je tato: že jedna část židů schvaluje omezování židů ostatních. Profesor Levi-Civita z římské university měl velké nepříjemnosti, protože se neúčastnil náboženských oficiálních slavností. Ale nepříjemnosti mu způsobil rektor Del Vecchio, také žid. Šlo tedy nikoli o rasovou, ale o politickou otázku. Člen vedoucí třídy má vzdát hold katolicismu, který je „instrumentum regni“¹⁾ nezáleží na tom, jaké víry je. Proto není rozhodující opatření, které přijala akademie nebo parlament: mimo ně jsou a zůstanou nežidovští vědci světové pověsti. Také stanovisko, které zaujal Teodor Mayer v *Credito Mobiliare* zdá se mi významné. Myslím, že v mnoha případech to není židomilství, které má vliv, ale zednářství, to jest skutečnost, že zednářství bylo jistě spolkem, v němž bylo mnoho židů.

Má drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

110

Trestnice v Turi 15. února 1932.

Drahá Táno,

dostal jsem Tvůj lístek z dvanáctého, avšak nedostal jsem druhý lístek, o němž se zmiňuješ. Nepíše ani tento týden Julii z několika důvodů: protože se necítím dost zdravý a nedaří se mi soustředit, jak bych chtěl, své myšlenky, a protože se mi nedaří chovat se vhodněji a prospěšněji

¹⁾ nástrojem vlády (p. př.)

k jejímu postavení a duševnímu stavu. To všechno mi připadá strašně těžké a složité. Hledám začátek smotku příze, ale neumím jej nalézt a nejsem jist, že ho najdu. Chci o těchto věcech mluvit s Tebou, aby ses snažila mi pomoci. Je pravda, že bych Ti měl napsat celou knihu, abych shromáždil všechny nutné složky (tvořené však jen z mých dojmů a z mých zkušeností, které mohou být jen částečné); ale udělám, co půjde. Můj hlavní dojem je tento: že nejtěžším příznakem duševní poruchy Juliiny nejsou velmi nejasná fakta, na která se ona odvolává a která by odůvodňovala psychoanalytické léčení, ale skutečnost, že se rozhodla pro toto léčení a že má v ně tolik důvěry. Nemám jistě rozsáhlé a přesné znalosti o psychoanalýze, ale z toho mála, co jsem studoval, se mi zdá, že bych mohl učinit závěry alespoň v několika bodech, které mohou být považovány za získané psychoanalytickou teorií, když se zbaví všech fantastických a také čarodějnických prvků. Nejdůležitějším bodem je myslím toto: že psychoanalytická léčba může být platná jen oné části sociálních živlů, které romantická literatura nazývala „ponížení a uražení“ a které jsou daleko početnější a rozličnější, než se běžně zdá. To jest, platná těm osobám, které, sevřené železnými rozpory moderního života (abych mluvil jen o současné době, ale každá doba měla modernost v opozici k minulosti), nedovedou si vlastními prostředky vyřešit rozpory samé a tudíž překonat je dosažením nového vyjasnění a vnitřního klidu, to jest rovnováhy mezi podněty vůle a vytčenými cíli. Situace se stává dramatickou v některých historických chvílích a u některých prostředí, to jest, když prostředí je rozžhavené až k nejvyššímu napětí, když se uvolní gigantické kolektivní síly, které tlačí na jednotlivé individuum až ke křeči, aby z nich dostaly nejvyšší výkon volného impulsu k tvoření. Tyto situace se stávají katastrofální temperamentům velmi

citovým a jemným, zatím co jsou nutné a nepostradatelné zaostalým sociálním žvlům, na př. sedlákům, jejichž silné nervy se mohou napínat a rozechvět k nejvyššímu napětí, aniž se opotřebují. Já tedy myslím, že „kulturní“ osoba (v německém smyslu toho slova), činný živel společnosti, jakým jistě Julie je a nejen z důvodů oficiálních, protože má v tašce legitimaci, která ji označuje za sociálně činnou, má být a je sama nejlepším psychoanalytickým lékařem sebe samé. Co na př. znamená to, co ona píše, že totiž má studovat atd.? Každý má stále studovat a zlepšovat sebe sama theoreticky a jak to žádá jeho povolání jako vykonavatele produktivní činnosti; proč si myslit, že je to osobní problém, známka vlastní méněcennosti? Každý vypracovává a rozvíjí denně vlastní osobnost a vlastní charakter, bojuje s instinkty, popudy, škodlivými a protisociálními tendencemi a přizpůsobuje se stále vyšší úrovni kolektivního života. Není v tom nic výjimečného, nic individuálně tragického. Každý se učí od svých bližních a příbuzných, ustupuje a postupuje, ztrácí a získává, zapomíná a shromažďuje poznatky, rysy a zvyky. Julie píše, že by se nyní už nebránila mému případnému vlivu intelektuálnímu a morálnímu, a proto se cítí více se mnou spojena. Ale já myslím, že ani v minulosti se nebránila tolik a tak dramaticky, jak si myslí. A což já jsem se snad bránil jejímu vlivu, a přece jsem získal a pozměnil sebe ve styku s její osobností? Nikdy jsem ne-theoretisoval a nesoužil se tímto vývojem v sobě samém, ale nikoli proto, že se vývoj neuskutečnil v můj prospěch.

Drahá Táňo, končím toto rozprávění. Před chvílkou jsem dostal Tvé psaní z dvanáctého s přepsaným Deliovým dopisem. Odpovím příští pondělí. Dopis se mi líbí. Objímám Tě.

Antonio

Drahá Táňo,

dostal jsem dva Tvé dopisy z 12. a 16. února. Odpovídám také Deliovi, jak vidíš. Snad jsem se příliš rozpovídal: budu si muset pro něj upravit styl psaní tak, abych ho neunavil.

... To, co mi píšeš o mém rozboru zpěvu o Farinатовi, připomnělo mi, že jsem vskutku asi o tom mluvil s někým v minulých letech. Nyní si vzpomínám, že po prvé jsem na tuto interpretaci myslel, když jsem četl závažné dílo Isidora del Lungo o Florentských kronikách od Dina Compagniho, v němž Del Lungo po prvé stanovil datum smrti Guida Cavalcanta. Později s jiného hlediska jsem znovu myslel na tuto věc, když jsem četl knihu Croceho o Dantově poesii, kde se o episodě s Cavalcantem zmiňuje tak, že ukazuje, že se nepočítá s Farinатовým „kontrapunktem“. Vzpomínám také, že Calosso napsal studii o desátém zpěvu *Pekla*, uveřejněnou v „Giornale dantesco“, ale nevzpomínám si už na její obsah. Avšak zdá se mi, že tu mohu vyloučit možnost narážky na věc, o které se zmiňuji já. Ale pozoruji, že jsem zapomněl na několik věcí, jež mi Tvé psaní připomnělo. Ostatně je to moc málo důležité, protože jsem nikdy nepomýšlel na to, stát se „dantistou“ a vykonat veliké vykladačské objevy na tomto poli. Slouží mi to však jako kontrola: je zřejmé, že se nemohu příliš spoléhat na paměť, v níž se projevilo tolik mezer. Co se týče poznámek, které jsem napsal o italských intelektuálech, nevím opravdu jaké strany začít: jsou roztroušeny v celé řadě sešitů, pomíchané s ostatními různými záznamy a musel bych je napřed sebrat všechny dohromady a uspořádat je. Tato práce mne velice zatěžuje, protože mám příliš často bolení

hlavy, která mi nedovolují potřebné soustředění. Také prakticky je to velmi namáhavé pro způsob a omezení, za nichž musím pracovat; můžeš-li, pošli mi sešity, ale ne takové, jaké jsi mi poslala před časem, nepohodlné a příliš veliké: měla bys vybrat sešity běžného formátu, jako jsou ty školní, a ne o mnoha stránkách, nanejvýše čtyřicet až padesát, tak, aby se nutně neproměňovaly v směsici stále zmatenější. Chtěl bych tyto malé sešitky právě proto, abych ty poznámky urovnal, rozdělil je podle námětu a tak je uspořádal; tak mi uběhne čas a osobně mi to prospěje, abych dosáhl nějakého duševního pořádku.

V poslední době jsem měl silné bolesti zařívací, ale žádný otok se už neukázal, ani jsem neměl výkyvy teploty. Tady hodně sněžilo (čtyřicet centimetrů) a bylo hodně zima, ale přesto jsem z toho vyvázl se zdravím dobře.

Něžně Tě objímám.

Antonio

112

Trestnice v Turi 22. února 1932.

Drahý Delio,

líbil se mi Tvůj živý koutek s pěnkavkami a rybkami. Když někdy pěnkavky uletí z klece, není třeba uchopit je za křídla nebo za nohy, jež jsou křehké a mohou se zlomit a vykloubit. Musí se lapit do hrsti za celé tělíčko a nezmačknout je. Jako chlapec jsem vychoval mnoho ptáčků a také jiných zvířat: sokolů, sov, kukaček, strak, vran, stehlíků, kanárků, pěnkav, skřivanů atd.; vychoval jsem užovku, lasičku, ježky, želvy. Poslyš, jak jsem viděl ježky na sběru

216

jablek. Jednoho podzimního večera, když už bylo tma, ale jasně zářil měsíc, šel jsem s jiným chlapcem, svým kamarádem, na zahradu plnou ovocných stromů, zvláště jabloní. Ukryli jsme se v křoví proti větru. A tu najednou vyrazili ježci, pět jich bylo, dva větší a tři malí. V husím pochodu se blížili k jabloním, toulali se v trávě a pak se dali do práce: pomáhali si čumáčky a nožkama, kutáleli si jablka, která vítr setřásl se stromů a shromažďovali si je na malé místočko, blízko, blízoučko jedno ke druhému. Ale spadaná jablka zřejmě nestačila; největší ježek se rozhlížel s pozdviženým čenicem kolem, vybral si jeden strom velice křivý a vyšplhal se na něj, za ním jeho manželka. Položili se na obtěžkanou větev a začali se rytmicky pohybovat: jejich houpání se přeneslo na větev, která se chvěla stále častěji tvrdými otřesy a mnoho jablek spadalo na zem. Když i je shromáždili blízko ostatních, všichni ježkové, velcí i malí, se přikutáleli s ostny naježenými a položili se na jablka, která zůstala napíchaná. Ježečkové jich měli nabráno málo, ale otci a matce se povedlo napíchat si jich po sedmi nebo po osmi. Když se vraceli do svého doupěte, vyšli jsme z úkrytu a chytili jsme ježky do pytlíku a odnesli domů. Já jsem měl otce a dva ježečky a držel jsem je mnoho měsíců volně na dvoře; honili všechna zvířátka, šváby, chrobáky atd. a žrali ovoce a listy salátu. Čerstvé listy jim velice chutnaly a tak jsem je mohl trochu ochočít. Už se nesvinovali, když viděli lidi. Měli veliký strach ze psů. Baval jsem se tím, že jsem jim nosil živé užovky na dvůr, abych viděl, jak je ježkové honí. Jakmile si ježek všiml užovky, honem hbitě vyskočil na čtyři nožky a s velkou odvahou útočil. Užovka pozdvihla hlavu, vystrčila jazyk a syčela; ježek lehce kňučel, držel užovku předními nožkama, zakousl ji v týle a pak ji po kouscích sežral. Tihle ježkové jednoho dne zmizeli: jistě si je někdo sebral k snědku.

217

Tatánička koupila velkou konvici na čaj z bílého porcelánu a umístila na ní panenku; ta teď nosí na krku teplou šálku, protože je velká zima: také v Itálii hodně sněžilo. Musíš jí napsat, aby více jedla, protože mne nechce poslouchat. Myslím, že Tvé pěnkavy jedí více než Tatánička. Mám radost, že se Ti pohlednice líbily. Příště Ti napíši o tanci zajíců a o jiných zvířatech; chci Ti vyprávět jiné věci, které jsem jako chlapec viděl a slyšel: příběhy hříběte, lišky a koně, který měl ocas jen ve svátečních dnech, příběh vrabce a *kulaka*, *kulaka a oslíka*, ptáka tkalce a medvěda atd. Zdá se mi, že znáš příběh Kima; znáš také povídky o džungli a zvláště tu o bílém tuleni a o Rikki - Tikki-Tawi? Je také Julian *udarnik*? V jakém oboru?

Posílám Ti pusu.

Tatínek

Dej za mne pusu Julianovi a mamince Julii.

113

Trestnice v Turi 29. února 1932.

Drahá maminko,

v dopise z jedenáctého mi Terezina ohlašovala dopis od Grazietty a snad také od Mey, ale nedostal jsem nic. Myslím, že také na Sardinii zuřilo ošklivé počasí, které vzalo chuť ke psaní. Dnes sněžilo moc, více než v roce 1928—29, kdy se už zima zdála výjimečná. Poděkuj Terezině za zprávy, které mi poslala. Chtěl bych vskutku slyšet dlouhé povídání tety Delogu a představuji si, že musí být nevyčerpatelná ve svých příbězích z mládí. Pěstuje ještě dál ohromná rajská jablka a bez semen? Kdo ví, co ji to stálo, když

218

musila opustit svou práci v Urumaru... Řekni také Terezině, že děkuji jí a jejím dětem za to, že měli v úmyslu poslat mi fialky z Chenale a cibule divokého bramboříku, ale nemohu jejich dary přijmout. To by bylo proti jejich řádu, který chce, aby byl zachován chmurný ráz vězeňského trestu. Je tedy třeba, aby byl chmurný a proto žádné fialky a žádné bramboříky, žádný čertík přírody mi nesmí dráždit chřípí svými vůněmi a oči barvami.

Líbám Tě vroucně se všemi. Pozdravuj tetu Delogu, až Tě přijde navštívit.

Antonio

114

Trestnice v Turi 7. března 1932.

Drahá Táňo,

chci lépe a přesněji vyjádřit jedno své tvrzení o psychoanalýze, které jsem nevysvětlil dostatečně, protože vyvolalo nedorozumění, jak je patrné z Tvého dopisu z třináctého. Neřekl jsem, že je zjištěno, že psychoanalytické léčení není vhodné v případech jedinců t. zv. „uražených a ponížených“; nevím nic o tom a nevím, zda dosud někdo takovou otázku dal. Jde o některé moje nekontrolované osobní úvahy o velmi významné a vědecky pojímané kritice psychoanalýzy, které jsem uvedl, abych Ti vysvětlil své stanovisko k Juliině nemoci. Toto stanovisko není tak pesimistické, jak se Ti zdálo, a zvláště není založeno na zjevech tak primitivních a tak nízkých, jak si myslíš proto, že jsem použil výrazu „ponížení a uražení“, jehož jsem užil pro stručnost a jen jako všeobecného označení. Moje stanovisko

219

je toto: myslím, že všechno, co skutečného a konkrétního se může zachránit z psychoanalytického „*échafaudage*“ (lešení), může a má se omezit na pozorování zkrů, které v mnoha svědomích působí rozpor mezi tím, co se jeví kategoricky nutným, a skutečnými tendencemi, založenými na ustálenosti starých zvyků a starých způsobů myšlení. Tento rozpor se jeví v nesčetném množství projevů, až u každého jednotlivce dostává osobitý ráz. V každé dějinné chvíli nejen mravní ideál, ale „vzor“ občana, stanovený veřejným právem, je vyšší než průměr lidí, žijících v tom kterém státě. Tento rozpor se daleko více projevuje v okamžicích krise, jako po válce, jednak proto, že se úroveň morálky snižuje, jednak proto, že se klade vyšší cíl a že se vyjadřuje novým zákonem a novým mravním pojetím. V prvním i v druhém případě se zvětšuje donucovací moc státu nad jednotlivcem, zvyšuje se tlak a kontrola jedné části na celek a celku na každou jeho molekulární složku. Mnozí rozřeší problém snadno: překonají rozpor povrchním skepticismem. Jiní se krajně přidržují znění zákona. Ale u mnohých se problém vyřeší jen katastrofou, jelikož vyvolá chorobné uvolnění potlačené náruživosti, kterou nutné pokrytectví sociální (to jest přidržování se chladného znění zákona) jenom prohlubuje a utužuje. To je ústřední jádro mých úvah a já sám uznávám, jak je abstraktní a nepřesné, je-li vzato doslova: jde však jen o schema, o obecný náčrtek, a takto pojmán se mi zdá dost jasný a zřetelný. Jak jsem řekl, u jednotlivců a rozličných kulturních vrstev je třeba rozlišovat stupně velice složité a četné. To, co je v románech Dostojevského označováno výrazem „ponížení a uražení“, je nejnižší stupeň, vztah ve společnosti, v níž tlak státu a sociální je velmi mechanický a vnější, kde kontrast mezi právem státním a právem „přirozeným“ (abych užil tohoto dvojsmyslného výrazu) je jedním z nejhlubších,

poněvadž neexistuje takové prostřednictví, jaké na západě nabídli intelektuálové poddaným státu: Dostojevskij jistě nebyl prostředníkem státního práva, ale sám pro ně byl „ponížený a uražený“. S tohoto hlediska musíš pochopit, co jsem chtěl říci, když jsem se zmínil o „falešných problémech“ atd. Já myslím, že je možné, aniž se upadne do povrchního skepticismu a přizpůsobení se pohodlnému „pokrytectví“, najít vyjasnění také v tom, že se odpoutáme od nejabsurdnějších rozporů, a jestliže se nám podaří, pod tlakem nejnesmiřitelnější nutnosti, myslet „historicky“, dialekticky identifikovat s intelektuální střízlivostí vlastní úkol nebo vlastní úkol dobře definovaný a omezený. V tomto smyslu, u tohoto druhu duševních nemocí může a má také být každý „lékařem sám sobě“. Nevím, povedlo-li se mi vyjádřit se. Mně je věc velice jasná. Chápu, že by byl nutný výklad podrobnější a více analytický, abych docíлил této jasnosti, ale není to nikdy možné pro nedostatek času, kterým disponuji, a pro málo místa. V každém případě Tě musím upozornit, aby sis nevykládala vše příliš doslova. Chci Tě upozornit ještě také na to — u příležitosti pojetí vědy v tomto řádu psychických faktů — že se mi zdá velice za těžko přijmout v této věci příliš přísné pojetí přírodních a pokusných věd. Bylo by proto zapotřebí přikládat velkou důležitost tak zvanému atavismu, „mneme“ (paměti) jakožto paměti organické hmoty atd. Věřím, že se atavismu a „mneme“ přisuzuje velmi mnoho historického a získaného už v životě sociálním, který, dlužno připomenout, začíná ihned, jakmile vyjde z mateřského lůna, jakmile se otevrou oči a smysly začnou chápat. Kdo může kdy označit, kde začíná ve vědomí a podvědomí psychická práce prvních vnímání člověka-dítěte už uspořádaného tak, že si vzpomíná na to, co vidí a slyší? A jak tedy rozlišit a přenést ustanovit to, co se přisuzuje atavismu a „mneme“?

Drahá, nesmíš si myslet, že jsem cítil nebo že se cítím velmi zle. Ve skutečnosti jsem se z toho dostal tuto zimu dost dobře, neměl jsem na příklad žádné bolesti ledvin, které mne v předchozích zimách hodně trápily.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

115

Trestnice v Turi 14. března 1932.

Drahá Táňo,

... Až budeš psát P., sděl mu ode mne, že bych si přál vědět, jsou-li nějaké publikace o hospodářských a hospodářsko-politických názorech Machiavelliho, a může-li mi obstarat, aniž mu to způsobí potíže, pamětní spis o tom, uveřejněný před několika roky, od profesora Gina Ariase v „Annali d'Economia“ university Bocconi. Možno říci, že Machiavelli byl „merkantilista“, ne-li v tom smyslu, že vědomě smýšlel jako merkantilista, tedy alespoň v tom smyslu, že jeho politické myšlení odpovídalo merkantilismu, to jest, že on říkal v politické řeči to, co merkantilisté říkali hospodářsko-politickými výrazy. Či nemohlo by se mít přímo za to, že politická mluva Machiavelliho (zvláště v oboru vojenském) vyhání první pupen fysiokratického pojetí státu, a že proto (a nikoliv vnějškově ve smyslu Ferrariho a dokonce Foscola) je možné ho považovat za předchůdce francouzských jakobínů?

Srdečně Tě líbám.

Antonio

222

116

Trestnice v Turi 14. března 1932.

Drahá máti,

dostal jsem dopis od Grazietty z 3. března. Psal jsem Ti už před nějakým časem po Taťáně; nevzpomínám si přesně kdy, ale nezdá se mi, že by to bylo dlouho. Nechtěl bych, aby se tento dopis ztratil.

Můj stav je stále stejný. Zima tu byla velice studená, sněžilo mnoho, ale já sám jsem ji strávil dost dobře. Dostal jsem nedávno zprávy od Julie a od dětí a také tady není nic zvlášť nového. Nepsal jsem vždycky o Julii a dětech, protože jednou mi Terezina napsala, že dostáváte zprávy od Taťány. Chápu, že Grazietta má hodně práce a že mi nemůže stále psát, ale myslím, že s troškou dobré vůle mi může napsat častěji. Chtěl bych přesně znát školní rozvrh třídy, do které chodí Mea. A potom, bude-li to možné — a myslím, že se to dá získat od některého učitele nebo učitelky, chtěl bych mít kopii programu na tři roky odborné školy. Řekni Francovi, ať mi napíše o své stavebnici a stavbách, které mu jdou dobře. Jsem přesvědčen, že se stane velkým matematikem a inženýrem. Doufejme, že tento nečas, vskutku výjimečný, přestal už docela a že se Ti podaří nabýt trochu sil. Vřele Tě líbám se všemi doma.

Antonio

223

Drahá Táňo,

četl jsem poznámky profesora Cosma k desátému zpěvu Dantova Pekla. Děkuji mu za rady a bibliografické poznámky. Avšak nemyslím, že stojí za to opatřovat svazky revue, kterou uvádí; k čemu? Kdybych chtěl napsat článek, aby byl uveřejněn, tyhle spisy by nestačily (nebo alespoň by se mi nezdály dostačující, vyvolávající pocit chladu a nespokojenosti) a píšou-li něco jen tak pro sebe, aby mi čas uběhl, nestojí za to vyrušovat tak slavná díla, jako jsou „*Studi danteschi*“ od Michela Barbi, které ovšem, když se čtou, nedávají žádný nutný či nepřímou užitečný podnět. Dantovská literatura je tak hojná a rozvláčná, že nový příspěvek lze ospravedlnit snad jen tenkrát, poví-li se něco docela nového, s největší přesností a s nejmenším možným počtem slov. Sám profesor Cosmo, zdá se mi, trpí poněkud profesionální nemocí dantistů. Kdyby se jeho rady provedly doslova, musel by se napsat celý svazek. Jsem uspokojen vědomím, že výklad zpěvu, který jsem načrtl, je poměrně nový a hodný pojednání; pro mne osobně jako vězně postačí, když proberu nějakou stránku poznámek, které se mi předem nejeví zbytečnými.

Četl jsem s pochopitelným zájmem také poslední poznámky k problému „dvou světů“ nebo o „Lvu z Capreiry“. Jak z nich vyplývá, otázka správně pojatá, to jest správně vymezená a zbavená každého bacilu romantického rasismu a sionismu více méně zmateného je věc pozoruhodná. A údaje mi dané jsou zajímavé, protože jsou mi docela neznámé. To, na čem mi záleželo, bylo stanovit, že v Itálii už dlouho není lidový antisemitismus (který je

antisemitismem klasickým, tím, jenž vyvolal a vyvolává tragedie a jenž je důležitý v dějinách civilizace) a že židé v žádném smyslu nepředstavují zvláštní kulturu, nemají nějaké zvláštní historické poslání v moderním světě a jsou sami o sobě vývojovým kvasem v historickém dění. Tohle byl původ naší rozepře a je ho nutno vzpomenout, protože se nyní mluví o jiných věcech. Zvláštní případy italských židů, kteří byli poměrně obětováni v porovnání s křesťany, nemohou snad vyvolat významnější spor. Obdobné případy by se mohly citovat pro jiné historicko-sociální diskriminace: na příklad v září 1920 byl uveřejněn tajný oběžník společnosti piemontských kovoprůmyslníků, jimž se za války nařizovalo, aby v továrnách nebyli přijímáni dělníci narození „pod Florenci“, t. j. v Itálii jižní a střední. Ale nezdá se mi, že by se „židozedenářství“ mohlo uvádět ve spojitost s tím, že v Polsku jsou židé obchodníky a lichváři, a nikoliv zemědělci. V Georgii byli lichváři Arméni a Arméni byli „židy“ v Georgii. V Neapoli, když vzduch čpí vzpourou, policie hlídá lidové zastavárny, protože proti nim se obrací zuřivost lidu; kdyby tyto zastavárny byly v rukou židů a nikoliv věřících sv. Gennara, byl by v Neapoli antisemitismus tak, jako je v jedné části Casalese, Lomelliny a Alexandrina, kde židé jsou obchodníky s pozemky a objevují se vždycky, když se v některé rodině přihodí „neštěstí“ a když je potřeba prodat nebo pod cenou prodat všechno. Ale také tady, kde nikdo nemá zájem štvát, nepřekročí tyto pocity skromné meze.

Víš, že jsem neposlal své matce přání ani k svátku ani k velikonočům. Letos nemám kalendář, tak jsem nemohl včas zjistit, že se den sv. Josefa přibližuje mílovými kroky; mimoto tento rok už tu není povolen zvláštní dopis na velikonoce a tak jsem se octl docela na suchu. Vynasnažil jsem se příště se omluvit. Julii napíše jedno

z příštích psaní. Snad je lépe čekat, až ona sama ještě napíše nebo Delio odpoví.

Posílám Ti mnoho přání a vroucně Tě líbám.

Antonio

118

Trestnice v Turi 28. března 1932.

Drahá Táňo,

jak vidíš, odpověděl jsem Julii, ale dal jsem se příliš strhnout a snad se mi nepovedlo také kvůli místu psát tak, jak jsem chtěl, a všechno, co jsem chtěl. Lístek od Tvého otce mne velice zaujal; představuje konkrétní, skutečný život, který je možno takřka hmotně „vidět“.

Viděl jsem v časopisech, že ministerstvo zahraničních věcí oznámilo velkou publikaci „L'Opera del genio italiano all'estero“ („Dílo italského genia v cizině“), jejíž program vyšel se seznamem věcí, o nichž pojednává. Myslíš, že Ti bude možno obstarat mi tento program a poslat mi jej? Není v prodeji, ale myslím, že bude možno dostat jej prostřednictvím některého senátora nebo poslance. Udělala bys mi velkou radost, kdybys ho sehnala, ale nelam si hlavu, je-li to příliš obtížné. Věc má vztah k historii italských intelektuálů, která mne zajímá a k níž píšu poznámky a názory, jak mi k tomu četba nebo mé úvahy dávají podnět.

Drahá, musím spěšně skončit, protože hodina uběhla.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

226

119

Trestnice v Turi 28. března 1932.

Drahá Julko,

dostal jsem Tvůj dopis z ledna a před několika dny dopis ze 16. března. Nepsal jsem Ti dříve, protože — jak jsem se už jindy zmínil — cítím jisté rozpaky, jistou zdrženlivost, když se pokouším spojit se s Tebou. Tento duševní stav vyvolalo několik příčin; možná, že jednou z nejdůležitějších je zvláštní rozpoložení, které vzniká za dlouhého věznění a dlouhého odloučení od každé formy společnosti vyhovující vlastnímu založení, ale je jisté, že převládají také druhé dvě okolnosti: 1. strach, že Ti uškodím neobratným zásahem do Tvé léčebné metody, 2. vědomí, že sám jsem se stal v posledních letech „papírovějším“, že někdy nasazuji kazatelský tón nebo tón učitele obecné školy, který je mi samotnému k smíchu s mrzutým výsledkem, že taková autokritika znovu mne svádí k vyslovování hloupostí. To znamená, že si všimnu nějaké slabosti, a cítím, že jsem brzděn. Ostatně z Tvých dopisů je vidět, že některá má pozorování se minula cílem a měla „přílišný úspěch“, to jest rušivý výsledek. Zdůrazňuješ příliš má pozorování o Tvé osobnosti, že je nevyvinutá, že musíš rozvinout svou pravou bytost atd. Jistě jsi rozuměla mým poznámkám doslova a neužilas jich na jejich vhodném místě. Určitě Ti uniklo, jak jsem často náléhal, abys věnovala část svého času hudbě. Vždycky jsem věřil, že Tvá osobnost se z velké části vyvíjela v prostředí umělecké činnosti a že praktickým zaměřením a podřízením se bezprostředním zájmům, které jsi dala svému životu, podstoupila jsi jakoby amputaci. Řekl bych, že v Tvém životě byl „metafyzický“ omyl, který měl za následek nelad a psycho-

16*

227

fysické poruchy. Jednou jsem tvrdil, a Ty ses nad tím rozhořčila, že vědci jsou ve své činnosti „neúčastní“. Ty jsi velmi důrazně odporovala, že oni jsou vždy „účastní“. Já jsem samozřejmě mluvil výrazy „italskými“ a v kultuře italské jsem měl na mysli filosofické teorie profesora Lorie, který vysvětloval výraz a pojem „interesse“ (zájem, účast) v jistém horším smyslu, který je v Thesi o Feuerbachovi,¹⁾ hodnocen jako *schmutzig jüdisch*, špinavě židovský. Nuže, zdá se mi, žes usměrnila svůj život v tomto smyslu „špinavě židovském“, aniž jsi o tom vnitřně přesvědčena, jako jsi právem nemohla být. Podle mne právě Tvá osobnost potřebovala vyjít z této prvopočáteční fáze, odvinout se, rozvinout mnohé prvky Tvého předešlého života umělkyně „neúčastné“ (což přece neznamená vznášející se ve větru) anebo „účastné“ ve smyslu nikoliv bezprostředním a mechanickým. Nechci upadnout do papírového kázání. Drahá, doufám, že budeš ve spojení se mnou cítit stále větší volnost a možnost volnosti v projevu všech svých myšlenek a citů. Už dlouho jsem nedostal Tvou fotografii. Myslím, že mi velmi prospěje (kromě toho, že mi bude drahá), abych posoudil Tvůj tělesný stav. Měla bys mi také napsat, kolik vážíš. A také bys mi měla poslat Deliovy a Julianovy fotografie, lepší než ty, co jsem dostal posledně, a udat jejich míry a váhy.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

P. S. Doufám, že si nevysvětlíš mylně výraz „špinavě židovský“, kterého jsem prve užil. Uvádím to, protože jsem měl nedávno s Táňou dopisovou diskusi o sionismu a nechtěl bych být považován za „antisemitu“ pro tato slova. Ale což jejich autor nebyl žid?

¹⁾ Karel Marx: „These o Feuerbachovi“, I. (pozn. překl.)

Drahá máti,

dostal jsem dopis od Mey a velice mě bavila historka pana Sias, který vykládá pomocí rozličných slovníků dopisy slepic. Musíte mu poradit, aby si pořídil fotografii vajec, zvětšil ji a zvětšeninu poslal profesoru Taramellimu do musea v Cagliari. Možná, že skutečně řeč, které používá slepice k napsání svého listu, je punská, pochází-li slepice ze slepic z dob Karthaga, a že se objeví místo, kde je schován nějaký poklad v mincích z doby „antigoriu“ a proto kdovíjak cenný. Zprávy, které mi Mea poslala o průpravné škole, jsou příliš skrovné. Chtěl bych vědět více: něco o učebnicích, o italské skladbě, o obsahu osnov, o rozvrhu atd. Očekávám Francův dopis, neboť doufám, že Franco mě chce informovat o svých inženýrských pracích se stavebníci.

Můj život je stále stejný a stejně nudný. Chtěl bych, abys dala hledat mezi knihami na známé polici, není-li tam knížek s názvem „La quistione meridionale“ (Jižní otázka). Něžně Tě líbám se všemi.

Antonio

Drahá Táňo,

nepřeji si ani makedonský ani žádný jiný tabák. Povedlo se mi, jak jsem Ti oněhdy psal, značně zmenšit

spotřebu: ustálil jsem se na jednom balíčku makedonského tabáku na pět dní, ale když jsem se ustálil na tomto množství, vynasnažím se ještě o postupné zmenšení. Také mi není nic platná káva bez kofeinu; nemohu jí použít. Někdy mohu dostat teplou vodu, ale ta je dobrá jen k mytí nohou, není pitná, protože jí bylo použito k vyhřátí velkých kotlů v parní lázni, a zajisté nikoliv ve varu, ale jenom při 60—70°. Jak už jsem Ti jindy psal, dáváš se příliš snadno unést ilusemi.

Mrzí a bolí mě velice, že Giacomo¹⁾ zemřel. Naše přátelství bylo daleko větší a silnější, než sis mohla kdy uvědomit, také proto, že Giacomo byl krajně málo rozpínavý a málomluvný. Ujišťuji Tě, byl to vzácný člověk, ačkoliv se v posledních letech velice změnil a neuvěřitelně chřadl. Když jsem ho po válce poznal, byl herkulovsky silný (byl poddůstojníkem horského dělostřelectva a nosil na ramenou značně těžké dělové součástky) a směle odvážný, i když ne hřmotný. A přesto byl neuvěřitelně přecitlivělý, až k melodramatickým projevům, které však byly upřímné, nikoliv předstírané. Uměl z paměti velké množství veršů, ale všechny z oné romantické horší literatury, která se tolik líbí lidu (toho druhu jako operní libreta, která jsou většinou psána velice podivným barokním způsobem a s nechutnými pathetickými sladkostmi, jež se však přesto líbí v překvapující míře), a líbilo se mu přednášet je, ačkoliv rudl jako dítě přistižené při poklesku po každé, když jsem se připojil k obecenstvu, abych ho poslouchal. Tato vzpomínka je nejživotnější rys jeho povahy, jenž se mi stále naléhavě vrací: tento obrovitý člověk, který přednáší s upřímným

¹⁾ Giacomo Bernolfo, turinský dělník, řídil dozorcí a obrannou službu „Ordine Nuovo“. Ke Gramscimu ho poutal hluboký cit. Doprovázel ho v turinských ulicích, když se fašisté hrozivěji projevovali, považuje se za odpovědná za jeho bezpečnost. Po fašistickém pochodu na Řím odešel do Moskvy.

zápalem verše špatného vkusu, vyjadřující však základní vášně, silné a prudké, se přeruší a začervená, když mu naslouchá „intelektuál“, i když je to přítel.

Objímám Tě.

Antonio

Drahá Táňo,

tento týden jsem dostal jen jeden Tvůj lístek (ze šestého). Jistě jsi dostala také můj dopis, psaný před týdnem, a tudíž jsi viděla, že jsem dostal Tvé léky. Doufám, že budeš dbát poznámek, které jsem učinil. Možná, že můj způsob stravy není příliš šťastný, ale je nejlepší, jaký mohu provádět (před několika dny jsem zaměnil těstoviny za rýži a zdá se mi, že je tak lépe). Polívčička denně, jak Ty radíš, by byla dobrá věc, ale jelikož se nemůže dělat, je zbytečné na to myslet. Jak jsem Ti už psal, mohu si ji obstarat nanejvýše každých čtrnáct dní, protože po každé se musí provést úřední řízení. Avšak, jak už jsem Ti také psal, používám peptonového výtažku, který je užitečný také s rýží.

Drahá Táňo, něžně Tě objímám.

Antonio

Drahá Táňo,

ještě chci připojit nějaké poznámky k svému předchozímu psaní, které se Ti snad zdálo poněkud nesouvislé a nesouhrnné. Představuji si, že se to může stát, protože tímto dojmem na mne samotného působí mé dopisy, jakmile je napíši. Musím psát ve stanovené hodině v určitém dni: rozčilení, že nenapíši všechno, co bych chtěl, má za následek, že nakonec vynechávám, píšu v náznacích, naočkovávaje myšlenky, které klíčí ve chvíli, když si dělám náčrtek dopisu, na který jsem myslil před psaním a výsledkem toho je taková směs, alespoň na mne to tak působí.

Chtěl jsem Ti napsat toto: Tvoje starosti mi připadají neospravedlněné pro celou řadu hledisek, spojených s otázkou, kterou si dáváš, a zvláště je neospravedlněné, protože špatně vykládané, moje svědectví v tomto případě. V hodnocení sebe sama a svého příspěvku k životu nedbáš toho, že jsi v jistém okamžiku dala své osobnosti nový směr, opouštějíc činnost uměleckou pro činnost bezprostředněji praktickou. Mimoto se mi zdá, že jsi vždy dávala pojmu a faktu „užitečnosti“ a „praktičnosti“ obsah příliš úzký a nízký (theoretický omyl, který jsem definoval výrazem „špinavě židovský“) a že jsi z toho vyvozovala děsivý důsledek, že jsi příliš málo „užitečná“ proti tomu, jak se mylně domníváš, že bys měla být. Udělal jsem si představu, že v tom je jádro Tvé nemoci, Tvého „komplexu méněcennosti“, který ničí Tvou citovost, zjemnělou událostmi těchto posledních šesti let, jenž však byl výjimečně silný již dříve. Má drahá, silně, silně Tě tisknu.

Antonio

Drahá Táňo,

děkuji Ti za přepsání dopisu, v němž Julie sdělila podrobnější zprávy o zdravotním stavu Deliově.

Až přečtu Croceovu knihu, budu velice rád, že Ti mohu být prospěšný napsáním nějaké kritické poznámky o ní, nikoliv úplné recenze, jak Ty si představuješ, protože by bylo těžké napsat ji tak s patra. Ostatně četl jsem již úvodní kapitoly knihy, protože už vyšly samostatně před nějakým měsícem, a mohu Ti už dnes vytknout několik bodů, které Ti mohou posloužit k bádání a lepším informacím, chceš-li dát své práci jakousi ústrojnost a nějakou úplnost. První otázka, která by se, myslím, měla dát, je tato: jaké jsou kulturní zájmy, převládající dnes v literární a filosofické činnosti Croceho, jsou bezprostřední nebo spíše všeobecné a odpovídající hlubším požadavkům, které nepocházejí z vášní přítomné chvíle? Odpověď není pochybná: Croceho činnost má vzdálené počátky, a to z doby války. Aby se porozumělo jeho posledním pracím, je nutno znát jeho spisy o válce, sebrané do dvou svazků (*Pagine sulla guerra* — Stránky o válce — druhé rozšířené vydání). Nemám tyto dva svazky, ale četl jsem ty spisy tehdy, jak byly postupně uveřejňovány. Jejich hlavní obsah může být krátce shrnut takto: boj proti směru danému válce pod vlivem francouzské a zednářské propagandy, pro niž se válka stala bojem civilisace, válkou podobnou válkám „křížáckým“ s uvolněním lidových vášní v podobě náboženského fanatismu. Po válce přijde mír, to jest po konfliktu musí nejen následovat znovu spolupráce národů, ale válečná seskupení budou vystřídána seskupeními mírovými a není řečeno, že

obě se budou shodovat. Ale jak by byla možná tato opětná spolupráce, obecná i jednotlivá, kdyby se bezprostřední kritérium užitkové politiky stalo všeobecným a kategorickým principem? Je tedy potřeba, aby intelektuálové odolávali těmto iracionálním formám propagandy a — aby neoslabili svou zemi ve válce — odolávali demagogii a zachránili budoucnost. Croce vidí vždy ve věci míru věc války a obrací svou činnost k tomu, aby zabránil zničení každé možnosti prostředkování a kompromisu mezi oběma stavy. Prakticky posice Croceho dovolila italským intelektuálům znovu navázat vztahy s německými intelektuály, věc, která nebyla a není snadná pro Němce a Francouze; činnost Croceho byla tudíž užitečná italskému státu po válce, když hlubší příčiny národního vývoje přivodily přerušení vojenského spojenectví francouzsko-italského a změny protifrancouzské politiky za sblížení s Německem. Tak Croce, který se nikdy nezabýval bojovnou politikou ve smyslu stranickém, stal se ministrem školství ve vládě Giolittiho v roce 1920—21. Ale skončila válka? Skončil omyl nepovinně povyšovat zvláštní kritéria bezprostřední kritiky na všeobecné principy, roztahovat ideologie až k filosofiím a náboženstvím? Jistě ne; tedy intelektuální a morální boj pokračuje, zájmy zůstávají ještě živé a aktuální a není třeba opouštět pole. Druhá otázka je tato: jaké postavení zaujímal Croce na poli světové kultury? Croce už před válkou požíval velké úcty u intelektuálních skupin ve všech zemích. Je zajímavé, že navzdory obecnému mínění jeho pověst byla slavnější v anglosaských zemích než v německých; vydání jeho knih, přeložených do angličtiny, jsou četná, četnější než v němčině a v italštině. Croce, jak zřejmo z jeho spisů, je si velice dobře vědom tohoto svého postavení „*leadera*“ ve světové literatuře a odpovědnosti a povinnosti, které s sebou nese. Je zřejmé, že jeho knihy před-

pokládají elitní světové čtenáře. Nutno vzpomenout, že v posledních letech minulého století Croceovy spisy o theorii historie daly intelektuální zbraně dvěma nejvyšším hnutím „revisionismu“ té doby, v Německu Eduarda Bernsteina a ve Francii Sorela. Bernstein napsal, že ho čtení Croceho článků přivedlo k novému vypracování filosofických a hospodářských myšlenek. Intimní poměr Sorela k Croceovi byl znám, ale jak byl hluboký a pevný, to se ukázalo zvláště z uveřejněných Sorelových dopisů, v nichž se Sorel často projevuje překvapivě Crocemu intelektuálně podřízeným. Ale Croce ještě více zdůraznil svou kritickou činnost, a to zvláště za války, především po roce 1917. Nová serie článků o theorii historie začíná po roce 1910 spisem *Cronache, storie e false storie* (Kroniky, historie a falešné historie) a jde až do posledních kapitol *Storia della storiografia italiana nel secolo XIX* (Historie italského dějepisectví v 19. století), k článkům o politické vědě a k posledním literárním projevům. Mezi nimi je *Storia d'Europa* (Historie Evropy), jak zjevno alespoň podle kapitol, které jsem četl. Myslím, že Croce si především potrpí na toto své postavení *leadera* kritiky a že to považuje za nejlepší část své nynější činnosti. V krátkém dopise, psaném profesoru Corradu Barbagallovi a uveřejněném v „*Nuova Rivista Storica*“ roku 1928 nebo 1929 (nevzpomínám si přesně), výslovně říká, že celé vypracování jeho theorie o historii jako historii ethicko-politické (a to je celá nebo téměř celá jeho činnost myslitele asi před dvaceti lety) je zaměřeno k prohloubení jeho revisionismu před čtyřiceti lety.

Drahá Táňo, mohou-li Ti podobné poznámky posloužit k Tvé práci, napiš mi to a vynasnažím se napsat Ti něco jiného... Vroucně Tě líbám

Antonio

Nejdražší Táno,

nevím ještě, zda Tě zajímaly poznámky, které jsem Ti o Crocem napsal a vyhovují-li potřebám Tvé práce. Doufám, že mi to povíš a že se tím budu moci lépe řídit. Ostatně uvědom si, že jde o záznamy a jednotlivosti, které by se rozvinuly a doplnily. Píšu Ti také tentokrát jeden paragraf; Ty si to pak zařadíš tak, jak se Ti bude zdát nejvhodnější. Velmi zajímavá se mi zdá otázka, která se obírá příčinami velkého úspěchu, jež mělo dílo Croceho, což se obvykle filosofům za jejich života nestává a zvláště se neuskutečňuje příliš často mimo akademický okruh. Myslím, že jeden z důvodů musíme hledat ve slohu. Bylo řečeno, že Croce je po Manzoniem největším italským prozaikem. Tvrzení mi připadá pravdivé, ovšem poznamenávám, že próza Croceho nevychází z Manzoniho, nýbrž spíše z velkých spisovatelů vědecké prózy a obzvláště z Galilea. Novost Croceho slohu je na poli vědecké prózy, v jeho schopnosti vyjádřit velmi jednoduše a zároveň velmi jadrně věci, které jiní spisovatelé představují formou zmatenou, temnou, překroucenou, rozvláchnou. Literární sloh vyjadřuje styl vyrovnaný v mravním životě, vyjadřuje chování, které se může nazývat goethovským co do jasnosti, usedlosti a neochvějně jistoty. Zatím co tolik lidí ztrácí hlavu a potácí se mezi apokalyptickými pocity intelektuální paniky, Croce se stává svou nezvratnou jistotou, že zlo metafysicky nemůže zvítězit a že dějiny jsou moudré, východištěm pro sebrání vnitřních sil. Mimo to je nutno počítat s tím, že mnohým se Croceova ideologie nejeví jako mohutný filosofický systém a jako takový nesnadno asimiluje.

jící. Myslím, že největší Croceova vlastnost byla vždycky tato: dát kolovat nikoliv pedantsky své pojetí světa v celé serii krátkých spisů, v nichž je filosofie bezprostředně přítomna a vstřebává se jako dobrý a obecný názor. Tak nakonec řešení tolika otázek kolují anonymně, pronikají do novin, do denního života a je pak mnoho „croceovců“, kteří ani nevědí, že jimi jsou a dokonce ani nevědí, že Croce žije. Tak do katolických spisovatelů proniklo jistě množství idealistických prvků, jichž se oni dnes snaží zbavit, aniž se jim to daří, při pokusu představit tomismus jako pojetí, postačující samo o sobě a dostačující intelektuálním požadkům moderního světa...

Antonio

Drahá máti,

nedostávám zprávy už přesně měsíc. Dopis od Mey a Grazietty byl odeslán v Ghilarze právě 25. března. Chci doufat, že je tomu tak, jak říká přísloví, žádné dobré zprávy nebo alespoň bezvýznamné události. Před několika dny jsem dostal lístek od Tereziny s pusou od Diddi. Terezině řekni, že jsem konečně jedl drůbež v oleji, kterou mi poslala ve vánočním balíku, a shledal jsem, že je výtečná. Byla připravena výborně a maso v oleji dobře ponořené se stalo křehkým jako máslo, takže jsem je mohl jíst bez potíží, ačkoliv nemám již zuby, které by mi posloužily. Nutno také říci, že to byly vybrané kusy, opravdu výjimečné velikosti a tučnosti. Představuji si, že je ulovil Paolo, a rozšiřuji

tedy své díky a poklony také na něj. Rovněž v mém životě nestalo se nic nového; a ostatně, jak by také mohlo být? Stále tentýž život, tentýž růženec dnů, které plynou stejně a stejně nudné.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

127

Trestnice v Turi 2. května 1932.

Nejdražší Táňo,

dostal jsem Tvé dopisy z 23., z 25. a 27. dubna. Nevím, pošlu-li Ti vůbec někdy náčrt studie o italských intelektuálech, který jsem Ti slibil. Hledisko, s kterého otázku pozoruji, se občas mění: snad je ještě brzy shrnout to a spojit v jeden celek. Je to ještě hmota ve stavu tekutém, která musí podstoupit další zpracování. Nedělej si starosti s novým opisováním „programu“ knihy o Italech v cizině: nemyslím, že za to stojí, tím spíše, že „Marzocco“ o tom podal velmi přesnou souhrnnou zprávu. Můžeš-li dostat jeden exemplář, dobrá; jinak — počkám. Stejně nepotřebuji díla Williama Pettyho k pojednání o hospodářských názorech Machiavelliho. Odkaz na ně je dobrý, ale stačí odkaz. Spíš za čas požádám o celé dílo samého Machiavelliho, jež jsem žádal, snad si vzpomeneš, když jsem byl ještě v Miláně, ale vydání ještě nevyšlo.

Mohu Ti ještě něco povědět k práci o knize Croceově, kterou jsem ještě ve svazku nečetl: i když jsou tyto poznámky poněkud rozházené, myslím, že Ti mohou být stejně užitečné. Ty si je pak uspořádáš sama, jak se Ti to hodí pro

238

Tvou práci. Zmínil jsem se již o velké důležitosti, kterou Croce přikládá své theoretické činnosti revisionisty a jak on sám uznává, všechna jeho práce myslitele v těchto posledních dvaceti letech směřovala k tomu, doplňovat revisi tak, až byla konečná. Jako revisionista přispěl k posílení hospodářsko-právní historie (která je celkem slabě ještě dnes představována zvláště akademikem Gioachino Volpem); dnes dal literární formu oné historii, kterou on nazývá ethicko-politickou, jejímž vzorem by měla být a stát se *Storia d'Europa* (Historie Evropy). V čem spočívá Crocem vnášená revise, má ten význam, který on jí přikládá a zvláště onu konečnou hodnotu, jak on předpokládá? Může se konkrétně říci, že Croce v činnosti historicko-politické zdůrazňuje onoho činitele, který se v politice nazývá „hegemonií“ souhlasu, kulturního řízení, na rozdíl od činitele síly, donucování, zákonného a státního a policejního zásahu. Opravdu není jasné, proč Croce věří, že by toto jeho chápání theorie dějin s konečnou platností odstranilo každou filosofii „praxe“. Stalo se právě, že v témž období, kdy Croce vypracovával tento svůj tak zvaný kyj, filosofie praxe ve svých největších moderních theoretických byla vypracována v témž smyslu a činitel hegemonie souhlasu nebo kulturního řízení byl právě systematicky zhodnocován v oposici proti mechanickým a fatalistickým pojetím ekonomismu. Naopak bylo možné tvrdit, že základní rys nejmodernější filosofie praxe spočívá právě v historicko-politickém pojetí „hegemonie“. Proto se mi zdá, že Croce není *up to date* s bádáním a s bibliografií svých oblíbených studií, neboť ztratil svou schopnost kritické orientace. Jak se zdá, jeho informace se zakládají zvláště na pověstné knize jednoho vídeňského žurnalisty Fülöp-Millera. Tato věc by měla být široce a analyticky rozvinuta, ale pak by bylo zapotřebí velmi dlouhého článku. Z toho,

239

co Tě může zajímat, Ti snad stačí tyto poznámky, které by mi nebylo snadné obsírně rozvést.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

128

Trestnice v Turi 9. května 1932.

Drahá Táňo,

... od nynějška se nutně musí dodržovat toto nařízení: potřebuji-li nějakou knihu, požádám o ni sám. Knihy, které mi byly poslední dobou zaslány, mi nebyly odevzdány. Pro každou bych musel podat žádost na ministerstvo, což je absurdní a nudné. Nemyslíš? Psal jsem Ti, abys mi předplatila „Kulturu“, na niž jsem už dostal povolení. Nevím, zda jsi to udělala. Nyní jsem viděl, že bude vycházet ve čtyřech svazcích ročně a že první svazek roku 1932 už vyšel.

Z domova nedostávám zprávy už půl druhého měsíce: před čtrnácti dny jsem dostal lístek s pozdravy od Tereziny.

Jelikož jsem dosud nečetl „*Storia d'Europa*“, nemohu Ti dát žádný přehled jejího skutečného obsahu. Avšak mohu Ti ještě napsat některou poznámku, která, jak uvidíš, je jen zdánlivě vnější. Psal jsem Ti už, že veškerá dějepisná práce Croceho v posledních dvaceti letech byla zaměřena k vypracování teorie dějin jakožto historie ethicko-politické proti historii ekonomicko-právní, která představovala teorii odvozenou z materialismu historického po revisionistickém procesu, kterému byl podroben dílem samého Croceho.

240

Ale je Croceho historie ethicko-politická? Zdá se mi, že historie Croceho nemůže být nazývána jinak než historií „spekulativní“ nebo „filosofickou“, a ne ethicko-politickou, a v této její vlastnosti, nikoli v tom, že je ethicko-politická, je její oposice k historickému materialismu. Historie ethicko-politická není vyloučena z historického materialismu, pokud je historií momentu „hegemonického“, zatím co je vyloučena historie „spekulativní“ jako každá filosofie „spekulativní“. Ve svém filosofickém pojednání Croce říká, že chtěl osvobodit moderní myšlení od každé stopy transcendentálnosti, teologie a tudíž metafysiky v tradičním smyslu. Podle této linie došel až k popírání filosofie jako systému právě proto, že v ideji systému je zbytek theologismu. Ale jeho filosofie je filosofií „spekulativní“ a v takové naplno pokračuje nadsmyslnost a teologie s dějepisickým jazykem. Croce je tak zabrán do své metody a do své spekulativní mluvy, že nemůže soudit leč podle nich. Píše na př., že v pragmatické filosofii je struktura jako skrytý Bůh. To by byla pravda, kdyby pragmatická filosofie byla filosofií bádavou a nikoliv absolutním historicismem, osvobozeným skutečně, a nejen podle slov, od všeho transcendentálního theologického zbytku. K tomuto se váže jiné pozorování, které blíže přihlíží ke koncepci a složení Dějin Evropy (*Storia d'Europa*). Může se pomýšlet na jednotné dějiny Evropy, začínající roku 1815, to jest od restaurace? Jestliže historie Evropy může být napsána jako útvar jednoho historického bloku, nemůže vyloučit francouzskou revoluci a napoleonské války, které jsou pro historický evropský blok předpokladem „ekonomicko-právním“, momentem síly a boje. Croce přijímá k tomu to, co následovalo, chvíli, kdy se předtím rozpoutané síly vyrovnaly. Dělá z tohoto okamžiku samostatný fakt a staví jeho historický vzor. Totéž udělal s historií Italie: počínaje rokem 1870,

16 - Dopisy z vězení

241

zanedbával činitele boje, činitele hospodářského, aby byl obhájcem činitele čistě ethicko-politického, jako by spadl s nebe. Croce samozřejmě se vším chytračením a prohnaností kritické moderní mluvy dal zrod nové formě historie rétorické; dosavadní její forma je právě historie spekulativní. To je ještě lépe vidět, když se zkoumá „historické pojetí“, jež je středem Croceovy knihy, to jest pojetí „svobody“; Croce v rozporu sám se sebou zaměňuje „svobodu“ jako princip filosofický nebo pojem spekulativní a svobodu jako ideologii nebo též praktický nástroj vlády, prvek nadřazené morální jednoty. Jestliže celé dějiny jsou historií svobody nebo též ducha, který tvoří sám sebe (a v této mluvě svoboda rovná se duchu, duch rovná se historii, historie rovná se svobodě), proč by byla jen evropská historie devatenáctého století historií svobody? Nebude tudíž historií svobody ve smyslu filosofickém, ale vlastního vědomí této svobody a rozšíření tohoto vlastního vědomí ve formě náboženství v intelektuálních vrstvách a ve formě pověr ve vrstvách lidových, které se cítí zajedno s těmi intelektuály, jež vidí účastnit se politického bloku, v němž jsou intelektuálové nositeli praporu a kněžími. Jde tedy o ideologii, to jest praktický nástroj vlády, a bude zapotřebí studovat praktickou souvislost, na níž se zakládá. „Svoboda“ jako historický pojem je sama dialektika historie a nemá prakticky odlišné a individuální „zástupce“. Historie byla svoboda také v orientálních říších a rovněž je pravda, že také tehdy byly historické změny a ony říše se zhroutily. Zkrátka se mi zdá, že slova se mění, že slova jsou snad dokonce řečena dobře, ale věci se ani nedotýkají. Myslím, že „Critica fascista“ (Fašistická kritika) v jednom článku, i když ne podrobně, napsala správnou kritiku, poznamenávajíc, že Croce za dvacet let, až uvidí přítomnost v perspektivě, bude moci najít své historické ospravedlnění jako

proces svobody. Ostatně, vzpomínáš-li si na první bod, který jsem Ti psal, to jest o tom, jak se Croce choval za války, pochopíš lépe jeho stanovisko: jako „kněz“ moderního historického náboženství Croce prožívá thesi a antithesi historického procesu a naléhá v jedné i v druhé na „praktické důvody“, protože v přítomnosti vidí budoucnost a tou se zabývá tolik jako přítomností. Každému, co jeho jest: „kněžím“ úkol zachránit zítřek. V základě je v tomto pojetí „ethicko-politickém“ pěkná dávka morálního cynismu; je to aktuální forma machiavellismu...

Vroucně Tě líbám.

Antonio

129

Trestnice v Turi 23. května 1932

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj lístek ze 17. a dopis z 19. května. Zprávy, které Ti dal Karel o mém zdravotním stavu, jsou málo jasné. Neměl jsem těžké záchvaty bolestí močového měchýře, ačkoliv jistě pokračování středního kataru bude spojeno s překyselením. Před nějakým časem jsem však trpěl nespavostí, může-li se tak říci: přesněji vzato nespím ne proto, že bych nebyl ospalý, ale proto, že spánek je rušen vnějšími příčinami; a to mi způsobilo stav veliké únavy a vyčerpanosti, což se také navenek projevovalo, jestliže si toho Karel všiml. Problém je složitý a budu Ti o tom povídat, přijdeš-li mne navštívit. K datu Tvého příjezdu nemám zvláštní přání; Ty musíš vybrat chvíli, která se Ti po všech stránkách hodí.

Něžně Tě objímám.

Antonio

Drahá maminko,

dostal jsem dopis Grazietty ze 13. května. Karel mi řekl minulé pondělí, že Tvůj zdravotní stav se poněkud zlepšil. Zajisté Ti Karel sdělil své dojmy z naší rozmluvy, jelikož mi slíbil, že Ti hned napíše. Řekni Mei, že konečně dostane ty slavné pastelky, slibované už skoro rok. Karel je vzal s sebou a slíbil, že je ihned pošle. Rovněž také Terezina dostane „Vojnu a mír“ od Tolstého, kterou jsem jí slíbil. Karel si odnesl také balík knih, jež jsem připravil, a řekl mi, že je pošle: myslím, až si je přečte. Nesnáž v odesílání těchto balíků spočívá v tom, že na stanici v Turi nepřijímají balíkovou poštu pro Sardinii. Musí je někdo odnést až do Bari a odeslat je odtud. Proto jsem dosud nemohl dodržet slib, který jsem dal před časem Mei.

Četl jsem Graziettinu zprávu o smrti Gianpietra Sanny. Ale co dělá Titino a kde bydlí? Myslím, že teď je asi docela zhlouplý. Byl na dobré cestě od té doby, co byl v Turině. Tehdy se zdálo, že je postižen těžkou nemocí na způsob padoucnice. Alespoň se stávalo, že po každé, když jsem mu řekl, aby se vzhledem k materiálním podmínkám, v nichž byl, vrátil do Ghilarzy, a protože jsem ho nemohl do nekonečna živit, svalil se na zem s pěnou u úst v křečích. Někdy jsem pochyboval, zda to jen nepředstírá, aby ve mně vzbudil soucit. Ale to si odporovalo s pozorováním, že k předstírání je zapotřebí jisté dávky inteligence a síly vůle, a nezdálo se mi, že by Titino měl jedno nebo druhé. Možná, že se zotavil a dal se do práce, protože to byl velký dobrák a pro mne by se byl tehdy rozkrájel: doprovázel mne po ulici, přicházel mne velice přesně budít

a myslel, že tak koná velké skutky. Jelikož byl velice zaměstnán, měl jsem vždycky dojem, že si jednou srazí hlavu.

Drahá maminko, zaříd' to tak, aby mi psali poněkud častěji.

Vroucně Tě líbám se všemi doma.

Antonio

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj lístek z 25. a peněžní poukaz z 28. května. Ze srdce Ti děkuji, ale ujišťuji Tě, že nebylo tak naléhavě nakvap. Jak už jsem Ti psal asi před měsícem, moje vydání jsou relativně malá a nehledě k tomu, že není možné koupit něco chutného, je skutečně lépe, když nepřekročuji přísnou dietu, aby mi nebylo hůře. Každá změna a každý pokus zvětšit množství stráveného pokrmu mi působí takové poruchy, že se už raději vyhýbám i pokusům. To ostatně není zatím znepokojující a také se necítím slabší než obvykle. Nesmíš si myslet, že jsem se stal fatalistou, ani že jsem se pustil po proudu jako „*un chien crévé*“. Naopak, neustále filosofuji a hledám rozumnější řešení, ale pole výběru je velice omezené a zužuje se stále více po každém pokusu, který se ukáže zbytečným. Ale mluvmé o zajímavějších věcech, u nichž budu moci poněkud ukojit svou manii povídkovosti. Chci Ti podat řadu poznámek, abys je po případě napsala P. a zeptala se ho na některá bibliografická data, která by mi dovolila rozšířit pole úvah a lepší jejich usměrnění. Chtěl bych vědět, zda je nějaká odborná

publikace, třeba i anglická, o výzkumné metodě v hospodářských vědách vlastní Ricardovi a o novotách, jež Ricardo uvedl do methodologické kritiky. Myslím, že obzvláště k stému výročí jeho smrti před deseti lety vyšla o něm bohatá literatura a že tu bude nějaká možnost nalézt právě to, co potřebuji. Sled mých úvah je tento: může se říci, že Ricardo měl nějaký význam v dějinách filosofie kromě toho, že v dějinách národohospodářské vědy měl jistě význam prvořadý? A může se říci, že Ricardo přispěl k usměrnění prvních theoretiků pragmatické filosofie, k jejich překonání filosofie hegelíánské a k vytvoření jejich nového historicismu, zbaveného každé stopy spekulativní logiky? Myslím, že by se mělo zkusit dokázat tento předpoklad a že by to stálo za to. Vycházím ze dvou základních pojetí ekonomické vědy, z „omezeného trhu“ a ze „zákona tendence“, o nichž psal snad po prvé Ricardo, a uvažuji takto: nejsou to snad tyto dva pojmy, z nichž vznikl motiv snížení „trvalého“ pojetí historie, vyjádřené idealistickou a spekulativní mluvou klasické filosofie německé, na „imanenci“ realistikou, bezprostředně historickou, v níž kausální zákon přírodních věd byl zbaven svého mechanismu a systematicky se ztotožňoval s dialektickým usuzováním hegelovským? Snad se tento uzel myšlenek jeví ještě poněkud zmateně, ale záleží mi právě na tom, aby byl pochopen vcelku, i když jen přibližně, pokud stačí k vědění, byl-li problém uchopen a studován některým badatelem Ricardova díla. Je nutno vzpomenout, jak sám Hegel v jiných případech považoval tyto uzly za nezbytné mezi rozličnými vědeckými činnostmi a také mezi činnostmi vědeckými a politickými. Tak v *Přednáškách z dějin filosofie* našel uzel mezi francouzskou revolucí a filosofií Kantovou, Fichteovou a Schellingovou a řekl, že „pouze dva národy, německý a francouzský, jakkoliv v opozici proti sobě, dokonce právě proto, se zúčast-

nily velké epochy všeobecných dějin koncem 18. století a počátkem století devatenáctého, jelikož nový princip v Německu vtrhl jako „*duch a pojem*“, zatím co ve Francii se projevil jako „účinná skutečnost“. Na „Svaté rodině“ je vidět, jak tento uzel, daný Hegelem mezi francouzskou politickou činností a činností německé filosofie, byl způsoben právě theoretiky pragmatické filosofie. Jde o to, vidět, v jaké míře přispěla k pozdějšímu vývoji nové theorie klasická anglická ekonomie, v methodologické formě, vypracované Ricardem. Je obecně známo, že klasické anglické národohospodářství přispělo k vývoji nové filosofie, ale obvykle myslíme ricardovskou teorií hodnoty. Myslím, že se má hledět dál a zjistit přínos, řekl bych synthetický, to jest týkající se intuice světa a způsobu myšlení a nejen analyzy, týkající se zvláštní doktriny, i když základní. P. by mohl při své práci pro kritické vydání díla Ricardova sebrat cenný materiál o tom. V každém případě se podívej, zda existuje nějaká publikace, která by pojednávala o těchto věcech a pomáhala mi v mých vězeňských poměrech, za nichž nemohu konat systematická bádání v knihovně.

Drahá Taťano, něžně Tě objímám.

Antonio

Drahá Táňo,

vynasnažím se odpovědět na další otázky, které mi dáváš o Croccovi, jakkoliv nechápu dobře jejich význam

a myslím, že snad jsem na ně odpověděl již v předešlých zmínkách. Přečti si znovu odstavec, kde jsem se zmínil o Croceově chování za války a uvidíš, zda neobsahuje odpověď na jednu část Tvých nynějších otázek. K rozchodu mezi Gentilem a jím došlo v roce 1912 a byl to Gentile, který se odloučil od Croceho, jenž se snažil stát filosoficky nezávislým. Nevěřím, že Croce změnil své zaměření od oné doby, ačkoliv lépe definoval své názory. Zajímavější je změna, k níž došlo v letech 1900—1910. Tak zvané „náboženství svobody“ není objev těchto let, je to v drastické formě souhrn jeho myšlení za všechny čas od okamžiku, kdy opustil katolicismus, jak sám píše ve své intelektuální autobiografii (*Contributo alla critica di me stesso* — Příspěvek ke kritice mne samého). Ani tady se mi Gentile nezdá v rozporu s Crocem. Myslím, že nepřesně vykládáš formuli „náboženství svobody“, jelikož jí propůjčuješ mystický obsah (tak by se dalo soudit z toho, že se zmiňuješ o „útěku“ do tohoto náboženství a tudíž o jakémsi druhu „útěku“ ze světa atd.) Nic takového. Náboženství svobody jednoduše znamená víru v moderní civilizaci, která nemá zapotřebí transcendentna a zjevení, ale sama v sobě obsahuje vlastní svou moudrost a vlastní svůj původ. Je to tudíž formule protimystická, a chceš-li, protináboženská. Pro Croceho každé pojetí světa, každá filosofie, pokud se stává životní normou, morálkou, je „náboženství“. Náboženství ve smyslu vyznání jsou také náboženství, ale „mythologická“, tedy v jistém smyslu „nižší, primitivní“, mající téměř obdobu v historickém dětství lidského pokolení. Původ takového učení jest již v Hegelovi a ve Vicovi a jsou společným dědictvím celé idealistické italské filosofie, ať už Croceovy nebo Gentileovy. Na tomto učení je založena scholastická reforma gentilovská, pokud se týká vyučování náboženství ve školách, které i Gentile chtěl omezit na

školy obecné (na opravdové a vlastní dětství) a jež rozhodně ani vláda nechtěla uvést do nejvyšších škol. Tak si myslím, že snad přehnaně posuzuješ Croceovo postavení v přítomném okamžiku, považujíc ho za osamocenějšího, než je. Nesmíš se dát získat polemickou vznětlivostí spisovatelů více méně diletantských a neodpovědných. Valnou část svých nynějších pojetí Croce vyložil v revui „Politica“, řízené Coppolou a ministrem Rocco, a myslím, že nejen Coppola, ale i mnozí jiní jsou přesvědčeni o užitečnosti místa, které Croce obsadil. Toto místo vytváří situaci, v níž je možná skutečná výchova k státnímu životu nových vedoucích skupin, jež se objevily po válce. Studuješ-li celou italskou historii od roku 1815, vidíš, že malé vedoucí skupině se povedlo methodicky vstřebat do svého okruhu veškeré politické činitele, kteří byli představováni hnutími mas podvratného původu. Od roku 1860 do 1876 „Partito d'azione“ (strana akce Mazziniho a Garibaldiho) byla pohlcena monarchií, zanechávajíc bezvýznamný zbytek, který pokračoval jako republikánská strana, ale měl spíše význam lidopisný než historicko-politický. Zjev byl znám jako „transformismus“, ale nebyl to zjev ojedinělý. Byl to organický proces, který nahrazoval v útvaru vedoucí třídy to, co se ve Francii stalo za revoluce s Napoleonem a v Anglii s Cromwellem. Skutečně také v roce 1876 proces pokračoval po molekulách. Přijímá vážnost budící úkol po válce, když se zdá, že tradiční vedoucí skupina není s to, aby přizpůsobila a přijala nové síly, vyjádřené událostmi. Ale tato vládnoucí vrstva je vychytralejší a schopnější, než se dalo myslet: pohlcení je těžké a obtížné, ale přes to všechno dojde k němu mnoha cestami a mnoha rozličnými methodami. Činnost Croceho je jednou z těch cest a z těchto method. Jeho učení vyrábí největší množství „žaludečních šťav“, způsobených trávením. Umístěna v historické per-

spektivě italských dějin, jeví se samozřejmě Croceova činnost jako nejmocnější stroj k „přízrůsobením“ nových sil jeho životním zájmům (nejen okamžitým, ale také budoucím), které dnes vládnoucí skupina má a jež snad správně oceňuje, nehledě k nějakému povrchnímu zdání. Když se dvě rozličná těla vrhají do splynutí a chtějí utvořit jeden svazek, vnějškové vzkypaní právě ukazuje, že svazek se tvoří a nikoliv opak. Ostatně u těchto lidských činů se svornost vždycky představuje jako *discorso*, jako bitva a rvačka, a ne jako objetí na jevišti. Ale je to vždycky svornost, nejintimnější a nejskutečnější...

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

133

Trestnice v Turi 19. června 1932.

Drahá maminko,

dostal jsem dva dopisy od Grazietty a Mey z 15. června a blahobřeji Francovi a Mei k skvělému výsledku jejich zkoušek. Čekám Francův dopis velice toužebně. Doufám, že mi vysvětlí, jak se mu líbí učení po prvním roce školy. První zkouška je velmi důležitá věc v životě. Teď se může říci, že Franco vstoupil do společnosti dospělých, stal se občanem, protože se snažil ukázat, co ve svém věku umí, jiným lidem a ti ho posoudili a potvrdili, že je to dobré. Zdá se mi, že je to daleko důležitější než první přijímání. Také doufám, že Mea mi napíše další vysvětlení. Nevím, jestli jí už Karel poslal pastelky. Rozhodně ho upomeň, ať je pošle ihned. Děkuji Graziettě za zprávy, které mi poslala. Psala mi už o smrti Emilia a Patrizia Carty, nikoli

250

však o smrti Angelica. Mrzí mě to, zvláště kvůli jejich matce, kterou si velmi dobře pamatuji jako velice hodnou ženu. Co se mne týče, vše při starém.

Srdečně Tě líbám.

Antonio

134

Trestnice v Turi 27. června 1932.

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj lístek z 20. června a doporučené psaní s dopisem Juliiným a Deliovým. Deliovy dopisy jsou zajímavé, že ano? Ale jaký význam mají verše o jarní vodě, jimiž končí psaní? (To jest, proč je přepsal, protože chtěl, abych já je znal?) Myslíš, že by bylo vhodné poslat mu ilustrované italské vydání *Pinocchia*?¹⁾ Existuje vydání ilustrované malířem Attilem Mussino (vydané Bemporadem ve Florencii): ale, vzpomínám-li si dobře, ilustrace nebyly zdařilé nebo alespoň se mně příliš nelíbily. Jako chlapec jsem si utvořil svou vlastní představu *Pinocchia*, a když jsem pak viděl jeho zhmotnění, odlišné od své fantasmie, rozladilo mne to a pobuřovalo. Proto se mi zdá správné, že ve Florencii nedali postavit *Pinocchiovi* pomník. Na florentinské chlapce by tím vtíravě z vnějšku působil standardní jeho vzhled, a to by jim bránilo v každé libovolné fantasmii. A což není v této libovolnosti fantasmie největší potěšení dětí, když čtou knihy, jako je *Pinocchio*?

Vroucně Tě líbám.

Antonio

¹⁾ *Nowáček* italský Kašpárek. (Pozn. překl.)

251

Nejdražší Julko,

dostal jsem Tvé lístky, datované v rozličných dnech a měsících. Tvé dopisy mi připomněly povídky jednoho málo známého francouzského spisovatele, Lucien Jeana, myslím, který byl malým úředníčkem v radniční správě v Paříži. Povídka se jmenovala „*Muž v příkopě*“. Snažím se vzpomenout si na ni. Jeden muž jednou večer silně užíval; snad příliš pil, snad pohled krásných žen ho poněkud omámil. Když vyšel ze společnosti, chvíli chodil sem tam silnicí a pak spadl do příkopu. Byla veliká tma, tělo mu zapadlo mezi kamení a křoví; byl poněkud vystrašen a nepohnul se ze strachu, aby nezapadl ještě hlouběji. Křoví se nad ním zavřelo, hlemýždi se mu plazili po zádech postříbřující ho (snad ropucha si mu sedla na srdce, aby cítila jeho tlukot, a ve skutečnosti proto, že ho považovala za živého). Míjely hodiny; přiblížilo se ráno a v prvých zábrěscích svítání začínali přecházet lidé. Muž začal křičet o pomoc. Přiblížil se obrýlený muž; byl to vědec, který se vracel po práci domů ze své laboratoře „Co je?“ ptal se. „Chtěl bych se dostat z příkopu,“ odpověděl muž. „Ach, ach, chtěl bys vylézt z příkopu! A co Ty víš o vůli, o svobodné a otrocké libovůli? Chtěl bys, chtěl bys! Tak vždycky mluví hlupáci. Ty víš jen jednu věc: že jsi stál na nohách podle zákonů statiky a že jsi upadl podle zákonů kinetiky. Jaké hlupáctví, jaké hlupáctví!“ A vzdálil se, potřásaje hlavou, docela znechucen. Slyšel jiné kroky. Nové dovolávání se člověka. Přibližuje se venkovan, který vede na řemínku prase na prodej a kouří fajfku: „Ach, ach! Spadl jsi do příkopu, ech! Opil ses, bavil ses a spadl

jsi do příkopu. A proč jsi nešel spát, jako jsem to udělal já?“ A vzdálil se krokem, doprovázen chrochtáním prasete. A pak přešel umělec, který bědoval, proč vlastně muž chce vylézt z příkopu, když je tak hezký, celý postříbřený slímáky, s nimbem trávy a divokých květin okolo hlavy, tak pathetický! A přešel sluha boží, který začal horlit proti kázání mravů města, jež hýří a spí, zatím co jeden bratr upadl do příkopu, a roznítil se a uháněl, aby si připravil strašlivé kázání na příští mši svatou. A tak ten muž zůstával v příkopě, dokud se nerozhlédl okolo. Pak uviděl jasně, kam spadl, vyprostil se, napřímil, zdvihl nohy i ruce, vztyčil se a vyšel z příkopu vlastními silami. Nevím, podal-li jsem Ti smysl povídky a je-li povídka právě vhodná. Ale myslím, že aspoň částečně ano. Ty sama mi píšeš, že nedáváš za pravdu žádnému z obou lékařů, s nimiž ses nedávno radila a nechávala-lis doposud rozhodovat druhé, nyní že chceš být sama silnější. Nemyslím, že by v těchto citových projevech byla byt i jen troška zoufalství: věřím, že jsou velice rozumné. Je nutno spálit všechnu minulost a vybudovat docela nový život: není třeba dát se drtit životem dosud žitým. Nebo aspoň je nutno zachovat jen to, co bylo konstruktivní a také krásné. Je nutno vylézt z příkopu a se srdce shodit ropuchu.

Drahá Julko, vroucně Tě líbám.

Antonio

Nejdražší Táňo,

tento týden jsem nemohl číst žádné Tvé psaní. Jeden Tvůj dopis jistě došel, neboť byl otevřen v mé pří-

tomnosti, protože chtěli nahlédnout, zda neobsahuje nějaké peníze, ale nebyl mi ještě odevzdán. Má drahá, už několikrát jsem Ti psal, že si často dokonale neuvědomuješ, jaké jsou mé existenční podmínky a že zapomínáš, co to je být vězněm. Také jsem Ti už jindy psal, že příliš horlivosti škodí, místo aby prospívalo. Snad jsem měl více naléhat, ale někdy mi ochably ruce, když jsem viděl, že nedokázala pochopit mé naléhání. Považuji za užitečné zdůraznit Ti ještě jednou a oznámit Ti: 1. Že v dopisech je třeba nemluvit o ničem jiném než o rodinných věcech; nejjasnější a nejzřetelnější možnou formou. Samozřejmě musíš myslet, že jasnost se rozumí nejen pro Tebe, ale pro kohokoliv, kdo čte nebo může čísti dopis, aniž zná fakta, na něž se dovoláváš: jasně znamená tedy, že nenapišeš nic, co by takové nemohlo zřejmě být. 2. Že mi nemůžeš posílat nic, kromě kusů prádla. Ne že bych si přál prádlo. To je obecné upozornění: nemohu zvenčí dostávat nic, ani pokrmy, ani tabák a papírky, ani léky a kterýkoliv jiný předmět.

Drahá, velice mne bolí hlava a těžce se mi píše. Příští týden, až si přečtu Tvůj dopis a Juliin, napíšu Ti více a napíšu Julii. Prosím Tě, jakmile dostaneš tento dopis, pošli mi pohlednici s prostými pozdravy. Drž se hořejších upozornění, a až mi budeš psát, přeháněj dokonce v jednoduchosti a stručnosti zpráv, spíše než abys psala opačným způsobem, abychom se vyhnuli překážkám a zpoždění.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá Julko,

dostal jsem dva dopisy z 24. června a 3. července. Bylo mi poněkud špatně v těchto posledních dnech (už rok se mi to stává trochu častěji než dříve) a nemám náladu psát Ti dlouze. Avšak chci Ti říci, že Tvé poslední dopisy mi přinesly trochu štěstí; opravdu se mi zdá, že ses definitivně stala silnější a jistější sama sebou. Jsem také spokojen, že už nemáš utkvělou myšlenku léčení psychoanalysou, které se mi jeví, pokud mohu soudit ze svých zkušeností, příliš prosáklé šarlatánstvím a takové, že — jestliže se ošetřujícímu lékaři nepodaří v krátkém čase přemoci odpor léčeného a zdrtit ho svou autoritou k depresi — ztíží nervové nemoci, místo co by je léčilo, sugeruje nemocnému motivy nových neklidů a zdvojeného psychického marasmu. Drahá, myslím, že se matka svými slovy, že udělají z Tebe „slona“, projevila lékařem jistějším a spolehlivějším.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Nejdražší Táno,

dostal jsem Tvé dva dopisy z 26. a 28. července s Juliiným psaním a fotografiemi. Fotografie, ačkoli mají nedostatky, kterých sis všimla, se mi stejně líbily. Zdá se

mi, že Julie, i když je vidět, že mnoho trpěla, přece jen není v takovém fyzickém stavu, aby se nemohla dost rychle zotavit, kdyby o sebe sama pečovala. S velkým zájmem jsem četl matčin dopis. Myslím, že potvrzuje obecný názor, že babičky umějí o dětech psát lépe než matky.

V posledních dnech jsem se poněkud zotavil. Alespoň jsem vyměnil nemoc a je mi lehčeji. Avšak ne právě v této chvíli: také tady začalo veliké vedro. Po každé malé námaze, kterou dělám, zaplavuje mě nepříjemná a oslabující koupel potu. Dieta, kterou jsem musel dodržovat, nebyla „tekutá“, jak Tys myslila, nýbrž „vodnatá“, to jest, nejedl jsem vůbec nic, jen jsem pil nějakou limonádu, dvakrát po třech dnech. Avšak mléka mohu pít jen velice málo. Kdepak tři litry! Vypiji-li za den víc než litr mléka, je mi velmi špatně a nepodaří se mi trávit. Avšak celkem vzato se mi trávení zlepšilo. Musím však jíst velice málo, nechci-li, aby se ihned dostavily vnitřní bolesti, a to mě dělá slabým, obzvláště ve vedru. Trpím také nedostatkem odpočinku, protože nemohu spát. Je to hnusný komplex a je vidět, že má zásoba trpělivosti a odolnosti byla hodně veliká, když mi dovolila vydržet s tím až dodnes.

Něžně Tě objímám.

Antonio

140

Trestnice v Turi 1. srpna 1932

Drahá Julko,

to, co píšeš o Deliovi a Julianovi a jejich sklonech, mi připomnělo, že před nějakým rokem jsi věřila, že Delio má

256

velký sklon ke stavitelskému inženýrství, zatím co se zdá, že dnes má tento sklon Julian a Delio že se spíše obrátil k literatuře a tvorbě básnické. Ve skutečnosti Ti řeknu, že nevěřím v tyto dědičné sklony tak předčasné a že málo důvěřuji Tvé schopnosti pozorovat jejich tíhnutí k určitému zaměstnání. Myslím, že v obou jsou všechny sklony jako ve všech dětech, ať už k praxi nebo theorii nebo k harmonickému přizpůsobení všech intelektuálních i praktických schopností, takže budou mít možnost specialisovat se, až přijde čas, na základě osobnosti mocně vytvořené vcelku a jednotně. Moderní člověk by měl být syntésí těch, kteří jsou vyhranění jako národní charaktery: americký inženýr, německý filosof, francouzský politik, vytvářeje znovu, abych tak řekl, italského člověka obrození, moderní typ Leonarda da Vinci, jenž se stal člověkem davu nebo člověkem kolektivním, udržuje přesto silnou osobnost a individuální originalitu. Celkem nic, jak vidíš. Tys chtěla Leovi říkat Delio. Jak to, že jsme nepomysleli nikdy na to, říkat mu Leonardo? Myslíš, že výchovný systém Daltonův může vytvořit Leonardy, byť i jako kolektivní syntesu?

Líbám Tě.

Antonio

140

Trestnice v Turi 9. srpna 1932.

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvé psaní ze 4. srpna s dopisy Juliinými. Nyní si skutečně myslím, že se může kladně potvrdit, že

17 - Dopisy z vězení

257

Julie „vystoupila z moře na břeh“ a že pro ni začíná nový život.

Nečekám od Tebe na dálku a korespondencí diagnosy svých nemocí. Když Ti píšeš, rozptýlím se trochu, a to je všechno: nesmíš se příliš zamýšlet nad mými jeremiádami. Dokonce mě mrzí, když si myslíš, že mi můžeš dávat rady, které je pak nemožné sledovat, ale jež se Ti zdají chvalitebné a proveditelné. To si musím vždycky myslet, že nemáš ještě jasné mínění o tom, co je to život ve vězení a o jeho skutečných podmínkách a že po pěti a půl roce tohle není život veselý. Tvá znovu opakovaná rada o požívání polívčiček, na příklad, může rozveselit nebo naopak, to záleží na povaze. A víš přece, že tohle je středem humoristických karikatur lékařského povolání: kolikrát se objevily vtipy na lékaře, kteří doporučují žebrákům léčení v horách, léčbu báječnými víny, kuřaty atd., atd. Tenhle bod je vždycky neodolatelně komický. Avšak pacienti ne vždycky odolají komice. Zato kura limonádami je proveditelná, hygienická, laciná, nepůsobí rušivě a nutno říci, je také účinná. A je úctyhodně stará. Znáš Boccacciovu novelu o tom, jak si počínal lupič Ghino del Tacco, aby dosáhl uzdravení opata z Cluny, takže ten potom nepotřeboval léčbu vodami? Vidíš tedy, že už za dob Ghina del Tacco byla tato kura velmi dobře známa, a jak se zdá, v každém člověku, také v tom, který je zdolán až k nejbídnější nouzi, se vždy skrýval opat z Cluny.

Objímám Tě.

Antonio

Drahá Julko,

vysvětloval jsem Ti už v posledním psaní, že Ti nemohu nijak pomoci v činnosti, kterou máš v úmyslu v budoucnu rozvinout. Tvůj dopis z 2. srpna mě přesvědčuje, že jsem měl pravdu. Jak chceš, abych byl schopen označit Ti, které italské knihy současné a pro tuto dobu charakteristické můžeš číst? Jsem úplně odříznut od každé činnosti téměř šest let, od té doby, co jsem ve vězení. Alespoň čtyři léta jsem nečetl žádnou knihu italské poesie (ani neitalské); poslední knihy uměleckého rázu, které jsem četl před čtyřmi lety, jsou dva romány: jeden od Sibilly Aleramo, *Amo dunque sono* (Miluji, tedy jsem), a druhý od Richarda Bacchelliho, *Diavolo a Pontelungo* (Dábel v Pontelungu). Jak vidíš, mé zavazadlo je velmi lehké a hubené. Jsem celkem vzato v těchže podmínkách jako Ty, ne-li horších. Má četba je velice omezená a čtu téměř stále tytéž knihy. Čtu určitý počet časopisů a v nich jsou povídky a také nějaký román. Ale v Itálii časopisy sledují velice zblízka intelektuální hnutí v zemi, nepodávají vůbec obraz nebo sled životního pohybu. Mají téměř vždycky ráz spíše archeologický, a to nejen pro četbu. Viz články o Giacomo Puccinim, Enrico Panzacchim, o Savonarolovi, o Machiavellim, o Vergilovi atd. Ostatně v několika časopisech čtu obvinění z rozchodu umění a života, obvinění mladých, kteří se vyčerpávají v bádáních formalisticky metrických a slovních, obvinění, která mohou mít zájem sama na sobě, ale ukazují na jistou okolní poušť. Ostatně z Tvého dopisu i z předtých je zjevné, že ses informovala nebo v Tobě utvořili nepřesnými informacemi příliš idylické a zvláštní ponětí

o mém životě, který je prázdný, příšerně a bídně prázdný, bez jakékoliv zajímavé náplně, bez veškerého mozkového dráždidla, beze všeho uspokojení, které dává život hodný toho, aby byl žit. Sotva žiju, a špatně, existencí živočišnou a živočící. Nechci Tě zasmušovat, ale také nechci, abys měla nesprávné a matné představy o tom, jak trávím čas. Ostatně jsem si zvykl. A snáším to. A jsem trpělivý, ne-li přímo odevzdaný. Ale pochybnost, že ostatní si představují skutečnost docela jinak, než jaká je, a myslí si, že jsem zabořen do kdovíjaké užitečné a zajímavé činnosti, mne nanejvýše dráždí a poněkud pobuřuje. Dává mi to tvrději cítit, jak jsem izolován a odloučen od života.

Něžně Tě objímám.

Antonio

142

Trestnice v Turi 22. srpna 1932.

Drahá máti,

nějak dlouho mi nikdo nepíše, a tak nemám zprávy o Tobě. Tatána mi poslala před několika týdny fotografie Tereziných dětí, které se mi velmi líbily. Mimi se opravdu velice podobá Emě, když byla malá. Ostatně je podivuhodné, jak mají tyto děti rodinné rysy (také Delio a Julian je hodně mají). Zdá se mi, že spatřuji tváře tolikrát viděné, které se objeví ve vzpomínce na vzdálenost tolika let. Didi se mi zdá tak podobný Terezině, když jsme byli ještě v Sorgono a chodili do útulku sester; avšak není kudrnatá a světlovlasá, jako byla Terezina. Poslední Deliova fotografie, kterou jsem dostal, vyvolala mi představu, že znovu

260

vidím Maria, když mu bylo osm let; Julian má tvářičku, která mi v hlavních rysech připomíná Nannara a zvláště strýce Alfreda, jenž mi nebyl — abych pravdu řekl — nikdy moc sympatický, přestože se tak podobal domácím lidem (na rozdíl od strýce Cesara, který se zdál být z jiné rodiny). Ale snad jsou to povrchní dojmy, vzniklé nejspíše sugescí. Proč však jste ve skupině dětí nechali jinou postavu, která byla vyfotografována? Myslím, že to byl asi Paolo. Očekávám zprávy o Tobě. Měj Terezinu a Graziettu k tomu, ať mi píší.

Srdečně Tě objímám.

Antonio

143

Trestnice v Turi 29. srpna 1932.

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj dopis z 24. srpna s psaním Juliiným. Přemýšlel jsem mnoho o tom, cos mi psala o možnosti dát mne dokonale prohlédnout domácím lékařem. Myslím, že Tvé úvahy jsou všeobecně vzato správné a že návrh je hoden uvážení. Poslyš moje stanovisko: dospěl jsem tak daleko, že se má odolnost úplně hroutí. V těchto dnech je mi tak špatně, jak mi ještě nikdy nebylo. Déle než týden nespím více než tři čtvrtě hodiny v noci a celé noci oka nezamhouřím. Je docela jisté, že nucená nespavost snad sama nezaviiňuje některé zvláštní nemoci, avšak ztěžuje je tak a doprovází tolika průvodními neduhy, že celkový stav se stává nesnesitelným. Avšak dříve než začnu život tak, jak navrhuješ Ty, chci se pokusit u ředitele věznice a u dozor-

261

čího soudce, abych viděl, zda je možno dosáhnout odstranění podmínek, které zaviňují nynější stav věci. Není to zhola nemožné a dal bych přednost tomu, abych zabránil značným vydáním, která jsou spojena s návštěvou domácího lékaře. Ostatně i tento lékař by musel přijít k závěru, že můj neblahý stav je z velké části způsoben nedostatkem spánku, že problém je dán tímto vymezením v tomto rámci, že je nutno jej vyřešit, aspoň na počátku. V nejhrošším případě jde o to, odložit uskutečnění Tvého návrhu na měsíc září. Proto se může o Tvém návrhu uvažovat: můžeš jej zdokonalit, ustanovit podrobnosti a dokonce zjistit, jaké výlohy by to znamenalo a který lékař by se měl vybrat, poněvadž myslím, že v žádosti o povolení návštěvy bude zapotřebí uvést jméno se všemi údaji.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

144

Trestnice v Turi 29. srpna 1932.

Drahá Julko,

dostal jsem Tvůj dopis ze 14. srpna. Dnes Ti nemohu moc psát. Čtu vždy s velkým zájmem Tvá psaní, jež mi dávají několik hodin jasu a spokojenosti. Doufám, žeš řekla Deliovi a Julianovi ve dny jejich svátků také mým jménem hodně hezkých věcí. Můžeš to udělat lépe než já, protože můžeš mluvit podle představy, kterou si o mně utvořili.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

262

145

Trestnice v Turi 5. září 1932.

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj dopis z 26. srpna, který je však téměř vyplněn přepsaným dopisem Julie Tobě. Nenapsalas mi nic o své nemoci a léčení, které jsi měla dělat. Já jsem obnovil léčení sedobrolem a doufám, že mi konečně uklidní nervovou přecitlivělost, kterou jsem trpěl. Ta se stala tak akutní, že nakonec každá maličkost mi opravdu působila velmi bolestivě trhnutí. Dopis, který Ti Julie psala, se mi velmi líbil. Myslím, že nyní můžeme být uklidnění, pokud se týče jejího zdravotního stavu. Chtěl bych vědět, zamýšlíš-li poslat jí knihy, protože bych Ti mohl dát jejich názvy podle posudků, které jsem jí dal ve svém dnešním dopise. Na příklad by měla mít k dispozici celou serii odborných slovníků. Neměl by jí chybět slovník Rezacův, který je nazván tak nějak jako *Dizionario* (nebo *Vocabolario della lingua storico-amministrativa*¹⁾, který je nepostradatelný při čtení italské historicko-politické literatury se zřetelem k právníkům, politickým, administrativním a vojenským termínům, jež se tam vyskytují. Ale tento slovník je vyprodán a najde se jen v antikvariátech a je jistě drahý. Můžeš se zeptat u některého římského antikváře, ale nesmíš věřit ceně, kterou Ti řeknou: ceny antikvářů jsou velmi pružné a je nutno porovnávat jich několik, než koupíš. Nejlepší by bylo odvolat se na některého důvěryhodného specialistu, který by byl s to zkoumat katalogy hlavních firem. Zatím bys jí mohla poslat, chceš-li, *Storia della Letteratura Italiana* (Dějiny italské literatury) od Francesca De Sanctis, což je skutečně historie italské civilizace (existuje levné vydání

¹⁾ Slovník italské řeči historicko-administrativní (pozn. překl.).

263

Treves ve dvou svazcích, které stojí asi osm lir). Ale De Sanctisovy *Dějiny* mají zvláštní hodnotu, nemohou sloužit jako příručka, zatím co příručkou velice přesnou, podrobnou a velmi hodnotnou je *Storia della letteratura italiana* od Vittoria Rossi (ve třech svazcích vydaných nakladatelem Vallardi). Já čtu velice málo. Ve chvíli zapomínám. Je zajímavé, že zatím co si vzpomínám s mnoha podrobnostmi na minulé události, nevzpomenu si na věci předešlého dne a také před několika hodinami. Přece však si přečtu s velkým zájmem *Colloqui con Mussolini* (Rozmluvy s Mussolinim) od Ludwiga a knihu prefekta Moriho o maffii. Kniha, kterou bych si rád přečetl, je od profesora Adolfa Paganiho z ústavu pro agrární ekonomii v Emilii, nazvaná *I braccianti della Valle Padana* (Nádeníci v pádském údolí), vydaná Ústavem agrární ekonomie, a ročenku Obchodní banky o hospodářském hnutí, kterou jsem v minulých letech vždycky dostával.

Drahá Táňo, napiš mi o svém zdraví. Líbám Tě.

Antonio

146

Trestnice v Turi 5. září 1932.

Drahá Julko,

vracím se k Tvému dopisu ze 14. srpna. To, co píšeš o Leonardu da Vinci, se mi nezdá ani správné ani přesné. Pravděpodobně jsi měla příležitost seznámit se velmi málo s Leonardem jako s umělcem a ještě méně poznat ho jako spisovatele a učence. Ale jistě je nepřesný úsudek, který

264

mi přičítáš, podle něhož „milovat nějakého spisovatele nebo jiného umělce není totéž, jako míti k němu úctu“. Nemohl jsem nikdy napsat takovou banálnost. Když nic jiného, byla by mne od toho zdržovala vzpomínka na určitý počet divadelních děl, inspirovaných všeobecným filistrovstvím, kde tyto náměty o „lásce bez úcty“ a o „úctě bez lásky“ našly celou řadu aplikací na manželský život. Snad jsem rozlišil estetický požitek a pozitivní úsudek o umělecké kráse, to jest duševní stav nadšení pro umělecké dílo jako takové od entusiasmusu morálního, od ideologické umělcovy spoluúčasti na světě; toto rozlišení se mi zdá kriticky správné a nutné. Mohu esteticky obdivovat „Vojnu a mír“ od Tolstého a nesdílet ideologickou podstatu knihy. Kdyby se obě fakta shodovala, byl by Tolstoj mé *vademecum, le livre de chevet*. A tak se to nemůže říci o Shakespearovi, Goethovi a také Dantovi. Nebylo by správné říci totéž o Leopardim, nehledě k jeho pesimismu. V Leopardim je v nanejvýše dramatické formě krise přechodu k modernímu člověku. Kritické opuštění starých transcendentálních pojetí, aniž se ještě našlo nové *ubi consistam* morální a intelektuální, jež dává tutéž jistotu jako to, co bylo opuštěno.

Drahá Julko, vroucně Tě líbám.

Antonio

147

Trestnice v Turi 12. září 1932.

Drahá Táňo,

dostal jsem dvě pohlednice a dva dopisy z 8. a 9. září. Přiznám se Ti, že zvláště ten poslední dopis mě velmi

265

pohněval. Když jde o lékaře a léky, popustíš uzdu návrhům a fantasiím, zatím co jsem Ti tolikrát doporučil, abys byla střízlivá a neplýtvala horlivostí. Když jsem byl na gymnasiu (malém obecním gymnasiu v Santu Lussurgiu, na němž tři tak zvaní profesori drsně odbývali vyučování pěti tříd), bydlel jsem v domě jedné vesničanky (platil jsem pět lir měsíčně za ubytování, ložní prádlo a vaření velmi skrovného jídla), která měla starou matku, poněkud podivínskou, ale ne bláznivou. Ta právě byla mou kuchařkou a guvernanta a každého rána se mne ptala, když mne spatřila, kdo jsem a jak to, že jsem spal v jejich bytě atd. Ale to je jiná historka. To, co mne teď zajímá, je to, že dcera se chtěla matky zbavit, chtěla, aby ji obec poslala na své útraty do místního blázince. Proto s ní jednala tak drsně a zločinně, aby ji donutila k nějakému těžkému výbuchu a tak mohla dokázat její nebezpečnost. Stařena říkala vždycky dceři, která jí podle zvyku vykala: „Tykej mi a dobře se mnou zacházej!“ Opravdu nevím, zda se anekdota může hodit na Tebe, ale v každém případě také já jsem nucen Ti říci, abys byla méně starostlivá o mne, protože to je nejlepší způsob, jak mi prokážeš svou náklonnost, na níž mi tolik záleží. Zkrátka musíš dělat doslova jen to, co Ti píši, a nedoprovázet to omáčkami svých vynálezů, které někdy mohou zaskočit, nefantasírovat nad tím, nedělat situaci neodpovídající domněnky atd. Ostatně je mi trochu lépe a doufám, že se můj zdravotní stav bude stále zlepšovat, a to je jediná důležitá věc v celé záležitosti, nezdá se Ti?

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahá maminko,

dostal jsem Graziettin dopis ze 24. srpna se zprávami o žních a o novém domě, kam se Terezina přestěhovala. Vzpomínám si velmi dobře na dvůr, kde jsem si hrál s Lucianem a na vanu, kde jsem přesunoval své velké loďstvo z papíru, třtiny, rákosu a korku, nič je pak údery. Vzpomínáš si, jak jsem uměl vyrábět plachetnice a jak jsem znal celou námořnickou hantýrku? Mluvil jsem vždycky o loďkách pirátů, trojstěžnicích, škunerech atd., znal jsem všechny fáze námořních bitev Rudého Korsára a pod. Mrzelo mě jen, že Luciano měl jednoduchou důkladně vyrobenou bárku z těžkého plechu, která brzy poškodila a ponořila mou veslici s celou komplikovanou výzbrojí můstků a plachet. Celkem však jsem byl velmi pyšný na svou dovednost.

Drahá maminko, vždycky jsem Tě zapomněl požádat o zprávy o synu geometra Porcelliho, Giacominovi, který byl jako chlapec tolik oddán mně a mému sokolovi, vždycky chtěl být se mnou. Je nějaký Giacomo Porcelli, velmi bojovný katolík, který píše knihy a články o francouzské literatuře; je to on? Jeho strýcové to jistě budou vědět. Ale kdo žije z celé rodiny Carrias?

Dej mi napsat častěji. Proč mi Terezina ještě neposlala dopis, tolikrát slíbený? Srdečně Tě líbám se všemi doma.

Antonio

Drahá Tatáno,

dostal jsem Tvůj lístek z 29. září. Vůbec mne neuspokojil. Nesmíš se už nijak zajímat o můj život ve vězení a podle toho musíš důsledně upravit svou korespondenci, nechceš-li ji docela přerušit. Prosím Tě, abys nediskutovala o tomto mém přání, protože bych byl nucen odmítnout Tvé dopisy a lístky. Starám se sám o sebe již hodně dlouho a staral jsem se už jako dítě. Začal jsem pracovat, když mi bylo jedenáct let, a vydělával jsem si dobrých devět lir měsíčně (což ostatně znamenalo kilogram chleba denně) za deset hodin denní práce včetně nedělního rána tím, že jsem pohyboval rejstříky, které vážily více než já, a mnoho nocí jsem proplakal, protože mě bolelo celé tělo. Znal jsem vždycky spíše ošklivější tvář života a vždycky jsem se jím protloukal dobře nebo špatně. Ani má matka nezná celý můj život a protivenství, která jsem přestál; někdy jí připomínám onu malou část, která nyní v perspektivě vypadá veselá a bezstarostná. Nyní jí oslazuje stáří, protože jí dávají zapomenout na protivenství mnohem těžší a hořkosti mnohem hlubší, kterých ona ve stejné době zakusila. Kdyby věděla, že znám všechno to, co znám, a že ony události zanechaly mi po sobě jizvy, otráviloby jí to tato léta, kdy je dobře, aby zapomněla a vidouc veselý život vnoučků, které má okolo sebe, zaměnila perspektivy a skutečně myslela, že dvě epochy jejího života jsou pro ni jedna a táž.

Drahá Tatáno, srdečně Tě líbám.

Antonio

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj dopis ze 7. října s opisem žádosti, kterou jsi podala předsedovi vlády. Nechci Ti k ní psát žádnou poznámku. Bude-li žádost přijata a profesor Arcangeli mě bude moci přijet navštívit, vysvětlím přesně jemu, jak se věci mají. V tuto chvíli máš již jistě můj dopis z minulého pondělí. Ačkoliv mi už hněv vyprchal, prosím Tě, aby ses přesvědčila, že byl psán velice vážně, i když s velkou lítostí a bolestí. Mrzí mě také, že od nynějška budu nucen tolik kontrolovat to, co Ti piší, že už nebudu vědět, co Ti říci.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Drahý Delio,

dozvěděl jsem se, žeš byl u moře a žeš viděl překrásné věci. Chtěl bych, abys mi napsal dopis a popsal ty krásy. A potom, poznal jsi nějakého nového živočicha? Poblíž moře je jich celá spousta: raků, medus, mořských hvězdic atd. Už dávno jsem Ti slíbil napsat několik příběhů o zvířátkách, která jsem jako chlapec poznal, ale pak jsem nemohl. Teď se pokusím vyprávět některý z nich: na př. příběh o lišce a hříběti. Liška ví, kdy se má narodit hříbě,

a čeká. A kobyla ví, že liška číhá. Proto, jakmile se hříbě narodí, matka začne běhat okolo maličkého, které se ještě nemůže hýbat a utéci, když je nějaké zvíře napadne. A přece jsou někdy vidět po cestách v Sardinii koně bez ocasu a bez uší. Proč? Protože, jakmile se narodí, lišce se nějak podaří se k nim přiblížit a sežrat jim ocas nebo uši ještě velmi měkké. Když jsem byl malý, jeden takový kůň sloužil starému prodávaci oleje, svíček a petroleje, který chodil z jedné vesnice do druhé prodávat své zboží (tehdy ještě nebyla družstva ani jiné způsoby rozdělování zboží). Ale v neděli, aby si z něho uličníci nedělali legraci, nasazoval prodavač svému koni umělý ocas a uši. Teď Ti budu vyprávět, jak jsem po prvé viděl lišku. Jednoho dne šel jsem se svými bratříčky na pole jedné tety, kde byly dva ohromné duby a nějaký ovocný strom. Měli jsme sbírat žaludy pro prasata. Pole nebylo daleko od vsi, ale přece bylo docela opuštěné a muselo se sejít do údolí. Sotva jsme vkročili na pole, uviděli jsme pod stromem klidně sedět velkou lišku s krásným ocasem, vztyčeným jak prapor. Nijak se nepolekala. Ukázala nám zuby, ale zdálo se, že se usmívá, nikoli hrozí. My kluci jsme se na lišku hněvali, že z nás nemá strach. Opravdu se vůbec nebála. Házeli jsme na ni kamením, ale ona se sotva pohnula a pak zase se na nás dívala posměšně a potměšile. Položili jsme si hole na ramena a všichni najednou jsme udělali bum! jako bychom stříleli, ale liška na nás cenila zuby, aniž se příliš znepokojila. Najednou bylo slyšet opravdový výstřel, vystřelený někým nablízku. Teprve tehdy liška vyskočila a rychle utekla. Jako bych ji ještě viděl, celou žlutou, běžet jako světlo na zdi, stále se vztyčeným ocasem a zmizet v houští. Drahý Delio, vyprávěj mi nyní o svých cestách a o novinkách, kteréš viděl. Líbám Tě i Juliana a maminku Julku.

Antonio

Drahá Táňo,

budu Ti velmi vděčen, napíšeš-li mé sestře Graziettě, že jsem dostal její dopis z 19. října, kde mě uklidňuje zprávou o matčině zdravotním stavu. Dne 7. října mi psala, že máti je na smrtelném loži, že ji dala zaopatřit a že už není žádná naděje. Nyní mi píše, že se matka zotavila a lékař jí řekl, že může žít ještě pár let, jelikož je výjimečně silná. Píše mi také, že s chutí jí. Chudáka Graziettu hrozně mrzí, že mne tak poplašila. Ale samozřejmě také ona musí být velice strhaná námahou z poslední doby.

Chtěl bych ještě, jestliže Tě to nemrzí, oznámit knižkupectví, že jsem nedostal zářijový svazek „Problémů práce“ (Problemi del lavoro) a také Ludwigovy „Rozhovory s Mussolinim“ (*Colloqui con Mussolini*) a svazek Obchodní banky. Dostal jsem zatím svazek prefekta Moriho o maffii a knihu „Nádeníci v pádském údolí“.

Líbám Tě.

Antonio

Nejdražší Julčo,

dostal jsem Tvé dopisy z 5. a 12. října s psaníčkem Julkovým a tři fotografie, které se mi velice líbily. Myslím, že je to po prvé, že si uvědomuji Juliana po stránce tělesné,

jakkoliv fotografie nejsou technicky uspokojující. A Julian je, myslím, dítě velmi hezké také objektivně vzato: podle mého vkusu je to vidět zvláště tam, kde je zpodoben ve skupince, blízko Tebe, kdežto Ty jsi tam nepodařeně. Jsem rád, že mi chtěl napsat; nevím, co mu odpovědět, pokud se týče mé fotografie. Ty snad máš nějakou mou fotografii. Od té doby jsem se opravdu hodně změnil a připadá mi to jako podvod dát dítěti fotografii starou deset let. Teď mám mnoho bílých vlasů a chybějící zuby jistě hodně změnil mé rysy (nemohu to přesně posoudit, protože už čtyři a půl roku jsem se neviděl v zrcadle) a právě v těchto letech jsem se jistě velmi změnil. Zajímalo mě to, co jsi psala o Deliovi-školákovi, o jeho vnitřní vážnosti, spojené s jistou zálibou ve veselosti. Cítím velmi ostrou lítost nad tím, jak jsem zbaven účasti na vývoji osobnosti a života obou dětí. A já jsem se přece vždycky ihned stával přítelem dětí a povedlo se mi získat je. Vždycky si vzpomínám na vnučku své domácí paní v Římě; byly jí čtyři roky a měla velice obtížné jméno, přijaté z tureckého kalendáře. Nedovedla otevřít dveře mého pokoje, do něhož se plížila potichounku, protože babička jí řekla, že mě nemá vyrušovat, poněvadž jsem stále psal. Tichounce, bázlivě klepala, a když jsem se ptal: „Kdo je?“, odpovídala „Píses? Češ si hlát?“ Pak vstoupila, nastavila tvářičku k polibku a chtěla, abych jí dělal ptáčky nebo bizarní obrázky kaňkami náhodně stříknutými na papír.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

Milý Julíku,

dostal jsem Tvůj dopis a pohlednici s kocourky. Divím se, že Ty a Delio jste ještě nepomyslili na to, udělat stínidlo na elektrickou lampičku. S padesáti centimetry mosazného nebo tenkého železného drátu a s nějakým kouskem barevné látky nebo také pergamenového papíru se dá udělat velmi pohodlné stínidlo, takže světlo neunaví příliš oči. Stínidlo může být celkové, aby bylo celé světlo ztlumeno, nebo částečné a pohyblivé, takže se dá stín nařídít, jak se to nejlépe hodí. Dostal jsem několik Tvých fotografií a chtěl bych vědět, jaké cvičení umíš dělat na švédském žebříku (tak se tomu aspoň italsky říká), na němž jsi zavěšený spolu se svými kamarády.

Líbá Tě Tvůj

tatínek

Trestnice v Turi 31. října 1932.

Drahá Grazietto,

dostal jsem Tvůj dopis z 19. října s uklidňující zprávou o matčině zdraví. Chápu Tvůj duševní stav při psaní minulého dopisu a není co odpouštět. Samozřejmě jsem se poděsil Tvými prvými zprávami, tím spíše, že mi bylo také špatně a všechno jsem viděl katastrofálně. Tím více jsem nyní potěšen Tvými dobrými uklidňujícími zprávami.

Musíš se držet zdravá také Ty, protože budeš mít mnoho práce. Proto Tě prosím, pečuj o sebe a dej na sebe pozor. Dejme tomu, že i my jsme jedna větev Corrias a tedy poněkud „*corriazzos*“ (tvrdošijní), ale zdá se mi, že jsme poněkud degenerovaní; a pak, naše generace prožila velmi těžké časy, zvláště pro nás. Byli bychom schopni dokázat to, co udělala matka před pětatřiceti lety? Postavit se sama, chudá žena, proti strašlivé vichřici a zachránit sedm dětí? Její život byl jistě pro nás příkladný a ukázal nám, co znamená tvrdošijnost pro překonání těžkostí, jež se zdály nezdolatelné i mužům velmi silným. Bratrsky Tě líbám se všemi a obzvláště matku.

Antonio

156

Trestnice v Turi 31. října 1932.

Drahá Táňo,

v těchto dnech se mnoho mluví, často bláznivě, o blízkých vládních opatřeních o prominutí trestu a amnestii pro odsouzené. Někdo dokonce říká, že pro ty, kdož jsou odsouzeni za činy spáchané před utvořením Zvláštního soudu, by byla amnestie úplná, takže já bych mohl myslet, že půjdu na svobodu (nebo lépe do vyhnanství) nejpozději za nějaký týden. Ale mám-li se přiznat, tyto zprávy mě zanechávají spíše skeptickým a lhostejným. Dala by se napsat velice zajímavá kapitola o tom, jak se ve vězení skreslují zprávy filtrem osobních přání. V tomto případě myslím, že tu bude něco pravdivého, že totiž bude nějaké prominutí trestu politicky ospravedlněno a užitečno vládě, ale o míře

274

mám své pochybnosti. Je pravda, že až Ti dojde tento můj dopis, bude to snad již rozhodnuto a uveřejněno, ale chci Ti psát, aby sis nedělala přílišné iluze. Pozoroval jsem, že jsou to členové rodiny, kteří pletou hlavu vězňům tvrdíce, že mají ultrajisté prameny zpráv a stoprocentně autentické. Musím Ti poděkovat za to, že ses nikdy neúčastnila tohoto řádění.

Objímám Tě.

Antonio

157

Trestnice v Turi 21. listopadu 1932.

Drahá Grazietto,

dostal jsem Tvůj dopis z 12. listopadu s Tvými dojmy ze zpráv, které se rozšířily o dekretu amnestie. Nemohu zhodnotit nutnost toho, proč jste matce namluvili, že bych byl osvobozen, se všemi komplikacemi vymyšlených mých cest atd. Napiš mi pořádně o tom všem, abych se podle toho mohl řídit. Řeknu Ti pravdu: tyhle formy podvodu i vůči nemocným mě odpuzují, protože myslím, že nakonec způsobí nebo mohou způsobit horší nesnáze, než jakým se chtělo na počátku zabránit. V každém případě Tě prosím, abys mi napsala velmi jasně a podrobně. Nemohu Tě informovat, jaké následky přesně bude mít dekret, pokud mne se týká. Možná, že mé podmínky se nezmění a možná, že zbývající trest bude zmenšen na pět let a dva měsíce. Ale i kdyby tomu tak bylo, nemyslím, že by změna byla veliká. Třináct let nebo pět let je pro

18*

275

mne totéž, protože vždycky jde o časové údobí, o němž se nedá dělat žádný rozpočet.

Líbám Tě se všemi doma a zvláště matku.

Antonio

158

Trestnice v Turi 28. listopadu 1932.

Drahá Julko,

dostal jsem Tvé dopisy z 22. října a 15. listopadu. Četl jsem se zájmem Tvé úvahy o zrcadle a Julíkovi, který se rád prohlíží, ale můj zájem byl vyvolán tím, že Tvoje usuzování je bezděčně a čistě „ženské“. Opravdu je v něm podstata ženství. Proč spatřovat v zrcadle jen prostředek narcisismu a jen vlastnictví žen? Měl jsem vždycky zrcadlo, a jak bych se byl mohl jinak holit? Tvé úvahy jsou od začátku až do konce mylné a v základě ukazují na způsob uvažování zpozdilý, anachronistický a... strašně nebezpečný. V takovém duševním stavu, jako je Tvůj, negativním a reagujícím jenom na některé duševní zvraty, rozbije dělník stroj, úředník odbude své spisy atd. Myslím, že na tom není nic zlého (naopak), když Julík nechce děravé punčochy. Proč nechat díry v punčochách, když se mohou zašít? Zdá se mi, že zaměňuješ prostředky s cílem, neumíš přizpůsobit prostředky cílům, to jest, nevíš, jaké jsou Tvé praktické cíle, bezprostřední, seřazené v řetězu tak, že se postupně přechází z jednoho prstence na druhý. V Tvé duši je stále „ženevský“ základ a tento základ je příčinou značné části Tvého vnitřního neštěstí a tedy i Tvých fyzických bolestí. V Tvém nitru je cosi protichůdného, roz-

276

por, který nedokážeš překlenout, rozpor mezi teorií a praxí, mezi vědomím a instinktem. Věříš? Ale konečně není to tak zlé a ostatně právě proto jsi... Julka a ne Máša nebo Varja. Měl jsem Ti pomáhat já a znát Tě lépe a překonat tyto rozpory. Ach, často myslím na to všechno, co jsem mohl a měl dělat, a nedělal jsem. Snad je pravda, že jsem byl příliš „sobcem“ a žil jsem spíše z estetických požitků a nikoliv z morálních povinností. Snad jsem byl příliš „italský“ v intelektuálním smyslu slova, a proto jsem měl tolik sympatií pro... Leonarda a renesanci. Myslím, že jsem se nyní zreformoval, abych užil těchto dvou výrazů, které, myslím, symbolisují dobře každé hnutí v celé civilizaci. Ale kolik hloupostí Ti píše! Líbily se mi zprávy o Julíkovi a Deliovi. Jaký je rozdíl mezi nimi! A přece věřím, že se nakonec shodnou, vyvíjejíce se pospolu, vychovávajíce se navzájem... pod Tvým vedením. Ale dávaš jim směr? Jak se účastníš na jejich utváření? Kolik věcí bych chtěl vědět a snad se je nikdy nedozvím! Líbám Tě.

Antonio

159

Trestnice v Turi 12. prosince 1932.

Nejdražší Táňo,

mohu vyvozovat domněnky velmi nejasné a jen odhadující, které se rozcházejí do dvou protichůdných extrémů: 1. dekret se mne nemusí vůbec týkat, to jest, možná, že má právní situace zůstane nezměněna (domněnka nejpesimističtější); 2. možná, že dekretem bude můj trest

277

snížen na pět let (domněnka neoptimističtější). Mezi těmito extrémy jsou střední možnosti. Jak vidíš, osobně tápám ve tmě. Obvykle, když je vyhlášena amnestie a prominutí trestu, za nějaký čas se dotyčnému sdělí úředně změny, které v důsledku toho nastaly v jeho postavení. Toto sdělení se může také zpozdít o čtyři nebo o pět měsíců. Ale nedojde-li úřední sdělení, neznamená to ještě, že amnestie nebo prominutí nemá být zákonně užito; může se jednat o zapomenutí, omyl atd. Proto je někdy nutné, aby zájemce podal o to žádost. Jak vidíš, otázka je složitá. V mém případě bych mohl zůstat ještě nějaký měsíc v nejistotě, co mě čeká. Proto jsem Ti jednou psal, aby ses, beze spěchu, podívala do kanceláře Zvláštního soudu pro informace. Pochopitelně v těchto věcech jednání soudního znalce nemá žádný význam. Možná, že sám úředník neví nic o konkrétním osobním případě jednotlivých odsouzených, protože je jasné, že tribunál přistoupí k vyřízení případů v pořadí naléhavosti a nechá na konec záležitosti těch odsouzených, kterým, i když se použije prominutí, zbude ještě dlouhý trest k odpykání. Ale je pravděpodobné, že úředník bude aspoň vědět, zda v těchto případech bude dekretu použito nebo ne, protože odsouzení za týchž obecných podmínek, ale s menším výměrem trestu, mohli již použít dobrodiní a byli osvobozeni. Myslím, že jsem to vysvětlil: v mém případě je důležité vědět, chybí-li přesnější zjištění, zda mám přímo právo nebo ne na toto dobrodiní. Jeho míra může být zatím nějaký čas nastavena. Kdybych neměl tuto předběžnou informaci, nemohl bych ani slušně požádat o uplatnění dekretu. Nemysli si, že Tě chci pobízet, abys vyšla z domu a unavovala se pro tyto informace. Psal jsem Ti už, že není napěch. Týden a také i měsíce v těchto věcech nic neznamenají (aspoň pro mne, bohužel!). Význam má přesnost,

podrobnost, jistota zprávy. Říká se, zdá se, atd. není důležité, má spíše význam oslabení nebo opotřebenosti. To je zásada, jak se chovat, o níž bych Tě chtěl nejvíce přesvědčit. Žádný spěch, žádná ukvapenost; před vyřešením je nutno stanovit všechny pozitivní činitele úspěchu a zvládnout všechny činitele negativní nebo neúspěchu. V některých podmínkách je příčinou neúspěchu činitel čas, získání času atd., pokud zabraňuje realistickému vidění těchto základních věcí. Obecný smysl pojal tuto zkušenost do lidového přísloví: „Kočka, která pospíchá, vrhne slepá kotata.“

Bylo nám sděleno, že na svátky vánoční můžeme dostat „jeden“ balík z domova. Myslím, že mi chtěla něco poslat. Podle mého úsudku mohla by ses toho vzdát a schovat si peníze na jiné potřeby. Jestliže opravdu chceš, abych něco od Tebe na vánoce dostal, když je možnost povolena, prosím Tě, abys byla skromná a rozumná. Jestliže vskutku chceš, pošli mi moc málo věcí a hodně jednoduché. Chceš-li znát má přání, jsou taková: kus vánočky, a je-li to možné, nějaký kelímek onoho zhuštěného polévkového rostlinného výtažku, který jsi mi jednou poslala. Prosím Tě, abys věřila, že se nechci nijak vytáčet: nestrávím téměř nic a nemohu nic žvýkat. Snad můžeš přidat malou lahvičku nějakého hořkého žaludečního likéru, nevím sám kterého: Ferrochina nebo něco takového. Ale chci Tě ujistit, že i když mi nepošleš nic, jenom své pozdravy, budu stejně spokojen, možná i více.

Budu Ti vděčen, napíšeš-li knihkupectví, že jsem nedostal říjnové svazky dvou časopisů: „Leonardo“ a „La nuova Italia“.

Drahá, často, když napíšeš Tobě nebo Julii a pak přemyslím o tom, co jsem napsal a zvláště o způsobu a tónu svého psaní, myslím, že musím nudit svou vychovatelskou

důležitostí. Jak vidíš, i já si všímám tohoto tónu. Ale nemohu psát jinak. Věř mi, že každý dopis je výsledkem složitě řady volných rozhodování a projevů sebekontroly, které se nutně složí v podobu, jež mně samotnému je směšná. Někdy cítím veliké pohrdání k tomu, co jsem psal, a k tomu, jak jsem to psal. Musím být trpělivý. Buď taky a měj mě stejně ráda.

Srdečně Tě líbám.

Antonio

160

Trestnice v Turi 19. prosince 1932.

Nejdražší Julko,

dostal jsem Tvůj dopis z 2. prosince. Podle toho, co mi píše Táňa, se mi však zdá, žeš nedostala některé mé dopisy (na př. jeden, adresovaný Deliovi). Abych se přiznal, moc mě to nemrzí, že se něco ztratilo. Ale mohou se přihodit jen náhodné ztráty, nikoliv úmyslné. Chci říci, že po napsání některých dopisů sám k nim cítím pohrdání, neboť si všimnu, že jsem užil pedantského tónu, který Ti musí často připadat směšný. Závisí to na mnoha okolnostech mého života a na několika událostech z minulých let a také na tom, že v Tvých dopisech je málo věcí, které si žádají odpověď. Jsi příliš abstraktní a všeobecná, zatím co já bych potřeboval více konkrétnosti. Hodně jsem pozbyl schopnost představivosti, ztratil jsem větší část styčných bodů s proudem skutečného života; mé vzpomínky, ačkoliv živé, jsou nyní staré šest let, ale co se nezměnilo za těch šest let?

280

Musím ve všem předcházet před dobou; a tak, jak se vždycky stává, utíkám se k přeháněnému kazatelskému tónu, protože chci přece něco říci a předstírat Ti pomoc, když už nemohu účinně pomáhat a přemoci nynější fázi Tvého života, jenž mi připadá jako život rekonvalescenta, který dělá tisíc pracovních plánů a neví, kde začít. Proto věřím, že také v Tobě je něco anachronického, že také Tobě, i když v podobě velmi odlišné od mé, se stalo, žeš zůstala nějaký rok na okraji životního běhu a nevíš, jak se znovu vřadit (anebo si myslíš, že nevíš, a zatím snad nepozoruješ, že už hezky dlouho zase pracuješ). Jednou jsem Ti poradil, abys začala znovu s hudbou, tak jako já jsem obnovil svá filologická studia. Jelikož studium hudby bylo východiskem Tvých zkušeností, myslel jsem, že vracejíc se k němu, prožívala bys znovu svou minulost s větším kritickým vědomím a obnovila bys svá životní období ne proto, abys je mechanicky opakovala, ale abys je intensivně znovu proběhla a navázala zlomený článek řetězu (neboť jeden článek je tu zlomený). Nevím, zda jsi pochopila mou radu v tomto smyslu, nebo zda jsi v tom viděla jen radu zaměřenou k vyplnění toho, co nazýváš nečinností, v níž už žiješ příliš dlouho. Často se stává, když se člověk vrací k vlastním minulým zkušenostem s veškerým pozdějším obohacením, že učiní zajímavé objevy; všimne si, že lehce odbočil z dráhy, která by byla dovolila větší rozvoj vlastních sil a tedy větší příspěvek ke spolupráci na vývoji historických životních sil. Ale lehké počáteční odbočení se stále zvětšovalo a usmrtilo vlastní osobnost a opravit ji by mohlo znamenat normálnější, hodnotnější obnovu. Jak vidíš, také tohle jsou abstraktní úvahy, nutně všeobecné. Ostatně informuj mne přesně o svém novém léčebném pokusu. Jsem rád, že letošního podzimu děti odolaly nemocem, a také jsem rád, žeš psala mým perem. (Ale pozor, musí se naplňovat inkoustem

281

pro plnicí pera a ne tím obyčejným, který se usazuje a ucpává výtokový kanálek.) Líbám Tě, drahá, a naše děti.

Antonio

161

Trestnice v Turi 9. ledna 1933.

Nejdražší Táňo,

dostal jsem Tvůj lístek z 2. ledna a peněžní poukaz ze třetího. Děkuji Ti z celého srdce. Doufám, že tento měsíc budu mít méně vydání za léky, protože se cítím poněkud lépe. V prosinci jsem utratil přesně 122,05 lir v tomto poměru: za léky 60,70 lir, téměř polovinu; za poštu 8,80 lir; za běžné věci 52,55, z toho 15,08 za tabák, 1 lira za zápalky a 0,88 za papírky. Za jídlo jsem utratil přesně 37,47 lir. Jak vidíš, povedlo se mi už velice omezit spotřebu tabáku; myslím, že porovná-li dřívější množství, spotřebuji nyní jen jednu patnáctinu toho, co jsem spotřeboval na svobodě, a když se uváží vydání, utratím nyní jednu desetinu až jednu jedenáctinu toho co dříve. Podle mého názoru je to ještě mnoho, ale věř, že je to velice nesnadné úplně odstranit tak zakořeněný zvyk. Můj zdravotní stav se poněkud zlepšil, ačkoliv mám dojem, že vážím ještě méně. Skutečně se mi také podařilo zmenšit nadýmání a tedy poněkud lépe zažívat, ale mohu jíst málo a poruchy docela nezmizely. Spím každou noc několik hodin, ale ne více než tři a půl hodiny a jen proto, že užívám pilulky Sedarmit Roche, ale nejsem nikdy odpočínutý a velmi často se mi zdá, že jsem jakoby zavěšený ve vzduchu, bez fyzické rovnováhy, tak jako když se dostaví zvrát nebo když se

282

točí hlava nebo při opilosti. Celkem však se cítím lépe a mnohem méně mě bolí hlava. Víc trpím zimou a samozřejmě jsem měl omrzlé uši, zatím co dříve jsem nikdy netrpěl omrzlinami, ani jako dítě, na rozdíl od svých bratří, kteří, jak si dobře vzpomínám, měli někdy ruce a nohy do krve rozpukané. To jsou nejúplnější zprávy o mém zdraví. Vroucně Tě líbám.

Antonio

162

Trestnice v Turi 16. ledna 1933.

Nejdražší Julko,

už nějakou dobu nedostávám Tvé dopisy (poslední byl datován 2. prosince). Především jsem měl rozmluvu s Táňou, která mě přijela navštívit. Neviděli jsme se už dva a půl roku. Jak si můžeš představit, velice mne to uspokojilo a přerušilo to strašlivou jednotvárnost mého života. V minulých dnech jsem náhodou četl několik výňatků z mladistvého deníku Cesara Lombrosa a našel jsem tu jednu věc, která souvisí s tím, cos pozorovala u Juliana a jeho dívání se do zrcadla. Lombroso píše: „Velmi dobře si vzpomínám na dobu, kdy jsem sám sebe spatřil v zrcadle a pozoroval jsem vlastní přítomnost. To ve mně vzbudilo nejživější zvědavost. Byl jsem mezi čtvrtým a šestým rokem.“ Lombroso rozlišuje ve svém mládí období, kdy si všiml jsoucnosti svého těla, a období, kdy si uvědomil život svého nitra (v šestnácti letech) a myslím, že rozlišení je správné a má svou důležitost. Nemyslíš, že také u Juliana je podobný případ? Že totiž začal konkrétněji myslet

283

na svůj život, na svou osobnost a že ho to pudí dívat se tu a tam do zrcadla, skoro se přesvědčovat, že je to on sám anebo vidět, zda se něco změnilo. Pozorovalas někdy, že se dospělým už nepodaří upamatovat se, že byli dětmi, a že tedy nesnadno chápou způsob myšlení a reakce, které jsou v duši dětí, s nimiž mají jednat? Proto ne vždycky se jim podaří pochopit určitá chování dětí. To snad je ještě složitější při rozdílu pohlaví: matka totiž chápe méně chlapce a opačně. Napiš mi něco o tom. To mě moc zajímá.

Drahá Julko, silně Tě k sobě tisknu.

Antonio

163

Trestnice v Turi 16. ledna 1933.

Drahý Delio a Juliane,

už jste mi tak dlouho nepsali, proč? Nevím už nic o živých zvířátkách Deliových, o jeho stehlíku, rybičkách. A pak: dostal Delio knížku o Pinocchiovi? Líbily se mu ilustrace? Odpovídají jeho představám, jaké si udělal o loutce? A líbí se Julianovi příběh o Pinocchiovi? Jaké jsou teď vaše největší zájmy ve škole i doma? Napište mi oba dva spoustu věcí. Tolik vás líbám a hladím.

Antonio

284

164

Trestnice v Turi 30. ledna 1933.

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvé lístky z Bari a z Neapole. Teď už sis, doufám, po cestě odpočinula a vrátila se k svému normálnímu životu. Velice mne zajímalo na jednom Tvém lístku z 24. ledna doporučení, abych byl „dobré nálady“ — jako recept na zánět střev. Ostatně máš pravdu. Všechno spočívá v tom, srovnat vlastní život s nějakým ještě horším, utěšit se relativitou lidských osudů. Když mi bylo osm nebo devět let, měl jsem zážitek, který se mi jasně vynořil v paměti při Tvé radě. Znal jsem v blízké vesnici rodinu, otce, matku, děti. Měli malý majetek a mlékárnu. Lidé energičtí, zvláště žena. Věděl jsem (slyšel jsem o tom mluvit), že ta žena měla kromě známých synů ještě jednoho, kterého nebylo nikdy vidět, o němž se mluvilo s povzdechy jako o velikém neštěstí pro matku, jako o blbci, netvoru a podobně. Vzpomínám, že má matka se často zmiňovala o této ženě jako o mučednici, která se pro tohoto svého syna tolik obětovala a tolik bolestí pro něj snášela. Jednou v neděli okolo desáté mě poslali k této ženě. Měl jsem jí odevzdat nějaké háčkování a vybrat peníze. Zastihl jsem ji, jak zavírala dveře domu, svátečně oblečená, aby šla na slavnou mši: pod paží měla brašnu. Když mě spatřila, zaváhala poněkud, pak se rozhodla. Řekla mi, abych ji doprovodil na určité místo a že si na zpáteční cestě vezme ruční práce a dá mi peníze. Zavedla mě za vesnici, do zahrádky zastíněné kamením a bodlácím; v jednom koutě bylo stavení na způsob prasečího chlívka, vysoké metr dvacet, bez oken a bez dvířek, s jedinou silnou vstupní brankou. Otevřela branku a ihned bylo slyšet zvířecí bu-

285

čení: uvnitř byl její syn, osmnáctiletý, velmi silného vzrůstu; nemohl stát na nohou, a proto stále seděl a odstrkoval se zadnicí ke dveřím, pokud mu to dovoľoval řetěz, který ho svíral v pase a byl zajištěn v prstenci zatlučeném ve zdi. Byl plný špíny, jenom oči se mu červeně leskly jako nočním zvířatům. Matka mu vysypala do kamenného korytka obsah brašny, žrádlo ze všech domácích zbytků, a druhé koryto naplnila vodou, pak zavřela a šli jsme pryč. Neřekl jsem o tom své matce nic, tak jsem zůstal omráčen a tak jsem byl přesvědčen, že by mi nikdo nevěřil. A když jsem slyšel dále mluvit o bolestech té ubohé matky, nezakročoval jsem, abych opravil dojem a promluvil o neštěstí toho ubohého lidského vraku, postiženého takovou matkou. Ostatně, co měla ta ženská dělat? Jak vidíš, je možno dělat konkrétní srovnání a utěšovat se jako Candide.

Něžně Tě objímám.

Antonio

165

Trestnice v Turi 30. ledna 1933.

Nejdražší Julko,

dostal jsem jeden Tvůj dost dlouhý dopis. Velice mě potěšilo, že Julian navrhl, abyste mi poslali jeho první vy-padlý mléčný zub: myslím, že tento rys ukazuje konkrétně, jak cítí skutečný svazek mezi sebou a mnou. Snad bys byla udělala dobře, kdybys mi byla zoubek opravdu poslala, aby tento dojem v jeho duši zesílil. Zprávy, které mi o dětech posíláš, mě nesmírně zajímají. Nevím, jsou-li mé poznámky vždycky přiměřené; snad nikoliv, protože můj úsudek může

286

být přece jen jednostranný. Táňa mi přepsala jeden Tvůj dopis, kterýs jí psala. Zdá se mi, že Ty, když mně píšeš, vyhýbáš se říci mi mnohé snad z obav, abys mě nezarmoutila, s ohledem na mé vězeňské podmínky. Myslím, že by ses měla přesvědčit, že ke mně můžeš být tak upřímná, jak je to jen možné, a nic mi neskrývat. Proč by mezi námi neměla být největší důvěrnost ve všem? Nevěříš, že je horší nevědět, pochybovat, zda se něco netají, a nebýt si tudíž nikdy jist, zda je moje chování správné? Drahá Julko, musíš mi opravdu napsat o sobě a o svém zdravotním stavu, co můžeš nejpřesněji, bez váhání ze strachu, že mě sklíčíš. Sklíčit by mne mohlo jen vědomí, že se jej ne-namáháš zlepšit, znovu nabýt síly: a tomu nevěřím. Ačkoliv je budoucnost ještě temná, není proto potřeba otupět. Prožil jsem mnoho ošklivých chvil, kolikrát jsem se cítil fyzicky slabší a téměř vyčerpaný, avšak nikdy jsem nepodlehł fyzické slabosti a pokud se dá o tom mluvit, myslím, že ani v budoucnu nepodlehnu. A přece si mohu pomáhat jen velmi málo. Čím více pozoruji, že musím překonat ošklivé chvíle, že jsem slabý, že cítím, že se nesnáze zvětšují, tím více se utvrzuji v napětí všech svých volných sil. Kolikrát si shrnuji uplynulá léta, myslím na minulost a zdá se mi, že před šesti lety, kdybys si byl představil, že musím prožít všechno to, co jsem už prožil, nebyl bych to považoval za možné, byl bych se domníval, že se musím každou chvíli zhroutit. Právě před šesti lety jsem projel — hádej? Revisondoli v Abruzzách, na něž jsi někdy vzpomínala, žes tam byla na letním bytě. Projel jsem tamtudy v kovovém vagoně, který byl celou noc pod sněhem a já jsem neměl ani svrchník ani svetr a nemohl jsem se ani hýbat, protože jsme museli zůstat sedět pro nedostatek prostoru. Třásl jsem se celý jako v horečce a zdálo se mi, že nejsem s to skončit cestu, protože mi zmrzne srdce. A přece od té

287

doby uběhlo šest let a povedlo se mi zahnat ten ledový chlad, a když se mi někdy vrátí to mrazení (zůstalo mi poněkud v kostech), začnu se smát, vzpomínaje si na to, co jsem tehdy myslel, a zdá se mi to dětinstvím. Zkrátka, Tvůj dopis Táně se mi zdál příliš melancholický a smutný. Myslím, žeš také Ty daleko silnější, než si sama myslíš, a že se proto musíš ještě utvrdit a rozhodně se držet, aby ses udržela nad krisí, kterou jsi překonala. Drahá, chtěl bych Ti pomáhat, ale často si myslím, že v minulosti, protože jsem přesně nevěděl, jak Ti je, spíše jsem přispíval k Tvému zoufalství. Piš mi často; nuť se k tomu a piš mi častěji. A nech psát také Delia a Juliana. O Deliovi jsem četl jeden Ženin dopis Táni, který se mi opravdu velmi líbil. Po přečtení tohoto dopisu se mi nezdá právě přesvědčivé to, co píšeš o Deliově učitelce a o jejích omylech v hodnocení. Zdá se mi, že Delio žije v ideologickém prostředí poněkud změkčilém a byzantském, které mu nepomáhá k energičnosti, ale spíše ho znervosňuje a zeslabuje. Chci ještě Deliovi napsat nějaké příběhy o živých zvířátkách, ale obávám se, že budu opakovat věci už psané, protože teď velmi snadno zapomínám.

Líbám Tě a silně tisknu, má drahá.

Antonio

166

Trestnice v Turi 14. března 1933.

Drahá Táňo,

píši Ti pár řádek. Právě minulé úterý, časně ráno, když jsem vstával, upadl jsem na zem, aniž se mi podařilo

288

zvednout se vlastními silami. Byl jsem tyto dny stále na lůžku, protože jsem velmi slabý. První den jsem měl halucinace, může-li se to tak nazvat, a nepodařilo se mi spojovat myšlenky mezi sebou a myšlenky se slovy. Jsem ještě slabý, ale méně než onoho dne. Prosím Tě, abys přijela k rozmluvě, jakmile Ti to po tomto dopise povolí. Vroucně Tě objímám.

Antonio

167

Trestnice v Turi 3. dubna 1933.

Drahá Táňo,

dostal jsem jeden Tvůj dopis z 27. března a lístek z třicátého. Jsem velmi rád, že Tě cesta neunavila. Můj zdravotní stav je stejný se stálými výkyvy. Jsem stále velice slabý. Jediný objektivní údaj, který Ti mohu dát, je stav teploty. Minulou noc mi bylo trochu hůře než obvykle, a proto jsem to chtěl pozorovat. Okolo druhé hodiny jsem cítil nějakou potíž srdeční, tlak (ne tlukot, ani píchání, ale jako by srdce bylo sevřeno rukou) a záchvěvy zimy; teplota byla 35,6. K šesté hodině ráno byla teplota 36,3. Vstal jsem až v půl dvanácté, protože jsem se cítil sláb a třásl se mi paže, ruce a nohy. Po půl hodině, co jsem vstal, teplota se zvýšila na 37,2. Jak už jsem Ti psal, tyhle příznaky jsou stejné jako ty, jež se projevovaly v roce 1922, jenže tehdy se nemoc projevila v létě, a proto v hodinách, kdy se teplota zvyšovala, jsem se docela koupal v potu, což mě velice oslabovalo, a toho tady není. Je však pravda, že jsem byl tehdy o deset let mladší a že jsem měl

19 - Dopisy z vězení

289

zásobu nervové energie, která je teď skoro vyčerpaná, proto jsem měl záchvaty téměř zuřivé (a to není obyčejná metafora, poněvadž si vzpomínám, jak někteří velmi laskaví lidé, kteří mě chodili navštěvovat, později mi řekli, že měli strach při mém sardském původu, že chci někoho zapíchnout nožem!!!); zato se mi dnes zdá, že jsem učiněná marmeláda.

Dostal jsem Karlův dopis; budu Ti vděčen, napíšeš-li mu lísteček, že jsem dostal jeho psaní a že nemá rozhodně jet do Turi. Julčín dopis se, myslím, nevztahuje k mým psáním; nechápu, jak jsi na něco takového přišla. Srdečně Tě líbám.

Antonio

Prosím Tě, napiš knihkupectví, aby mi poslali nový svazek profesora Michele Barbiho: Dante — život, díla, osud (*Dante — Vita, opere, fortuna*), vydal G. C. Sansoni, Florencie 1933. Nemohu odolat pokušení mít tuto knihu, i když ještě nějaký měsíc nebudu s to, abych ji studoval.

168

Trestnice v Turi 3. dubna 1933.

Drahá Terezino,

dostal jsem Tvůj dopis z 26. března. Dříve, než zapomenou, musím Ti říci, abys za mne popřála matce krásné svátky velikonoční. Letos jsem Ti zapomněl blahopřát k svátku, a to mě velice mrzí. Nemysli, že jsem byt i jen na chvíli pozbyl trošky své rovnováhy, jak Ty říkáš. Tím spíše, že se cítím tělesně slabý, ztratím chuť zabývat se

290

čímkoliv, co je cizí mé drahocenné hmotné osobě; to je tak, jako když se má vyvinout velké úsilí na pozdvižení určité váhy, stisknou se zuby a nemluví se, aby se člověk mohl celý soustředit v okamžitém úsilí. Všichni více méně, krátce nebo dlouze se nacházeli nebo budou nacházet v podobných podmínkách. Myslím, že bys měla toto pojetí vysvětlit Mei, aby nepozbyla odvahy a pokračovala všestranně ve studiích. Může v nejhrošším případě ztratit nějaký rok ve školním postupu, ale neztratí je úplně, bude-li denně zlepšovat své vzdělání, svou všeobecnou přípravu, rozšíří-li obzor svých vědomostí a svých duchovních zájmů. Upřímně řečeno, nedovedu si už představit, jaké je nyní školské učení, protože už tak dlouho mi o tom námětu nikdo nepsal.

Líbám Tě a všechny doma, a hlavně maminku.

Antonio

Dostal jsem lístek od Karla.

169

Trestnice v Turi 10. dubna 1933.

Nejdražší Táňo,

dostal jsem Tvůj dopis ze 4. dubna s Deliovým lístkem a pohlednicí. Myslím, žeš neudělala chybu, když jsi napsala, že můj zdravotní stav se zlepšil. Není pravda, že jsem Ti v dopise před čtrnácti dny psal, že se můj stav zhoršil. Aspoň jsem tak nechtěl napsat. Chtěl jsem říci, že stav byl a ještě je střídavý s vyššími a nižšími teplotami: není vyloučeno, podle mého názoru, že je to recidiva, ale

19*

291

ve skutečnosti to nebyla. Co to má znamenat „zhoršený stav“? Zhoršený vzhledem ke kterému okamžiku? Vzhledem ke krizi ze 7. března jistě ne, protože nevím, co by v tomto smyslu znamenalo zhoršení. Halucinace přestaly docela a také se zmenšily křeče údů, obzvláště nohou. Ruce stále ještě bolí, nemohu se namáhat udržet ani sebelehčí věci. Chci-li se na zkoušku pokusit o malou námahu, ztratím znovu kontrolu pohybů: ruce a paže se samovolně a prudce vymrští a prsty praskají a kříví se chorobným stahováním šlach. Myslím, že takový stav potrvá ještě dlouho.

Deliovo psaníčko ukazuje velikou jistotu v načrtnutí dopisu a v myšlení, které je jednoduché a přímočaré. Myslím, že je v něm jen jedna chyba (zapomněl i ve slově „primula“). To Ti říkám proto, že jsem v roce 1916 opakoval s jedním chlapcem ze třetí třídy gymnasia italštinu a nikdy jsem nedosáhl, aby napsal malé slohové práce jednoduše a v málo řádcích, jako to, co napsal Delio. Jak sis vzpomněla na to poslat Julii knihu o Hegelovi? Myslím, že jsem Ti o tom říkal v roce 1930; tehdy se rozvíjela polemika o dialektice, ale jaký by to mohlo mít význam dnes? Julii se to bude zdát divné.

Srdečně Tě líbám.

Antonio

170

Trestnice v Turi 10. dubna 1933.

Drahý Delio,

dostal jsem Tvůj dopis z 28. března se zprávami o rybičkách, růži, prvosence, o medvědech a lvech. Ale jaké lvy

292

jsi viděl? Africké nebo z Turkestanu? Měli hřivu nebo hladkou srst na krku? A medvědi byli takoví jako ti, cos viděl v Římě?

Nenapsal jsi mi, zda jsi dostal knihu o Pinocchiově a zda se Julianovi líbily příběhy slavného panáčka. Rád bych četl — a Ty myslím také — příběh o Bílém tuleni, o Rikki-Tikki-Tawi a malém Mauglim, kterého vychovali vlci; v roce 1922 ve Státním nakladatelství připravovali krásné vydání s originálními kresbami, jež jsem viděl, když je sazeči přenášeli do kamene. Zeptej se maminky a Ženi, je-li možno ještě toto vydání nalézt; jinak Ti tu knihu pošlu italsky nebo francouzsky.

Líbám Tě i Juliana.

Antonio

171

Trestnice v Turi 10. dubna 1933.

Nejdražší Julko,

Táňa mi psala, že Ti poslala mým jménem knihu o Hegelově filosofii, kterou kritoval jeden moderní italský filosof, a chtěla by vědět, zda Ti ta kniha došla. Pověřil jsem Táňu, aby Ti tuto věc poslala (měl jsem dva exempláře) před nějakým rokem; přesně vzato tenkrát, když se v tisku rozvinula filosofická polemika o hodnotě a významu dialektiky. Tehdy se mi zdálo, že by Tě mohlo zajímat stanovisko, které k problému zaujal italský filosof; zvláště by Tě mohl zajímat vývoj, který dal otázce „rozličných“ ve vztahu k „protichůdným“. Nevím, zda Tě to ještě zajímá, ani zda

293

isi dostala knihu, kterou Ti, myslím, Táňa poslala nedávno. Něžně Tě objímám.

Antonio

172

Trestnice v Turi 17. července 1933.

Nejdražší Táňo,

po Tvé pohlednici z 11. července nedostal jsem další Tvé zprávy. Doufám, že Tě cesta příliš neunavila; když jsem Tě viděl naposled, zdálo se mi, že se Ti daří hůře než předposledně. Nevím, co bych Ti psal. Ještě před dvěma dny mi připadalo, že cítím nějaké dobré účinky Elastiny a toho, že v noci, i když ještě nespím, jsem alespoň klidnější. Ale všechno je dočasné: včera a dnes se mi zdá, že mám v rukou špendlíky, a chci-li psát, musím kreslit písmena, protože mám nenadálé a impulsivní škrábání v prstech. A přece se mi zdá, že bych se měl cítit lépe. Byl mi doručen Julianův lístek, ale psala jej Julie, jenom oslovení je od něho.

Drahá, srdečně Tě objímám.

Antonio

173

Trestnice v Turi 24. července 1933.

Drahá Táňo,

dostal jsem Tvůj dopis z 20. t. m. s psaním Juliiným. Myslím, že Ti mohu říci, že se mi daří lépe, přestože jsem

294

viděl, jak jsou tato konstatování dočasná. Změna cely, a tedy několika vnějších podmínek mé existence, mi pomohla v tom směru, že mohu nyní aspoň spát nebo aspoň nejsou tu okolnosti, které mi bránily ve spánku, i když jsem byl ospalý, a prudce mě budily, způsobující mi jitření a rozčilení. Nespím ještě pravidelně, ale mohl bych spát; v každém případě, i když nespím, nejsem moc neklidný. Myslím, že je to uspokojivé vzhledem k tomu, že otřesený organismus si zajisté nemůže ihned zvyknout na normalnost a mimo to nyní nenadále nastavší tlak v žilách působí asi sám jistou nespavost. Za pár dní začnu zotavovací kuru injekcemi strychninu a fosforu. Nový lékař, který mě navštívil, mě ujišťuje, že mi to velice pomůže. Řekl mi, že základem mé nemoci je nervové vyčerpání, nikoliv organické. Jak se zdá, bude třeba léčit také duši. Toto všechno, pokud to mohu posuzovat, je pravděpodobné. Nevím, zda arteriosklerosa může být nazývána jevem funkčním, nikoliv organickým. Ruce mě neustále bolí a nemohou udržet žádný náklad a stisknout jej s nějakou silou. Co se týče duše, nemohu říci mnoho přesného: je jisté, že jsem žil po mnoho měsíců bez jakékoliv perspektivy, protože jsem nebyl léčen a neviděl jsem žádné východisko z fyzické vyčerpanosti, která mě stravovala. Tento duševní stav nepřestal, nepřesvědčil jsem se totiž, že jsem vyvázl z krajně nejistých podmínek, přece však myslím, že tento duševní stav není tak hrozivý, jako byl dříve. Nyní, když je mi lépe, řekli mi ti, kdož byli se mnou, když jsem byl v kritickém stadiu nemoci, že ve chvílích blouznění bylo cosi srozumitelného v mých řečech. Ty řeči byly ostatně přerušovány dlouhými projevy v sardském nářečí. Jasnost spočívala v tom, že jsem byl přesvědčen o své smrti a snažil jsem se dokázat neužitečnost náboženství a jeho marnost a obával jsem se, že kněz, využívaje mé slabosti, vykoná na

295

mně nebo dá pro mne vykonat obřady, které mě odpuzovaly a před nimiž jsem se nemohl bránit. Zdá se, že celou jednu noc jsem mluvil o nesmrtelnosti duše v realistickém a historickém smyslu, to jest jako o nezbytném odkazu našich užitečných a potřebných jednání a jako o jejich vtělení do vnějšího světa. Poslouchal mě dělník z Grosseta, jenž usínal a který myslel, že jsem se zbláznil, což se rovněž domnívala službu mající vězeňská hlídka. Přece však si vzpomínal na hlavní body mého řečnění, body, které jsem neustále opakoval. Drahá, jak vidíš, sama skutečnost, že jsem Ti napsal tyto věci, prokazuje, že je mi poněkud lépe.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

174

Trestnice v Turi 1. srpna 1933.

Drahá Julko,

musím odpovědět na Tvé tři dopisy. Dostal jsem také tři Julianovy fotografie. Nejsem schopen psát Ti dlouze a spořádaně. Některý bod z Tvých dopisů se týká věcí nadhozených už dávno a já si na ně už přesně nevzpomínám. Mám velice zesláblou paměť. Píši Ti pár řádek, abych obnovil naši korespondenci, kterou bych si přál mítí více uspořádanou.

Jsem opravdu spokojen, že Delio šel do chlapeckého tábora se svými spolužáky. Myslím, že nabude duševní nezávislosti a zbaví se nezdravého ženského vlivu v horším smyslu. Také mě zajímalo to, co mi píšeš o Julia-

296

novi a jeho způsobu reprodukovat vnímané dojmy při pozorování květin na venkově. Ale nezdá se Ti, že je to trochu ukvapené dělat z těchto malých fakt tak rozhodné závěry o jeho sklonech? Může se mluvit o myšlenkovém usměrnění chlapce, který je ještě v prvých krůčcích svého vývoje? Zdá se mi, že je mnoho scholastického mechanismu v tomto způsobu uvažování a mnoho, abych tak řekl, falešné vědy a puntičkářství. Avšak je velmi zajímavé, aby učitelka činila tato pozorování a srovnávala je; všecko záleží v tom, aby údaje nebyly příliš řídké a nesouvislé a nevyvolávaly uměle výchovná opatření neuvážená a povrchní.

Drahá, vroucně Tě líbám.

Antonio

175

Trestnice v Turi 8. srpna 1933.

Drahá Julko,

měl bych napsat Deliovi a odpovědět mu na jeho lístek z nedávna. Můžeš mu říci sama, že mu budou odeslány dvě knihy: Povídky z džungle, v nichž jsou zahrnuty povídky o Bílém tulení a Rikki-Tikki-Tawi, a Chaloupka strýčka Toma. Rád bych věděl, jak Delia napadlo číst tuto poslední knihu a až ji bude mít, zda mu ji někdo dějepiscky vysvětlí, zhodnotí časově a místně city a náboženskost, jimiž je kniha prosycena. S chlapcem je to snad práce velmi těžká (rozumí se vážně konaná, nikoliv s navykou všeobecností a frázemi). Tím spíše, že sama nejsi k tomu moc povolána; přesvědčuje mě o tom Tvá zmínka o Tolstého „Vojně a míru“ a o Leonardově „Večeři“. Nemohu Ti

297

důsledně a po pořádku napsat, co si o tom myslím. Po-
všechně však se mi zdá, že se stavíš, a nejen v tomto případě,
do posice podřízené a nikoli vedoucí a do postavení někoho,
kdo není s to historicky kritisovat ideologie, zvládnout je a
vysvětlit, ospravedlnit jako historickou nutnost v minulosti,
ale kdo, přijde-li do styku s určitým citovým světem, se jím
cítí přitahován nebo odpuzován, zůstáváje však vždy v obla-
sti citu a bezprostřední vášně. Proto snad už necítíš přitažli-
vost hudby jako dříve. Myslím, že v nás musí dojít ke
katharsi, jak říkali Řekové, jejímž prostřednictvím se
umělecky oživí city jako krása a ne už jako opěťovaná a ještě
působící vášeň. Je to snad věc, která by vyžadovala dalšího
vysvětlení, ale myslím, že Ty to pochopíš i z těchto mála
náznaků.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

176

Trestnice v Turi 23. srpna 1933.

Drahá Táňo,

dostal jsem lístek, který jsi mi poslala z Bari dne 19.
t. m. Doufám, že Tě cesta do Říma příliš neunavila. Připo-
mínám Ti několik věcí: 1. Dát mi poslat od knihkupectví
Prospettive economiche per il 1933 (Hospodářské perspek-
tivy na rok 1933) od profesora Giorgio Mortary a svazek
Obchodní banky *Movimento economico italiano* (Hospodář-
ské hnutí italské), který už jistě vyšel. 2. Byl bych velmi
rád, kdybych mohl dostat zprávu, kterou podal před několi-
ka měsíci ředitel italské banky Azzolini a jež je tohoto roku

298

obzvláště důležitá. 3. Chtěl bych mít tuto brožurku:
Santino Caramella, *Il senso comune, Teoria e Pratica* (Zdravý
lidský rozum, theorie a praxe), Laterza, Bari.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

177

8. dubna 1935.

Drahý Delio,

dostal jsem Tvůj dopis a měl jsem zprávy o Tvé
školní činnosti. Líbily se Ti povídky o Mauglim? Můj
život plyne poněkud jednotvárně, ale pokud jde o zdraví,
je to uspokojující. Velice mě mrzí, že nemohu být nablízku
svým drahým hochům a že jim nemohu pomáhat v jejich
práci pro školu a pro život. Četl jsem v novinách výsledek
šachového mistrovství, ale já neumím hrát, naučil jsem se
trochu jenom dámu.

Líbám Tě.

Gramsci

178

25. listopadu 1935.

Drahá,

dostal jsem dva Tvé dopisy. Jsem klidnější od té doby,
co jsem Ti začal psát, i když mě psaní stojí mnoho námahy,

299

a nechává mne několik hodin nebo i několik dní v nepříjemném vzrušení. Táňa mi sdělila něco z toho, cos jí psala, a z jiných obdržných zpráv. S velkou chutí mi vyprávěla, že chtěl Delio pomazat slona vaselinou, protože o něm pravděpodobně slyšel, že má drsnou pokožku pod prsty: mně se to nezdá moc divné, že chlapec zamýšlí namazat slona vaselinou, ačkoliv nevěřím, že mně jako chlapci mohlo něco podobného napadnout. Také mi sdělila, že Julík chce vědět o všem, co se mne týká: myslím, že to souvisí s tím, že viděl mou fotografii v jednom parku kultury.¹⁾ Drahá, když myslím na všechny ty věci a na to, že váš život plyne už tolik let (téměř čtvrtina mé existence a více než čtvrtina Tvé) tak odloučeně od mého, necítím se příliš veselý. Ostatně to, co se stalo, nebylo tak docela nepředvídatelné; Ty, která si vzpomínáš na tolik věcí z minulosti, pamatuješ, když jsem Ti říkal, že jdu do války? Snad to ode mne nebylo dost vážné, ale byla to pravda a já jsem to tak vskutku cítil. A měl jsem Tě velmi, velmi rád. Buď silná a dělej všechno, aby se Ti dařilo lépe.

Líbám Tě něžně s našimi chlapci.

Antonio

179

25. ledna 1936.

Drahá Julko,

Tvůj lístek mě uvedl do strašlivých rozpaků. Nejsm ještě rozhodnut, mám-li psát nebo ne. Zdá se mi, že pouhá

¹⁾ Velká fotografie Gramsciho byla vystavena v jedné z hlavních ulic Moskvy spolu s fotografiemi jiných antifašistů, uvězněných v rozličných zemích.

300

skutečnost, že Ti pší, koná nátlak na Tvou vůli. A jestliže mě na jedné straně hluboce odpuzuje dělat jakýkoliv nátlak na Tebe také v tomto směru, který se zdá tak nepřímý a nevinný, na druhé straně myslím, že snad někdy (také v těchto věcech) je nátlak nutný a dobrý. Ve skutečnosti jsem v této situaci již několik let, snad od roku 1926, od svého uvěznění, kdy byl můj život drsně a nemálo brutálně vtěsnán do jednoho směru, daného vnějšími silami, a meze mé svobody byly omezeny na vnitřní život a vůle se stala jen vůli odolat. Ale nechci se příliš vzdálit od otázky, která nás nyní zajímá a jež zajímá i Tebe, i když se o ní nezmiňuješ v psaní: Tvá cesta do Itálie na dobu, jejíž délku Ty sama můžeš určit, která Tě nijak nezavazuje, která má mít hlavně za účel, aby ses snažila definitivně znovu nabýt síly potřebné k morálnímu životu aktivní práce. Myslím, že je nutné, aby ses rozumně přesvědčila, že tato cesta je nutná pro Tebe, pro chlapce (pokud je v nynějším stavu věcí jejich budoucnost podstatně vázána na Tebe a na Tvou pracovní schopnost) a pro jiné ještě věci. Ale aby ses o tom přesvědčila, je potřeba, abys cestu viděla v jejích pravých mezích, jako praktickou věc, zbavenou veškeré chorobné sentimentality, abys viděla, že Tě nechá volnou a snad Tě definitivně osvobodí od spousty myšlenek, starostí, potlačených citů a nevím jaké ještě hrozné přítěže: já jsem v podstatě Tvůj přítel a po deseti letech skutečně s Tebou potřebuji přátelsky mluvit, velice upřímně a bez předsudků. Už deset let jsem odříznut od světa. (Jaký strašný dojem jsem zažil ve vlaku¹⁾ po šesti letech, kdy jsem viděl stále jen tytéž střechy, tytéž zdi, tytéž zamračené tváře — když jsem spatřil, že během této doby širý svět pokračoval ve svém bytí se svými loukami, lesy, obyčejnými lidmi, houfy kluků, stro-

¹⁾ Během převozu z vězení v Turi na kliniku ve Formia.

301

my, zahradami — ale hlavně, jaký jsem měl dojem, když jsem se po tak dlouhé době spatřil v zrcadle: vrátil jsem se ihned ke karabiniérům...) Nemysli si, že Tě chci dojmout: chci říci, že po tak dlouhé době, po tolika událostech, které mi většinou unikly snad ve svém nejreálnějším smyslu, po tolika letech života ubohého, potlačeného, zastřeného tmou a omezeného bédami moci mluvit s Tebou jako přítel a omezeného bédami moci mluvit s Tebou jako přítel s přítelem, by mi bylo velice užitečné. A proto se nesmíš cítit zatížena kdovíjakou odpovědností; já myslím na prosté rozhovory, jaké se obvykle vedou mezi přáteli. A přece jsem docela přesvědčen, že Tvá cesta by měla se všech hledisek výborné důsledky pro oba. Já jsem se velice změnil a také Ty jsi nemohla zůstat tatáž. Nesmíš si dělat starosti s praktickými problémy; myslím, že se mohou rozřešit. Jsem přesvědčen, že kladné stránky iniciativy jsou početnější než záporné a nyní se téměř divím, že jsem na to všechno nemyslel dříve (ale byl jsem vždycky jako bourec v zámotku a ani teď se mi nepodařilo příliš se rozhýbat), chtěl bych však, abys o těch věcech uvažovala pomalu, konkrétně, prakticky, bez chorobné citlivosti; a ještě, abys to byla právě Ty, která se rozhodneš klidně, aniž se dáš někým ovlivnit, ani mnou. Myslíš, že by se chlapcům nelíbilo, že Ty mne přicházíš navštívit, když vědí, že se nemohu hýbat ze zásahu vyšší moci?

Tvůj lístek začíná větou, která se zdá být D'Annunziova: to se mi moc nelíbí. Pak jsou tam neúplná slova. Bylas jistě velmi vzrušena. Nevím, zda by Tě mohlo uklidnit moje pohlazení.

Líbám Tě.

Antonio

Nejdražší Julíku,

srdečně Ti blahopřeji k průběhu školního roku. Byl bych velmi rád, kdybys mi vysvětlil, v čem spočívají těžkosti, které nacházíš v učení. Myslím, že seznáš-li Ty sám, že máš potíže, nebudou jistě moc velké a budeš je moci studiem překonat. A to Ti nestačí? Snad jsi trochu nepořádný, roztržitý, paměť Ti neslouží nebo jí neumíš používat? Spíš dobře? Když si hraješ, myslíš na to, co jsi studoval, nebo když studuješ, myslíš na hraní? Teď už jsi vyzrálý chlapec a můžeš přesně odpovědět na mé otázky. V Tvém věku jsem byl velice nepořádný, proběhal jsem mnoho hodin na polích, ale také jsem se výborně učil, protože jsem měl velmi dobrou a pohotovou paměť a neušlo mi nic z toho, co bylo potřeba pro školu: abych se Ti docela přiznal, musím připojit, že jsem byl chytrák a dovedl jsem si vypomoci v nesnázích, i když jsem studoval málo. Ale školní systém byl tehdy velmi zpozdilý; mimoto všichni mí spolužáci mluvili jen velmi špatně italsky, s obtížemi, a tím jsem se octl na výši, protože učitel musel počítat s průměrem žáků a umět plynně mluvit italsky byla už okolnost, která usnadňovala mnohé (škola byla ve vesnickém kraji a velká většina žáků byla selského původu). Drahy Julíku, jsem si jist, že mi budeš neustále psát a vyprávět o svém životě.

Líbám Tě.

6. května 1936.

Nejdražší Julko,

přečetl jsem několikrát Tvůj dopis. Zdá se mi, jako bych už po mnoho let nečetl Tvá psaní a že jsem začal s tímto. Důkladně jsem prohlížel Julíkovu fotografii. Chlapec se mi velice líbí, ale připadá mi, že se tolik změnil proti představě, kterou jsem si o něm učinil. Očekávám fotografii, kterou mi slibuješ. Nevím, co bych Ti napsal po Tvém dopise; snad není nic, co bych Ti mohl říci, nebo snad je toho mnoho, ale rozdrobené, rozprášené v chaos dojmů a vzpomínek.

Vroucně Tě líbám.

Antonio

Červenec 1936.

Nejdražší Delio,

jsem rád, že žádný z mých dopisů Tě nerozmrzel (dozvěděl jsem se, že jsi byl trochu nemocný, ale nevím nic určitého), a Ty máš pravdu, když říkáš, že nemůžeme být uražení, když se nám říkají správné věci správným tónem. Teď, myslím, chápu, proč jsem Ti nepsal nic o Tvé neshodě s učitelkou ve věci Čechovovy doby: bylo to snad proto, že otázka tak, jak Tys ji kladl, byla formulována jako scholastické dogma, málo důležité, takové, jakých — jak říkal Engels — měli plné kapsy ti, kdož se domnívali, že

se tak osvobodí od konkrétního studia historie. Ale Tobě je teprve dvanáct let a nemyslím, že bys měl kapsy plné scholastických dogmat — ostatně máš ještě dost času, abys vyprázdnil kapsy a vybavil si mozek vědomostmi. Nechci s Tebou diskutovat, protože mne hrozně bolí hlava; myslím jen, že je Ti dvanáct let, a jakkoliv už dlouho nemám Tvou fotografii, představuji si Tě hodně velkého a vážného (aspoň před fotografováním vážného). Poslal jsem Ti hodinky. Jsi spokojen? Tvé vzpomínky nejsou příliš přesné, ale to nevádí. Bude nesnadné najít celuloidový míč s labutí uvnitř: já jsem ho tehdy přinesl z ... Milána. Vroucně Tě líbám.

16. července 1936.

Drahý Delio,

Tvé lístky jsou stále kratší a stereotypnější. Myslím, že máš dost času, abys mohl psát delší a zajímavější; není vůbec zapotřebí, abys psal na poslední chvíli, v hrozném spěchu, dříve než jdeš na procházku, nezdá se Ti? Ani nemyslím, že se Ti bude líbit, když Tě tatínek bude posuzovat podle Tvých lístků jako hlupáčka, který se zajímá jen o osud svého papouška a oznamuje, že čte nějakou knihu. Věřím, že jedna z nejtěžších věcí Tvého věku je sedět u stolku a uspořádat vlastní myšlenky (a dokonce myslet) a napsat je s jistou obratností; tohle je někdy „úsilí“ těžší než snaha dělníka, který chce získat odbornou kvalifikaci, a musí se s tím začít právě v Tvém věku.

Srdečně Tě objímám.

Drahá Julie,

je mi stále více za těžko Tobě napsat, ale Taťána naléhá, abych Ti poslal aspoň několik řádek a požádal Tě o přesné zprávy, proč byl Julík poslán do zvláštní školy. Tak jsem to udělal. Opravdu jsem napsal dost dlouhý dopis, ale přerušil jsem ho, protože jsem se sám sobě ošklivil. Nejsem si jist, pošlu-li psaní Julíkovi a Deliovi. Dnes bylo strašné slunce a velmi horko a snad právě proto se mi vše protiví. Pošli mi opravdu zprávy o Julíkovi a nediv se mým podivnostem.

Objímám Tě.

Antonio

Drahý Delio,

srdečně Ti přeji, že ses už zotavil ze své nemoci. Ne-psal jsi mi, jestli se Ti líbily hodinky. Doufám, že nyní mi budeš psát více a zasvětiš mě do všeho, co Tě zajímá.

Líbám Tě, Tvůj

táta

Drahý Delio,

můžeš psát o Puškinovi, kdy chceš; dokonce bude lépe, abys o tom dobře přemýšlel a pak mi dal závěrečný důkaz své schopnosti myšlení, uvažování a kritiky (to jest rozlišování pravého od falešného, jistého od možného a pravděpodobného.) Ale nesmíš znervosnět: já znám Tvůj věk, Tvou přípravu a tak budu moci soudit objektivně (i když Tě mám moc a moc rád, tudíž být objektivní je nesnadnější).

Knihy o Puškinovi a Gogolovi bude lze těžko nalézt; ale copak bys s nimi dělal? Teď už jsou zastaralé, zatím co je nyní celá nová literatura o těchto dvou spisovatelích, literatura kriticky vypracovaná na objevech konaných v archivech, přístupných mladé a hodnotné filologii sovětské.

Jsem tak šťasten, že je Ti dobře a že se neunavíš studiem. Drahý, líbám Tě a vybízím Tě, abys dal mamince za mne velkou pusou.

Táta

Nejdražší Julko,

abych Tě rozesmál, chtěl bych Ti opravdu napsat pravý profesorský dopis, od hlavy až k patě plný pedanterie,

ale nevím, zda se mi to podaří. Nejčastěji jsem pedantský mimoděk; pod tlakem událostí vytvořil jsem si v těchto deseti letech mnohonásobných censur styl podle okolností. Chci Ti vyprávět „malou“ příhodu, abych Tě rozesmál a dal Ti pochopit svůj duševní stav. Jednou, když byl Delio malý, psalas mi velmi roztomilý dopis, v němž jsi mi chtěla ukázat, jak se maličký zasvěcoval do zeměpisu a orientace: popisovalas mi ho nataženého na lůžku od severu k jihu, kterak říká, že ve směru jeho hlavy jsou národové, kteří nechávají táhnout své vozíky psy, nalevo, že je Čína, napravo Rakousko, ve směru nohou Krym atd. Abych dostal tento Tvůj dopis, musel jsem se přít déle než hodinu s ředitелеm věznice, který v tom viděl kdovíjaký smluvený vzkaz! Musel jsem se přít, aniž jsem samozřejmě dopis ještě četl, snaže se uhádnout z otázek, které mi dával, co jsi mi psala a cos tím chtěla říci. „Co je tohle, Kitai, a jak sem patří Rakousko? Kteří jsou to lidé, kteří nechávají táhnout psy vozíky?“ S mé strany tu bylo zapotřebí pořádného úsilí, abych podal pravděpodobné vysvětlení (dopis jsem ještě nečetl) a nevím, zda by se mi bylo podařilo to vysvětlit. „Ale vy máte ženu? A nechápete, jak může psát matka, když chce napsat vzdálenému otci o synáčkovi?“ Tak se stalo, že mi dopis ihned dal; měl ženu, ale ne děti. Hloupost je to, ale má to svůj význam. Já jsem „věděl“, že bude číst mé dopisy s toutéž ostrou a podezřívavou pedanterií, a to mě „nutilo“ k „věžeňskému“ způsobu psaní, od něhož nevím, zda se mi podaří osvobodit se po tolika letech „útlaku“. Mohl bych Ti vyprávět jiné příhody a jiné věci, ale nechci, aby ses místo obveselení zasmušila provětráváním minulých utrpení. Tvůj dopis mě rozveselil: myslím, že už dlouho nepsalas tak lehce a tak... naprosto bez chyb. Drahá, nech mozek pracovat a piš mi proto častěji o dětech, nikoliv neosobně. Při té příležitosti se mi zdá, že ten Tvůj

duchaplný nápad „Dávat raport o životě chlapců znamená jejich život rozložit“ je velkolepá hloupost, ale jaká! Větší než Himalaje! Žádné raporty (nejsem přece důstojník), ale jen Tvé osobní dojmy chci. Drahá, jsem tak osamocen, že Tvé dopisy jsou jako chléb hladovému (kdepak pedanterie!); proč mi tedy tak odměřuješ dávky?

Drahá Julko, vroucně Tě líbám.

Antonio

188

24. listopadu 1936.

Drahy Julíku,

z Tvého dopisu s radostí pozoruji, že píšeš lépe. Máš už písmo jako dospělý. Proč se Ti líbil film „Děti kapitána Granta“? Musíš mi psát více a popisovat mi svůj život, nač myslíš, které knihy se Ti líbí atd.

Jsem rád, že se Ti hodinky líbí; ale neměj tolik strachu nosit je, ani ven. Když jsou dobře zajištěné v zápěstí, nemohou se ztratit, jestliže ovšem, když jsi venku, se nepustíš do prudkých boxerských zápasů nebo podobných her. Které hry se Ti líbí nejvíc?

Drahy Julíku, líbám Tě.

Táta

Drahá Julko,

jsem vždycky velmi dojat Tvými dopisy, ale... (ta strašná ale) zůstávám poněkud zmaten a mé myšlenky se točí v prázdnu. Víš, že jsem posedlý po konkrétnosti, že se velmi podivuji... raportům (doklad!), když jsou dobře sestavené a zprávy také takové, jako byly zprávy vele-důstojných pánů jesuitů o Číně, které poučují o některých věcech také po několika stoletích. Drahá, jsem děsivě pedantský: piš mi, jak chceš, protože Ty píšeš vždycky dobře, velmi spontánně a dávajíc tak zcela sebe samu.

Jsem velmi spokojen se syny a s jejich posledními dvěma dopisy. Julík je lakonický, úsečný. Ani jedno adjektivum nebo doplněk: styl téměř telegrafický. Delio je velmi rozdílný. A Ty, drahá, jaká jsi? Už si Tě nedovedu dobře představit, ačkoliv myslím stále na minulost. Pošli mi fotografie; je to málo, ale pomáhá to. Když jsem byl vězněn na Ustice, oblíbil si mne velice jeden Beduin. Byl tam také vězněn; navštěvoval mě, posadil se, přijal kávu, vyprávěl mi povídky z pouště a pak mě zticha pozoroval celé hodiny, jak čtu a píši; záviděl mi fotografie, které jsem měl, a říkal, že jeho manželka byla tak hloupá, že by jí nikdy nenapadlo poslat mu fotografii syna (ani nevěděl, že moslemíni nemohou zpodobnit lidské vzezření, a nebyl hloupý). Ty se snad přece nechceš stát „ženou Beduina“?

Drahá, líbám Tě s velkou láskou.

Antonio

Drahý Delio,

očekávám trpělivě Tvou odpověď na otázku o Puškinovi; musíš se dobře připravit a odpovědět, jak nejlépe dovedeš. Jak Ti jde škola a jak je Julíkovi? Nyní, když máte známkování každý měsíc, bude snazší kontrola průběhu období. Děkuji Ti, že jsi za mne silně, silně stiskl maminku. Měl bys to udělat každý den, každé ráno. Já myslím stále na vás; tak si představuji každé ráno: tu jsou moji synové a Julie a myslí na mne v tuto chvíli. Ty jsi starší bratr, ale musíš to říci také Julíkovi. Tak budete mít denně „pět minut tatínka“. Co tomu říkáš?

Líbám Tě.

Drahá Julko,

také má paměť není moc dobrá (v tom smyslu, že zapomínám věci nedávné, zatím co si často přesně vzpomínám na věci před deseti, patnácti lety), avšak přece docela jistě vím, že to, co píšeš, neodpovídá tomu, co jsem psal já. Ale na tom moc nezáleží. Důležité je, že píšeš to, co Tě napadne... spontánně, bez násilí a lehce. Čtu vždy několikrát Tvé dopisy; po prvé tak, jak se čtou dopisy našich nejdražších — řekl bych „nezaujate“, to jest s pouhým zájmem své něhy k Tobě; pak je čtu znovu, „kri-

ticky“, a snažím se uhádnout, jak Ti bylo v ten den, kdy jsi mohla psát atd.; pozoruji také písmo, větší nebo menší jistotu ruky atd. Zkrátka se snažím vytěžit z Tvých dopisů všechny možné známky a významy. Myslíš, že tohle je pedanterie? Nemyslím. Snad trochu „věžeňskosti“ je v tom všem, ale ne ta stará, tradiční pedanterie, kterou bych dnes ostatně ostře hájil proti jisté povrchní lehkomyšlnosti či *bohème*, která zavinila tolik neštěstí a ještě zavinuje a zaviní. Dnes se mi spíš líbí „Příručka pro kaprálá“ než *Zběhové* od Vallèse. Nepíšu snad k věci?

Ostatně Ty mi píšeš výborně o chlapcích a moje stálé nářky jsou výsledkem toho, že žádný dojem z toho, třeba by mi dával Tebe, Julku, kterou cítím jako součást sebe, nemůže nahradit dojem přímý. Našel bych v synech něco nového a rozdílného, kdybych je viděl spolu s Tebou. Ale chlapi sami by byli každý jiný, nezdá se Ti? Ovšem „objektivně“.

Drahá, chci, abys za mne políbila matku velice srdečně a s nekonečnými přáními k jejímu svátku. Věřím, žeš vždycky věděla, jak velká je má potíž projevovat city, a to může vysvětlit mnoho nevděčností. V italské literatuře napsali, že je-li Sardinie ostrov, každý Sard je ostrovem v ostrově a vzpomínám si na jeden velmi komický článek jednoho spisovatele v „Giornale d'Italia“, který tak v roce 1920 se snažil vysvětlit moje intelektuální a politické tendence. Ale snad něco pravdy na tom je, pokud se tím má dát důraz (opravdu dát důraz není málo, ale já nechci začít analyzovat: řeknu „důraz gramatický“ a Ty se nad tím můžeš srdečně smát a divit se mé skromnosti cvrčka).

Milá, objímám Tě, jak nejněžněji dovedu.

Antonio

Drahá Julko,

víš, že jsem nikdy nebyl zvyklý přijímat blahopřání, ani je projevovat. Abych se přiznal, zdá se mi (nebo zdálo), že jsou všechna konvenčními hloupostmi, ale pro chlapce to jistě nebyla konvenční věc (ani pro Tebe ne, drahá). Jenže jsem rozuměl, že vy všichni jste se domnívali, že mám oslavovat dvanáctého, zatím co jsem se narodil dvaadvacátého (myslím, že jsem pochopil původ omylu) a chci být opravdu oslavován, jak se mi líbí: v tomto případě *chci* absolutně hezkou fotografii synů a Tebe. Fotografie dobře udělanou od fotografa a ne od diletanta. Nechápu, proč mi častěji neposíláš fotografie: že by to bylo drahé? Tomu nevěřím. Z jakého tedy jiného důvodu? Uběhlo více než deset let, co se nevidíme. Proč se nevidět častěji tímto způsobem? Pro mne je to problém načisto jiný a Ty to, myslím, chápeš: předně bych musel projít dlouhou řadou policie a to už je pro mne rozhodující. Drahá Julko, opravdu mi pošli hezké fotografie všech, ve skupině i zvlášť.

Drahá, objímám Tě.

Antonio

Drahý Julku,

kreslí, jak myslíš, pro zasmání a aby ses bavil, a ne „vážně“, jako bys dělal úkol, který se Ti nelíbí. Chtěl bych

však vidět nějaký výkres, který děláš pro školu! Jak děláš tyhle kresby? Vážně nebo jako ty pro zasmání?

Opravdu se mi zdá, že ve škole Ti to jde dobře; a zdraví? Běháš, hraješ si nebo se jenom bavíš čmáráním nevážných figurek po papíře?

Děkuji Ti za Tvá přání. Dnes mne hrozně bolí hlava a nemohu víc psát.

S kým se učíš hrát na housle? Líbám Tě.

Táta

194

Ale tenhle synáček Julík, proč mi nikdy¹⁾ nepíše? A přece's mi slíbil, že napíšeš něco každý sváteční den a pak to časem pošleš!

Jak to, že chlapec, kterému je deset let, nedodrжуje slib?

Drahý Julíku, chci vědět, jak se Ti vede a jak se Ti líbí nový život.

Vroucně Tě líbám.

195

Drahý Julíku,

tak ses osvobodil z kolektivu a jdeš do tábora. Vrátiš se do školy? Proč píšeš právě na poslední chvíli, když čekáš

¹⁾ Tento a následující dopisy bez data, adresované synům, byly zřejmě odeslány s jinými dopisy a nemají datum.

314

auto? K Tvému svátku Tě vroucně líbám a posílám Ti hodinky. Myslím, že Tě upozorní na čas, a tedy... nepsat v poslední chvíli!

Líbám Tě

196

Drahý Julíku,

dověděl jsem se o Tobě z dopisu maminky a babičky. Ale proč Ty nenapišeš pár slov? Jsem velmi rád, když dostanu Tvůj dopis a kdovíkolik věcí bys mohl psát o škole, o svých spolužácích, učitelích, o stromech, které vidíš, o svých hrách atd. A pak... Tys mi slíbil psát trochu každý den o prázdninách. Sliby se musí vždycky dodržovat, i když to stojí nějaké odříkání a já si myslím, že pro Tebe to přece není velká oběť napsat něco. Slíbil jsi mi psát dopisy, když za Tebou maminka chodila do školy... Drahý, líbám Tě.

197

At žije Julík! Dostal jsem Tvou fotografii a byl jsem velice šťastný, že vidím Tvou osobičku. Ale podle jiné fotografie, kterou jsem dostal před nějakým časem, jsi jistě velmi vyrostl a změnil se. Teď už jsi docela mládenec. Proč už mi nepíšeš? Očekávám Tvůj dlouhý dopis.

Líbám Tě.

315

Nejdražší Julíku,

konečně jsi mi napsal několik řádek. K Tvému svátku Ti srdečně blahopřeji: už jsi velký, víc než půl vojáka. Líbily se Ti hodinky? Napíšeš mi, jak se Ti daří ve škole? Já jsem velmi unavený, a proto jsem mohl psát jen velmi málo jak Tobě, tak Deliovi. Líbám Tě.

Drahý Julíku,

s velkým nadšením jsem přijal Tvé nové kresby; je vidět, žeš veselý, a myslím tedy, že jsi zdrav. Ale řekni mi: umíš kreslit něco jiného než pro legraci? To jest, umíš vážně kreslit žertovné kresby? Nepsal jsi mi, zda Tě učí ve škole kreslení a zda se Ti líbí také vážně kreslit.

Já jako chlapec jsem moc maloval, ale výkresy byly spíš výsledkem trpělivosti; nikdo mne to neučil. Reprodukoval jsem a zvětšoval postavičky a obrázky z dětského časopisu. Snažil jsem se také reprodukovat základní barvy podle svého vlastního systému, který nebyl obtížný, ale vyžadoval velkou trpělivost. Vzpomínám si také na obrázek, který mne stál nejméně tři měsíce práce.

Jeden malý sedlák spadl úplně oblečený do džberu vinných hroznů připravených k vymačkání a selka celá kulatoučká a tlustoučká se na něj dívala, lekla se a také ji

to bavilo. Obrázek byl z řady příběhů, v nichž hrdinou byl strašný kozel Barbucco, který náhle a zrádně trkaje rozehnal své nepřátele nebo chlapce, kteří si z něho dělali legraci. Závěry byly vždy veselé, jako na mém obrázku. Jak jsem se bavil zvětšováním kresby: měření dvojitým centimetrem a kompasem, zkoušky, opět zkoušky tužkou atd. Bratři a sestry se dívali, smáli se, ale raději pobíhali a křičeli a ponechali mne mým cvikům. Můj drahý Julíku, posílám Ti pusu.

Drahý Julíku,

viděl jsi po prvé moře. Napiš mi svůj dojem. Pil jsi mnoho slané vody při koupání? Naučil ses plavat? Chytil sis živé rybičky nebo raky? Já jsem viděl chlapce, kteří chytali mořské rybičky dírkovanou cihlou; naplnili jimi škopík.

Líbám Tě.

Antonio

Drahý Julíku,

Tvé kresby se mi velmi líbily, protože jsou Tvoje. Jsou také velice originální a myslím, že příroda nikdy ne-

vynalezla věci tak ohromující. Čtvrtá kresba představuje velmi zvláštního živočicha; nemůže to být chrobák, protože je moc velký a pohybuje se jen na čtyřech dlouhých tlapách jako velcí čtyřnožci, ale není to ani kůň, protože nemá viditelné uši (také u prvního zvířete, kteréš nakreslil, není vidět uši a také jeden z lidí nemá uši; mohl by to být ochotný lev a... průhledný; průhledný, protože z jezdce jsou vidět obě nohy. Také se mi líbí, že Tvoji lidé mohou chodit po špičkách i v nejneshůdnějších místech; na vrcholku větve jednoho stromu a po hlavě zvířat (snad proto, že zvíře ztratilo uši). Milý Julíku, zlobíš se, že se bavím Tvými kresbami? Ty se mi opravdu líbí tak, jak jsou; ale musíš mi poslat nejen tyhle chvilkové kresby, ale také ty, co děláš pro školu. Líbám Tě.

Jak Ti jde škola? Daří se Ti učení dobře, aniž se unavíš a znervosníš? A líbí se Ti učení?

202

Drahý Julíku,

dostal jsem fotografii a lístek, ale obě věci se neshodují. V psaní si stěžuješ téměř plačtivě, jako pětileté děcko, a zatím jsi velký a silný chlapec a měl bys čelit událostem s odvahou a klidem. Sám jsi mi jednou psal, že škola, kterou navštěvuješ, je k tomu, abys neztratil rok studia, a je Ti to málo? A pak je třeba vidět, zdali výtky, které Ti dělají, jsou oprávněné. A rozhodně, když se něco musí udělat, má se to dělat bez stížností, neštěkat jak malí psíci tak, abys

318

z toho vytěžil veškeren prospěch. Mně se nelíbí, že chlapec jako Ty si stěžuje, zatím co na fotografii vypadáš resolutní, klidný — klidný ve vůli dosáhnout svého cíle; a tak se mi líbíš a tak Ti blahopřeji.

Líbám Tě.

Táňa mne nutí, abych psal, i když mi není dobře, a proto píšu špatně; dej mi ze všeho pětku!

203

Drahý Juliane,

četl jsi jen polovinu Wellsovy novely a už bys chtěl posuzovat celé dílo tohoto spisovatele, který napsal celé desítky románů, sbírky novel, historická pojednání atd. To se mi zdá trochu přehnané. A pak, kterou povídku jsi četl? Nejhezčí nebo nejhorší, nebo takovou, která představuje průměr autorových možností? Největší spisovatel starého Řecka byl Homér a latinský spisovatel Horatius napsal, že také Homér někdy „podřimuje“. Zajisté Wells ve srovnání s Homérem podřimuje alespoň tři sta šedesát dní v roce, ale možná, že v ostatních pěti nebo šesti dnech (když je rok přestupný) je úplně čilý a napíše něco líbivého a co obstojí před kritikou. Také nejsi často dost pořádný; Tvůj dopis je psán ve spěchu, z mnoha slov jen nakousnutých; a já přece věřím, že můžeš psát mnohem lépe, pořádněji, pozorněji. Proto Tě nebudu posuzovat podle tohoto dopisu a neřeknu: „Ale vida, jaký je to oslík!“ Drahý Julíku, nezlob se, piš a snaž se ustálit své úsudky. Mrzí mne, že nemohu s Tebou diskutovat ústně; nemysli si, že jsem

319

velký pedant, líbilo by se mi smát se, žertovat s Tebou a s Deliem a mluvit o tolika věcech, které také mne velice zajímaly, když jsem byl chlapec. Vroucně Tě líbám.

204

Drahý Julíku,

tentokrát jsem nedostal žádný Tvůj dopis. To mne mrzí. Je pravda, že jsem neodpověděl na Tvé poslední psaní, ale bylo mi špatně. Byl bych rád, kdybys mi psal hodně, dokonce jsi slíbil (zdá se mi), že o prázdninách napíšeš něco každý den a pak to pošleš s dopisem Deliovým, maminciným a Ženiným. Je vidět, že jsi trochu nepořádný a že zapomínáš na své povinnosti. Můžeš mi psát o všem a já Ti vážně odpovím. Teď už jsi větší chlapec a musíš mít určitý smysl pro odpovědnost. Co myslíš?

Piš mi o tom, co děláš ve škole, zdali se snadno učíš, co Tě zajímá. A když Tě něco nezajímá, a přece se tomu máš naučit, jak to děláš? A které hry se Ti líbí nejlépe? Drahý Julíku, každá chvíle Tvého života mne zajímá. Líbám Tě.

205

Drahý Julíku,

chceš, abych Ti psal vážné věci. Výborně! Ale co jsou ty vážné věci, které chceš číst v mých dopisech? Ty

320

jsi chlapec a pro chlapce jsou i věci chlapecké velmi vážné, protože jsou ve vztahu k jeho věku, k jeho zkušenostem, k jeho schopnostem, které nabyl zkušenostmi a přemýšlením o nich. Ostatně slibuješ, že mi napíšeš něco každých pět dní. Budu velmi rád, uděláš-li to a ukážeš-li mi tak velkou sílu vůle.

Já Ti odpovím vždycky (budu-li moci) a velmi vážně. Drahý chlapče, já Tě znám jen z Tvých dopisů a ze zpráv, které mi dospělí o Tobě posílají. Víím, že jsi hodný chlapec, ale proč jsi mi nenapsal o své cestě k moři? Myslíš, že to nebyla vážná věc? Všechno, co se Tě týká, je pro mne velmi vážné a velmi mne to zajímá; také Tvoje hry. Líbám Tě.

Antonio

206

Drahý Julíku,

jak se má Tvůj mozeček? Tvůj dopis se mi velice líbil. Tvůj způsob psaní je jistější než dříve, což ukazuje, že se stáváš dospělým člověkem. Ptáš se mne, co mne nejvíce zajímá. Musím Ti odpovědět, že není nic, co by mne zajímalo „nejvíce“ — poněvadž mne zajímá mnoho věcí najednou. Na příklad: pokud se Tebe týče, mám zájem na tom, aby ses dobře a s prospěchem učil, ale také abys byl silný a svalnatý a morálně plný odvahy a rozhodnosti. Proto tedy mám zájem na tom, aby sis dobře odpočinul, jedl s chutí atd. Vše je úzce spjato a spojeno, a jestliže něco z toho chybí nebo není v pořádku, celek se hroutlí. Proto

21 - Dopisy z vězení

321

mne mrzelo, když jsi psal, že nemůžeš odpovědět na otázku, zdali jdeš rozhodně za svým cílem, který v tomto případě znamená studovat dobře, být silný atd. Proč nemůžeš odpovědět, jestliže závisí na Tobě ukázat se, odporovat negativním pohnutkám atd. Píší Ti vážně, protože vidím, že Ty už nejsi malý chlapeček, a také proto, že jsi sám jednou psal, že chceš, aby se s Tebou zacházelo vážně. Mně se zdá, že Ty máš ve svém mozku mnoho utajených sil; sám Tvůj výraz, že nemůžeš odpovědět na otázku, znamená, že přemýšlíš a že jsi odpovědný za to, co děláš a píšeš. A pak je to vidět také z fotografie, kterou jsem dostal, že je v Tobě mnoho energie. Ať žije Julík! Mám Tě moc rád.

207

Drahý Julíku,

jak se Ti vede v nové škole? Co se Ti líbí víc, žít u moře nebo blízko lesa mezi velkými stromy? Chceš-li mi udělat radost, měl bys mi popsat jeden svůj den od chvíle, kdy vstáváš, až do chvíle, kdy večer usínáš. Tak si budu moci lépe představit Tvůj život, vidět Tě téměř ve všech Tvých činnostech. Popiš mi také okolí, spolužáky, učitele, zvířata, všechno. Piš to po kouskách, tak se moc neunavíš a pak piš, jako bys mě chtěl rozesmát, aby ses bavil také Ty. Můj drahý, líbám Tě.

322

208

Drahý Delio,

tentokrát mi nepíšeš o slonech jakožto nositelích možné civilizace. Slony máš z mýdla a v tomto případě mohou přinášet civilizaci (nebo její zdání) do koupelny: ubozí sloni! Je pravda, že mi povídáš o tolika jiných věcech a měl bych s Tebou začít celou řadu polemik. Ale nemohu, protože trpím bolením hlavy a ne vždycky se mi podaří soustředit se, byť i jen na malé věci. Myslím, že maminka a Žeňa a všichni ostatní doma stále s Tebou hovoří o všech podnětech theorie a praxe. Výborně! Ale co Tě nejvíc zajímá? Jednou jsi mi psal, že Tě zajímá historie, ale pak jsi nebyl s to v tom pokračovat a přeskočil jsi na slony; nyní se mi zdá, že se zajímáš o opice jako prarodiče lidí. Ale také v tomto případě se Ti, myslím, více líbí fantasie nežli dějiny a bylo by tedy vhodnější, abys studoval skutečné dějiny, které se mohou psát na základě opravdu přesných a konkrétních dokladů. To bylo před padesáti lety, že lidé blouznili o vědeckých hypotézách, ale ti žili ve velmi obtížných podmínkách ideologických zápasů. Nyní mnoho otázek odpadlo, protože život překonal hrdinu i protivníka a vytvořil budovatele. Bohužel je nesnadné osvobodit se od mrtvých věcí; ale Ty do nich kopni a studuj jen konkrétní věci. Líbá Tě

tdta

21*

323

Nejdražší Delio,

doufám, že až dostaneš tento můj dopis, budeš už zotaven a zdrav a přibudeš pět kilo na váze. Přeji Ti všechno nejlepší a doporučuji Ti, abys hodně, hodně jedl. Očekávám Tvůj dopis s mnoha hezkými zprávami pro Tebe, maminku Julku, tatínka a maminku.

Líbám Tě.

Táta

Drahý Delio,

nevím, může-li nebo mohl-li se vyvinout slon tak, aby se stal na zemi bytostí schopnou jako člověk, aby ovládl síly přírody a sloužil si jimi svým vlastním cílům, abstraktně vzato. Konkrétně slon neměl tentýž vývoj jako člověk a zajisté už nebude mít, protože slon slouží člověku, zatím co člověk nemůže sloužit slonu ani jako pokrm. To, co myslíš o možnosti upravit sloní tlapy k práci praktické, neodpovídá skutečnosti. Slon má jakožto technický prvek ve skutečnosti chobot a se „sloního“ hlediska ho dokonale používá k vytrhávání stromů, k obraně v jistých okolnostech atd.

Tys mi psal, že se Ti líbí historie, a tak jsme se dostali až ke slonímu chobotu. Já myslím, že k studiu historie

není zapotřebí mnoho fantazie o tom, co by se bylo stalo, „kdyby“... (kdyby se byl slon vztyčil na zadních nohách, aby se mu více vyvinul mozek, kdyby, kdyby...; a co kdyby se byl slon narodil s kolečky? Byl by přírodní tramvaj! A kdyby byl měl křídla? Představ si takový vpád slonů, jako byl vpád kobylek!) Je už hodně obtížné studovat dějiny věcí, které se opravdu udály, protože o velké jejich části se ztratily všechny doklady. Jak se může ztrácet čas tvořením hypotes, které nemají podkladu? A potom v Tvých domněnkách je příliš mnoho anthropomorfismu. Proč se měl slon vyvinout jako člověk? Kdo ví, zda některý starý moudrý slon anebo některý ztřeštěný sloní mladík nedělá se svého stanoviska hypotesy o tom, proč se člověk nestal slonem! Očekávám Tvůj dlouhý dopis o tomto námětu. Tady není moc zima a pak, letos zimou netrpím tolik jako minulá léta. Stále tu kvetou květy. Nemám žádného ptáčka, ale stále vidím na dvoře dva páry kosů a koury, kteří se skrývají, aby je chňapli. Ale kosové se tím neznepokojují a jsou stále veselí a elegantní ve svých pohybech. Líbám Tě.

Táta

Drahý Delio,

napsal jsi mi čtyři řádky, které vypadají jako vytrženy z mluvnice pro cizince: „Papoušek se má dobře!“ (Vyslov mu mé potěšení a přání všeho dobrého!) A co myslíš o Klubu Pickwicků? A jak vypadají Tvé zkoušky? Cítíš trochu trému nebo jsi si jist sám sebou? Od nějaké

doby mi píšeš příliš málo a věci málo zajímavé. Proč? Piš více a dlouze. Líbám Tě.

212

Drahý Delio,

vidím, že nyní se velice zajímáš o opice. Fotografie, kterou mi posíláš, je povedená: zřejmě se jedná o opicimyslitelku. Patrně myslí na svatojanský chléb, který může žrát, a na jiné věci, jež jí ředitelství Zoo povolí ke krmení. A papoušek? Mluvil jsem o salátu, ale přeskočil jsem na vrabce. Co jí Tvůj ptáček? Křehkou zeleninku jako salát nebo sušené ovoce a zeleniny jako boby, ořechy, hrách, mandle? Když jsem byl ještě chlapec, měli jsme doma opici, která pocházela z Habeše. Celý den chroustala boby a hrách (mandle a ořechy jsme jí snědli my) a byla moc nesympatická, protože neuměla dělat nic jiného a nebyla docela nic hezká: měla hlavu velkou jako celé tělo a její barva byla šedá do žluta. Doufám, že Tvůj pták je daleko hezčí a sympatičtější. Piš mi něco o své četbě. Skládám Ti poklonu k Tvému učení a vyznamenání, které jsi dostal. Vroucně Tě líbám.

Tvůj táta

326

213

Drahý Delio,

dozvěděl jsem se od maminky Julie, že můj poslední dopis (nebo i také jiné) Tě trochu rozmrzely. Proč jsi mi o tom nic nenapsal? Když se Ti v mých dopisech něco nelíbí, je dobře, když mi to sdělíš a vysvětlíš mi své důvody. Já Tě mám velice rád a nechci Ti působit žádnou bolest. Jsem tak vzdálen a nemohu Tě polaskat a pomoci Ti, jak bych chtěl, v rozřešení otázek, které se Ti rodí v mozku. Musíš mi opakovat otázku, kterou jsi mi jednou dal o Čechovu a na niž jsem Ti neodpověděl. Já si na ni už vůbec nevzpomínám. Měl-liš za to, že Čechov je sociální spisovatel, měl jsi pravdu, ale pravdu, na niž nemusíš být pyšný, protože už Aristoteles řekl, že všichni lidé jsou sociální tvorové. Myslím, žeš chtěl říci víc, že totiž Čechov vyjadřoval určitou situaci sociální, vyjadřoval některá životní hlediska své doby a to tak, že má být považován za spisovatele „pokrokového“. Tak si to myslím já. Čechov svým způsobem ve formě dané jeho kulturou přispěl k zlikvidování střední třídy, intelektuálů, maloměšťáků jakožto nositelů ruské historie a její budoucnosti. Oni si mysleli, že jsou ve skutečnosti hrdiny kdovíjakých zázračných novot, a Čechov ukázal, jak jsou ubozí, bubliny nafouklé zahnilými plyny, studnice komiky a směšnosti. Cos myslel Ty? Samozřejmě se o Čechovovi nemůže říci několika slovy všecko. Poznámáváš, že pionýrské noviny v minulosti věnovaly mnoho místa Tolstému a málo, téměř nic Gorkému. Nyní, když je Gorkij mrtev a cítíme bolest z jeho ztráty, může se nám to zdát nespravedlností. Ale musíme to posuzovat kriticky v každém okamžiku a nesmíme tedy zapomenout, že Tolstoj byl spisovatel „svě-

327

tový“, jeden z mála spisovatelů všech národů, který dosáhl největší umělecké dokonalosti a vzbudil a budí hromadné pohnutí všude, i v nejhorších lidech i v mužích a ženách, zhrublých těžkou prací a kteří mají jen základní vzdělání. Tolstoj byl všude opravdu nositelem civilisace a krásy a v současném světě se mu ještě nikdo nevyrovnal. Najít mu společníky znamená myslet na Homéra, Aischyla, Danteho, Goetha, Cervantesa a několik velmi málo jiných.

Jsem spokojen s Tvým dopisem a ještě spokojenější, že je Ti lépe, že lezeš na zdi, abys viděl zatmění, že se koupeš a procházíš lesem a že se učíš italsky. Také zesílit něco znamená.

Drahý, všele Tě líbám.

Táta

214

Drahý Delio,

proč už mi nepíšeš o svém papouškovi? Je ještě živ? Snad už o něm nemluvíš proto, že jsem jednou poznamenal, že jsi o něm mluvil stále? Šťastný Delio! Tatánuška chce, abych Ti napsal, že jsem měl v Tvém stáří psíka a že jsem se div nezbláznil radostí, že ho mám! Vidíš! Je pravda, že pes (i když docela malý) poskytne mnohem více radosti než papoušek (ale Ty si snad myslíš opak), protože si hraje s pánem, přilne k němu... Ten můj psík zůstal zřejmě psím děckem, protože když mi chtěl ukázat svou největší oddanost, lehl si na hřbet a čural za sebe. Kolikrát jsem ho mydlil! Byl opravdu tak maličký, že se mu dlouho ne-

328

dařilo vystoupit na stupně schodiště. Měl dlouhou černou srst a vypadal jako zmenšená bradka. Ostříhal jsem ho jako lvíčka, ale přísně vzato nebyl hezký, dokonce byl spíše ošklivý, velmi ošklivý, když si teď na něj pomyslím. Ale jak mě bavil a jak jsem ho měl rád! Moje oblíbená hra byla tahle: když jsme šli ven na procházku, posadil jsem ho na vyčnílý kámen a vzdálil jsem se bez něho a on se díval a skučel a neodvážil se seskočit. Obcházel jsem kolem dokola, pak jsem se skryl do příkopu nebo do jámy. Pes nejprve skučel, pak se mu povedlo nějak slézt a běžel mě hledat. To mě bavilo, protože chudák, tenkrát ještě velice mladý, štěkal a díval se za všechny kameny, díval se do malých (ale pro něj velkých) příkopů a bláznil. Jaký svátek, když mě konečně našel! A kolik čurání! Drahý chlapče, budeš mi teď psát o papouškovi?

Líbám Tě.

Táta

215

Drahý Delio,

dostal jsem péro papouška a květinčky, které se mi líbily. Ale nedovedu si představit toho ptáčka a proč si vytrhává tak velká pera; snad umělé teplo uškodilo jeho pokožce, snad mu nic vážného není a s dobrým počasím ho všechno svrbění přejde. Snad je nutné dát mu jist něco velmi čerstvého, co nahradí to, co jeho druhové jedí v rodné zemi; četl jsem totiž, že ptáci držení doma trpí avitaminosou z nevhodných pokrmů, ztrácejí peří a mají jakýsi

329

druh svrabu, který není nakažlivý. Sám jsem viděl vrabce takhle zřízeného, protože jedl vždy střídku ze špatného chleba; vyléčil se, když se mu k obědu přidávalo trochu zeleného salátu.

Nevzpomínám si už, v jakém smyslu jsem Ti povídal o „fantasii“. Snad jsem se zmiňoval o snaze bájit naprázdno, stavět mrakodrapy na špendlíkové hlavičce atd.

Drahý chlapče, vřele Tě líbám.

táta

216

Drahý Delio,

tentokrát jsem nedostal žádný Tvůj lístek. Z Julianovy fotografie jsem viděl kousek Tvého pokoje s klecí Tvého papouška. Škoda, že není možno rozeznat ptáka. Doufám, že čerstvým salátem (který musí být drobně rozsekaný) a kaší z prosa se dobře pozdraví a zas mu poroste dlouhé a lesklé peří. Posílám Ti pusu.

Táta

217

Drahý Delio,

nečetl jsem mnoho Wellse, protože jeho knihy se mi mnoho nelíbily. Myslím, že i když Ty ho nebudeš číst,

330

nebude to velká ztráta pro Tvé intelektuální a morální utváření. Ani jeho kniha o všeobecné historii se mi moc nelíbila, ačkoliv on se snaží (a v tom představuje jakousi novinku alespoň v historické literatuře západní Evropy) rozšířit historicky tradiční obzor, přikládá důležitost nejen Řekům, Egypťanům, Římanům atd., ale také Mongolům, Číňanům, Indiánům atd. Jako fantastický spisovatel mi připadá příliš mechanický a nudný, jako historickému spisovatelovi mu chybí intelektuální disciplína, pořádek a smysl pro metodu.

Napiš mi, líbí-li se Ti tento můj způsob psaní a chápeš-li všechno.

Neodpověděl jsem Ti na předchozí dopis. Líbil se mi Tvůj nápad vidět svět zabydlený slony vztyčenými na zadních tlapách, s velmi vyvinutým mozkiem. Jistě, aby jich mohlo být na povrchu zeměkoule mnoho, musely by se vystavět kdovíjak vysoké mrakodrapy. Ale k čemu by sloužil mozek bez rukou? Pštrosi mají hlavu vysokou a volnou, stojí jen na dvou nohách, ale jejich mozek se proto moc nevyvinul. Je vidět, že pro člověka v jeho vývoji se nashromáždilo mnoho příznivých podmínek, aby mu to pomohlo stát se tím, čím byl také předtím, než se vyvinula jistá vůle a inteligence postačující k organisování prostředků nutných k dosažení samotného cíle. Jak se zdá, kvantita se stává kvalitou pro člověka a ne pro ostatní živé bytosti.

Piš mi hodně. Líbám Tě.

Táta

331

Drahý Delio,

cítím se poněkud unavený a nemohu Ti mnoho psát. Piš mi stále a o všem, co Tě ve škole zajímá. Já myslím, že dějepis se Ti líbí, jako se líbil mně, když jsem byl v Tvém věku, protože se týká živých lidí; a všechno to, co se týká lidí, co možná nejvíc lidí, všech lidí na světě, pokud se spojí mezi sebou ve společnosti a pracují a zápolí a zlepšují sami sebe, se Ti musí líbit víc než cokoliv jiného. Ale je tomu tak? Líbám Tě.

Antonio

SEZNAM JMEN

- Aischylos 328
 Aleramo Sibilla 259
 Alfieri Vittorio 39
 Alžběta Tudorovna, anglická královna 60
 Angeloni 20
 Antonín Poustevník (sv.) 36, 125
 Antonín Paduanský (sv.) 36
 Arcangeli (profesor) 269
 Arias Gino 222
 Arils (advokát) 80
 Aristoteles 91, 327
 Astorová (lady) 174, 175
 Augustin (sv.) 148, 149
 Azzolini Vincenzo 298
- B**
 Bacon Francis 91
 Bacchelli Ricardo 119, 259
 Bacchi Riccardo 199
 Balzac Honoré 62
 Barbagallo Corrado 113, 235
 Barbi Michele 186, 224, 290
 Ballet 195
 Bartoli Matteo 34
 Berti Giuseppe 51, 52, 53, 64
 Bernolfo Giacomo 230
 Bertoni Giulio 184
 Bernstein Eduard 235
 Bianco Vincenzo 24
 Boccaccio Giovanni 118, 258
 Bodrero Emilio 153
 Bonaparte Josef 44
 Bresciani Borsa Antonio 119
 Briand Aristid 68
 Brocchi Virgilio 40, 119
 Budha 72, 140
 Brunetière Ferdinand 62
 Bruno Giordano 78
- C**
 Calosso Umberto 215
 Camun Ali 159
 Cantu Cesare 148
 Cappa Innocenzo 89
 Caramella Santino 298
 Carducci Giosue 39
 Carlo Alberto 111
- Caronia Giuseppe 43
 Cartesius 91
 Cattaneo Carlo 179
 Castelnau (generál) 67
 Cavallotti 89
 Cervantes de Saavedra Miguel 328
 Chesterton 129
 Cialantini 177
 Cirioncione Giuseppe 43
 Cisternino (doktor) 170, 176
 Civinini Guelfo 207
 Colletta Piero 39
 Combes Emil 68
 Compagni Dino 215
 Conan Doyle Arthur 130
 Conca 20, 21
 Coppa Innocenzo 89
 Coppola Francesco 198, 249
 Cooper Fenimore 67
 Cosmo Umberto 148, 149, 150, 170, 171, 177, 179, 186, 224
 Costa Andrea 119
 Costa Andreina 119
 Crispi Francesco 194, 195
 Crispolti Filippo 56
 Croce Benedetto 34, 91, 106, 113, 136, 137, 148, 171, 178, 183, 184, 185, 186, 195, 215, 233, 236, 237, 239, 241, 242, 248, 249
 Cromwell Oliver 249
 Cuvier Georges 106
- Č**
 Čechov Ant. P. 304, 327
- D**
 D'Annunzio Gabriele 302
 Dante 106, 162, 179, 183, 184, 185, 186, 215, 224, 265, 328
 Daudet Léon 67, 119, 120
 Del Lungo Isidoro 215
 Del Vecchio Giorgio 212
 De Ruggiero Guido 91, 195
 De Sanctis Francesco 148, 149, 183, 186, 263, 264
 De Viti De Marco Antonio 169
 Dominik (sv.) 118
 Dostojevskij F. M. 220

Eckermann G. P. 50
Einaudi Luigi 177
Eliáš 121
Engels Friedrich 304
Erasmus 137
Ercole Francesco 113, 114

Farinacci Roberto 197
Ferrari 20
Ferrari Giuseppe 222
Ferdinand Katolický, král španělský 60
Ferrero Guglielmo 113
Fichte J. A. 246
Finck 60
Fiorentino Francesco 91
Formiggini A. P. 105
Foscolo Ugo 222
František z Assisi 117, 118
František Josef 57
Freud Sigmund 109, 157
Fülop-Miller 239

Galilei Galileo 236
Gandhi 56, 121, 190
Garibaldi Giuseppe 57, 249
Garofalo Raffaele 77
Gasparri Pietro 120
Gentile Giovanni 248
Gerosa Pietro 148, 149, 171
Gilles Paul 30
Giolitti Giovanni 234
Goethe Wolfgang 33, 50, 54, 162, 188, 265, 328
Gogol Nikolaj 307
Gompers Samuel 177
Gorkij Maxim 327
Gotta Salvatore 40
Graf Artur 148
Grieco Ruggero 157
Grimmové (bratři) 50
Groethuysen Bernard 56, 94
Guerazzi F. D. 119

Harnach (von) Adolf 39
Hartmann L. M. 187
Hegel 91, 111, 121, 149, 246, 247, 248, 292, 293
Heine Heinrich 179
Herbigny (d') 119

Hoepli Ulrico 147
Homér 319, 328
Horatius 319
Hugo Victor 94

Ivan Hrozný 60

James William 91
Jean Lucien 252
Jeanne d'Arc 55, 56
Jeremiáš 121
Julius Caesar 48

Kant I. 91, 246
Kautský Karl 112
Kemal paša 156
Kipling Rudyard 15, 23
Kohler 51
Kristus 117, 193
Kromayer 187
Kulišová Anna 119

Langenscheidt 50
Lao — Tse 101
Laterza 112
Leonardo da Vinci 178, 257, 264, 277, 297
Leopardi Giacomo 265
Lessing G. E. 184
Levi Civita Tullio 212
Lévy Arthur 39
Livi Livio 199
Lombroso Cesare 158, 283
Lombroso Gina 39
London Jack 157
Loria Achille 47, 48, 228
Lothian (lord) 174
Ludvík XI., král francouzský 60
Ludwig Emil 264, 271
Lunačarskij Anatol 136
Luther 137
Luzio Alessandro 57
Luzzatti Luigi 117, 187

Mac Donald Ramsay 177
Machiavelli Niccolò 60, 134, 149, 178, 222, 238, 259
Madariaga Salvador de 195
Maffi Fabrizio 19, 20
Manzoni Alessandro 118, 134, 185, 236

Mariani M. 30
Marinetti 106
Maritain Jacques 68
Martello Tullio 57
Martire Egilberto 56
Marx Karl 113, 162, 192, 228
Massis Henri 56
Maurras Charles 60, 67, 68, 119
Mayer Teodoro 212
Mazzini Giuseppe 57, 249
Michels Robert 68, 76
Molière 39
Molinelli 20, 24
Mommmsen Theodor 113
Mondadori 59, 106
Montépin Xavier 94
Morello Vincenzo 106
Mori P. C. 264, 271
Mortara Giorgio 147, 298
Murat Jáchym 44
Mussino Attilio 251

Napoleon 56, 249
Nicodemi Dario 94
Nicolai (advokát) 115

Ohnet Georges 119

Pagani Adolfo 264
Panzacchi Enrico 259
Pascoli Giovanni 33
Paulhan 56
Petty William 238
Picelli 20
Pirandello Luigi 34, 35
Poincaré Raymond 68
Polledro Alfredo
Porcelli Giacomo 267
Prezzolini Giuseppe 177
Puccini Giacomo 259
Puškin Alexander 36, 37, 162, 307

Renzi Searafino 35
Rezasco 263
Ricardo David 178, 246, 247
Rocco Alfredo 249
Rosmini-Serbati Alessandro 148, 149
Rosselli Nello 56, 57
Rossi Vittorio 264
Rostovcev Michal 113

Rousseau Jean Jacques 104
Russo Luigi 136, 186

Salandra Antonio 89
Salimbene da Parma 118
Salvioli Giuseppe 113, 114
Savonarola Gerolamo 118, 259
Sbaraglini 21
Scheling G. B. 246
Schopenhauer 30
Shakespeare William 265
Shaw G. B. 174, 185
Solov'ev Sergěj
Sorel Georges 235
Sotgiu Pietro 159
Spaventa Silvio 110, 111
Speri Tito 57
Sraffa Piero 126
Stendhal 59
Sue Eugène 94

Tacitus Cornelius 106
Tagore Rabindranat 56
Taramelli 229
Terracini Umberto 115, 197
Tilgher Adriano 34
Toeplitz 187
Toesca Pietro 184
Tolstoj Lev N. 71, 244, 264, 297, 327, 328
Tomáš (sv.) 91

Valentino vévoda (Cesare Borgia) 178
Vallès Jules 312
Ventura 51
Vergilius 59
Vico Giambattista 195, 248
Vilém 192
Volpe Giovacchino 239
Volpi 20

Wells E. G. 188, 319, 330

Zanardelli Giuseppe 126
Zetkinová Klára 161

Antonio Gramsci
DOPISY Z VĚZENÍ

Z italského originálu *Lettere dal carcere*, vydaného roku 1947 nakladatelstvím Giulio Einaudi, Milano, přeložila Eliška Hlochová-Ripellino. Obálku navrhl Milan Hegar. Graficky upravil Alois Chvála. Vydala a vytiskla r. 1949 Svoboda v Praze za redakce Jana Rezáče jako 56. svazek „Knihovny Svobody“. Náklad 8.750 výtisků. První, autorisované vydání. Cena brožovaného výtisku 72 Kčs, vázaného 97 Kčs. Publikace č. 563.

Stran 80, cena brož. 20 Kčs.

Stejně silným dojmem jako „Dopisy z vězení“ Antonia Gramsciho, působí mohutný dokument, výbor z dopisů, jež psali nejlepší z našich lidí, když očekávali v nacistických žalářích den své popravvy. Psali je známí i neznámí, muži i ženy, dělníci rukou i hlav. Jsou to poslední dopisy, psané před popravou ženám, matkám, otcům, dětem, psané na rozloučenou a přece naplněné odvahou a optimismem, jímž chtějí pomáhat svým nejbližším. Je s podivem, jak poslední písemné projevy popravených dosahují svou nezlomnou vírou ve vítězství téměř umělecké hodnoty. „Takto vtěsnat do několika řádků míru lidského údělu“ — píše František Halas v předmluvě — „je dáno jen těm, kteří žili velce a prostě, oddáni povinnosti. Jen toto vědomí svede zúžit prostor činů a snů, naposled přehlížených, v zkratku tak údivnou. Věty držené na uzdě, ať je psal intelektuál nebo dělník, vyjadřují přibližně stejně jedno: Nesejde na smrti v onom posledním navštívení myšlenky, která se stala životem. „Pa, můj malý,“ končí list matka a je to nade všechna hrdinská gesta dějin. Všichni nabádají k hrdosti a statečnosti, jako by se báli, aby to, co si vybojovali životem a dobojovali v předsmrtné samotě, nebylo znehodnoceno nářkem a resignací. Příklad sebeobětování budiž příkazem pro zbylé. Držte se a dobojujte!

Z hlubokosti těch, kteří svým nebytím zajistili naše bytí, vyvěrají všechny zdroje hlásícího se a budovaného zítřku. Život lidu bude neustále obrozován dotykem s jejich památkou.

Nad všechny charty světa jsou tyto listy a plechovky se strašnou výbušninou popela našich mrtvých měly by být navršeny pod zelené stoly těch, kteří je zamýšlejí podvést o smysl jejich obětí.